

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228376

UNIVERSAL
LIBRARY

حسبى الله

در عیب و ہنر آزادی

بجواب

ہقا سید علی شہسوار

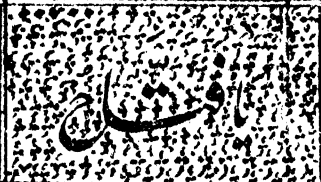
میرزا اسمعیل وردی اصفہانی

باہتمام

محمد لطف علی خان سہیل گلشن آبادی

در مطبع سہیل کن واقع حیدرآباد دکن نخلانج و نون طبع ہوا

مکتبہ سہیل گلشن آبادی
کراچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

چنین گوید این کا فوئید و دہری و درود و مرتد کہ اگرچہ بالفعل بندہ کتابے نوشتہ
در مختلف اسباب و جہات ترقی خلق عالم و آن کتاب بقدر ہفت صد صفحہ یا بیشتر است مع دو
در این وقت مجبورم یعنی مجبورم ساختہ اند کہ چیزے بنویسم خاص در آزادی خلق ہر ملکی کہ
نخواہند ترقی کنند در عالم۔ ازین رسالہ ارادہ بندہ این است کہ ظاہر سازم کہ اگر آزادی اصل
امین اسباب ترقی و جہات بہبودی خلق نباشد البتہ یکے از انہاست و بلکہ بندہ را یقین است
کہ آزادی اصل امین است و بیچ چیزے با آن برابری نئے کند و آن مقدم است بر ہر چیزے
ہر شخصے را کہ قلم بر میگردد و چیزے می نویسد یا دعویے میکند کہ میتواند چیزے نوشتہ و تہنیر
کہ کمال خاطر جمعی را بخود داشته باشد و خود را امور و محاکم و خندہ و تسخر دیگران نسازد ^{طلب} و بندہ
میکنم و درخواست ینا یم کہ در جواب این رسالہ یا فسوب با این رسالہ چیزے بنویسد و بندہ را ^{نہایت}
مسنون و مشکور از خود سازد +

بر خود مندان و اعمی و دانشوران حقیقی ملت، را کہ اعلا ترین طبقات خلق اند
و مرا و ما از انہا کسانے ہستند کہ علوم امروزہ اہل مغرب یعنی قوم نصارا را خواندہ اند و با بنیائی و
بصیرت در میان انہا بوہ اند و یا معاشرت کردہ اند و انفعال و اعمال و وضع تمدن و در نیت
انہا را کمال وقت دریافتہ اند و از انہا یک وہ کس در حیدرآباد استند یک ہیئت کس در تمام ہند
ایک ہیئت کس در ایران و یک ہیئت یا سی کس ہم در سائر ممالک مسلمانان دروے ہم یک صد
کس بشنوند، پوشیدہ و مخفی مباد کہ از زمانے کہ کنشی نوح قرار گرفت بزعم مسلمانان بر کہ جہدی

دوزخ نصارا بر کوہ ارات در ملک ارنیتہ تا دو صد سیصد سال قبل ازین در سر اسر ملک جهان دنیا
 امروز کہ سال ۱۳۰۶ ہجری است سوائے ممالک نصارا اور شام ملک جهان ہیج مرد کا ملے نیہ
 و ہیج کتاب کا ملے کسے نیہ اور دونو نوشت۔ اگر چہ در مختلف از منہ مختلف طوائف بر خاستند صاحبان
 قوت و دانش و ترقی یافتہ چنانچہ یونانیان در میان پختین ہند بان و ایرانیان و ہر چند
 در میان آن طوائف ہم در ہمان از منہ مختلفہ صاحبان دانش و حکمت وجود یافتند و لیکن جو بہ
 عرض بندہ ہیج تو سے در ہیج زمانے چندان ترقی نکرد کہ امروز ترقی دارند نصارا اور در میان
 ہیج قومی چندان دانشور نبود و چندان دانشوران را دانش نبود کہ امروز در میان نصارا
 است و دانشوران نصارا دارند۔ شکلی نیست کہ امروز نصارا امرتی جهان اند و اگر ممکن بود
 کہ تمام حکمائے از منہ قدیمہ از خاک بر خیزند باہینی کہ چند سالی و نذر دستر ہاوسن یا واکر
 او گورنات یا مولوی سید حسین بگلاری یا بعضے از اینگونہ اشخاص ہندی یا یکے از کسانیکہ
 در معلم خانہ طہران و در پاریس درس خواندہ اند تعلیم یابند و امروز از این قبیل اقل پنج میلیان
 در میان اہل یورپ و امریکا و ہزار ہا در میان اہل ہند موجود استند +
 چنانچہ گفتیم ہر چند کہ در از منہ مختلفہ قومہائے مختلفنی ترقی کردند و آثار و علمائے
 بسیار عجیب و غریب از علم و دانش و ہنر ہندی و اختراعات و ابداعات آہنا در جهان باقی ماند
 و بے دانشان ممالک جهان (غیر از نصارا) تا امروز پیروی آہنا را می کنند و غالباً تک
 آہنا ہمین است کہ نصارا ہم از آہنا اند کردند و طفل و بستان آہنا بوزند و نصارا آہنا و بندہ نیز
 انکار ہمین معنی را نداریم مع ذلک سخن ما بر این است کہ ہر کاری را کہ قدا آغاز نمودند و ہر کل و
 خشتی بے قاعدہ و اصول را کہ بہ ہم چیدند امروز نصارا کردہا بار بر آہنا افزودہ و کامل تر ساختہ
 باین بجا ہا است کہ میگوئیم در این عرصہ دراز کہ اولاد آدم در جهان نقشہ شدہ اند از زمان نوح
 تا امروز و سے کامل نیاد و کتابے کامل نیاد و در نتیجہ آن نہ ہیج شخص کا ملے در ممالک
 ایشیا بودہ و نہ کتاب کا ملے و ہر چہ در میان ما بود نا کامل بود و ہست ما امروز۔ اگر انجو ہم

استثنا سے در این دعویٰ قرار دہیم میگوتیم کہ وجود پیغمبر آخر الزمان و کتابے کہ او آورد
 کامل ہووند چونکہ انیموہیم تکلف خلاف عقیدہ اہل اسلام سخن راہیم۔ و لیکن انقدر میگوتیم کہ
 ناردز سے کہ بحسب ظاہر پیغمبر آخر الزمان در دنیا بود و کسانے کہ پیرامون او بود و بخط مستقیم
 افعال اور امید بند و اقوال اور اے شنیدند یا وقتاً فوقتاً بخدمت او میرسیدند و چیز با دریا
 میکردند چیزے امت او بخط مستقیم حرکت کردند و منحرف نشدند مگر بجز وہیکہ کہ مضمون کل نفس
 و اللہ الموت ذائقہ موت را چشیدہم از آن جا وہ مستقیم انخوف در زیدند و ہزار ہا طرق و شواع
 ہوا افتادند و احد سے از انہا خبر نزد یگان آن پیغمبر (یک حرف از حرف قرآن را نفہمیدند
 و بر آن عمل نکردند۔ و لیکن با وجود این ما سمیتو انیم کہ چندان خود را حقیر نہایتیم و در این رائے
 و عقیدے غلو کنیم کہ در آنچه عرض ناست قرآن بے ہمتا بود۔ فرما در این کلام کہ خدا فرمودہ است
 بہ پیغمبر خود مشاورت کن در امور این فقرہ را چہ تازہ نفہمید انیم و ہموارہ خلق قدیم و جدید و
 مشورت میکردہ اند بلکہ تازہ گیشس ہمیں است کہ خدا بہ پیغمبر خود فرمودہ است در امور مشاورت
 کن و این دلیل قوی است در اہمیت و عظمت شان مشورت و فوائد سجد و حصر آن۔
 و در اینجا ما باید بگویم کہ انصار ا پیروی این کار را کردند یا از رو سے قرآن ما از رو سے کتب
 حکما و دقا و دیگران و ایمان ترقی نمودند و مسلمانان کہ پیروی نکردند باین مذمت و افتادند
 این سخن در اینجا باشد تا بوقت خود شناسی ز بر سر آن آیم ۴

باید دانست کہ همچنانکہ سایر امور در ممالک ایشیا و چونکہ ممالک یورپ و امریکا
 را استثنایا میرایم) نا کامل بودہ است ہموارہ امر سلطنت و عقیدہ تمام خلق و خصوصتہ جمال
 در امر سلطنت بہمان سان نا کامل بودہ و ناقص۔ بہرہ خلق حتی بزرگان ما را عقیدہ این بودہ
 ہم است کہ همچنانکہ پیغمبران را در جات خاصہ و حقوق خاصہ بودہ است و عقیدہ ہمین باید باشد
 کہ آنچه پیغمبران کردند در حق آہانزک او لے بودہ و ہمین کہ فرضا خاصہ پیغمبر بود کہ چون نظر بر سر
 نمودہ سے آن زن بر شوہر شش حوام سد سلاطین را نیز ہمین مراتب و حقوق بودہ و چنانکہ

ہر یک از پیغمبران با آنکہ یکے شبان بود و دیگر سے پیشہ و کتیب و گیر سے داشت بجز ویکہ طلعت
 بتوت بر او پوشیدہ شد تمام اوصاف و صفات مراتب نبوت فانی گشت ہمین حال بودہ است
 در احوال سلاطین کہ اگر مرد زہرنے یا خلا سے بودہ اند و فردا بموجب حوادث زمان پادشاہ
 شدہ اند نفل اللہ فی الارض کشتہ اند با تمام مراتب و احوال شایستہ و با نسبتہ کہ سلاطین عظیم ^{الکرام}
 را در خور و سزاوار لازم افتادہ از زمان نوح کہ قبل از آن را اما داخل جہان محبوب نمیداریم
 تا کنون ہر چہ پادشاہ در روی صفحہ ارض آمدہ در میان ہر قومے اگر با بختہ آنها عدتے قرار
 دہیم فرضاً یکصد ہزار و در تواریخ شرح حال ہمہ ملاحظہ کنیم البتہ دو ثلث آنها ابتدا از ہزن بودہ اند
 یا پیشہ و دیگر سے داشتہ اند یا از حیثیت قومے حیوانی مزیت داشتہ اند بر سایر خلق یا بحسب
 دولت - چنانچہ بقید کفار انزود و بقید مسلمانان یا ایرانیان کیومرثس پادشاہ اول
 جہان بودہ اند چون ما بر ہر دو ملاحظہ کنیم مردمان خوشی جنگلے بودہ اند و معدودے رو -
 آمار اگر رفتہ پادشاہ شدہ اند - چنگیز و تیمور زناور و بسیار دیگر از ہمین قبیل یا غلام دیگران
 بودہ اند - و را بصورت اینا خصوصیت و فوقیت بر سایر مخلوق خدا انداشتہ دندارند ^{ان}
 ظل اللہ نمیتوانند شد - بعضے از جہاں میگویند دولت نبد خدا سے کس با نفل " بندہ بد
 حرف میگویم کہ خدا کرور ہا کس دولت نفل دادہ است و لے مار اور اینوقت بختے در آن
 مطلب نیست - این جہاں را گمان این است کہ بجز ویکہ غلامے بخت نشت یا زہرنے تاج
 بر سر نہاد بگلے قلب ما ہیت ازو میشود یعنی زہرشتہ یا پیغمبر و انا سے جہاں میشود مگر این بگلے
 خلاف و عقیدہ بے دانشانہ است * این سلاطین کہ آغاز آذنا این بودا گزند پشتی از آنگا گذشتہ ^{الاول}
 و اعتقاد آہنا رفتہ رفتہ بمقتضیات عالم و دولت و معاشرت بشیک عالی شان و بادش و جہاندار
 شدہ اند و بر وفق آن حالات و آن مقتضیات ہم جہتبان خود مند ہم داشتہ اند و مشاورین ہم داشتہ اند
 از مہاجران و دانش و حکما سے از قبیل ہمین اشخاص بودہ اند کہ امروز ہستند و ما ہمین ہم
 بعضے از آہنا بد دانش بعض بودہ اند و بعضے دیگر ہمین علوم زمینیہ را داشتہ اند - مثلاً

میرزا احمدی خان را مانعی گوئیم مُدبّر و پلٹیک دان بسیار کاسطے بوده بلکہ میگوئیم منشی خوبی
 بوده و تاور کہ ہند را گرفت تبذیر و پولٹیک دانے گرفت بلکہ شمشیر بجاقت زد و گرفت و فوراً
 بجاقت ہم رہا کرد و پادشاہے بر او خبر خاندان او چندان زمانے طول نکشید و اساس سلطنت
 مستحکمے و را بران نہ نہاد۔

اگر خاندان بکرم معاف دارند بنده میگویم کہ میرزا احمدی خان و قائم مقام و میرزا عبدالوہاب
 معتمد الدولہ و ابوالفضل و دیگر علما و فضلا و حکما و شخصے کہ در ستیہ الاخبار حکمت مینویسد و در
 دارسطو و متوہد متوہدان و غیر انہا ہمہ ازین قبیل بودہ اند و چہنیں دیگران ہم از قبیل بعضے تنخا
 کہ باخشم مے بنیم در حیدرآباد و نیز در طہران کہ اینہا لایعلم محض استند و ابد از علم تمدن انہا
 ندارند و علم تمدن علم دیگرے است۔ یکے از بزرگان بعضے از اراکین دولت ایران را
 بیاں میکرد و صدق و کذب آنرا بنده نمیدانم کہ وقتے از اوقات ہنتر اسبش آواز
 میخواند و طویلیہ دین شعر را میخواند کہ **یا گمت وہاں تو یا بوئے لادن است** +
 فوراً آن بزرگ ہنتر غرور اطلب کرد بر سید کہ در طویلیہ من یا بوئے لادن است۔ پس
 ازین قبیل بودہ اند حکمائے قدیم و مشاوران سلاطین سلطنت۔ این را نیز باید دانست
 کہ در قدیم الایام غالباً مشاورین و مصیبا جنین سلاطین حکما بودند و در ایران متوہدان کہ آنا در
 واقع علمائے مذہب بودہ اند و در اسلام حکیم نبود بلکہ علمائے دین بودند کہ بزور علم عربی
 و بواسطہ خالی بودن میدان از دانش و دانشمند و عوے حکمت و علم تمدن و نرا رہا علم دیگر
 ہم میکردہ اند و لیکن نتیجہ مصاحبت و سادست و مشاورت اینہا جنین بود کہ ہوارہ ممالک
 عملاً و ممالک مسلمانان خصوصاً تباہ بود و بر از ظلم و عبودیت و خونریزی و اچہا کاری بردن
 شرع و عقل و انصاف و عدلت واقعی نیکد تا امروز کہ باخشم می بنیم مانند چہا پنج ہزار سال
 پیش ازین است +

بالجملہ کتب و اقوال بسیارے را نسبت باین حکما و علما میدہند کہ مہمتر مشہور

وگفتہ اند در امور جهان بینی کہ یکے از انہار ابدہ ندیدہ ام و لے بعضے از دانشمندان
 قلب انہار گرفتہ اند و با بعضے از آیات قرآنی و احادیث و اخبار در ہم کردہ اند برائے
 دستور العمل سلاطین یا نشانہ راوگان ما در واقع برائے اطفال و بستان است کہ فقط
 خط و عبارت انہار انہار بنحو اند و طریق خواندن و نوشتن ایادگیرند و الا حد نہر از این کتب یک
 یوں سیاہ نئے از زندہ فرانگہ عبارت انہا خوب باشد و کسے نخواہد عبارت نویسی انہ
 این کتب بعینہ مثل آن است کہ کسے نہ استہ نخواہد پلا و سے طبع کند و برنج و روغن و سبک
 کتاب و سایر مصالح آن را پاک نکرده و بدلو بولے اندازہ (و شاید کہ بطور اتفاق کہ او خود
 نہ اندیکے از این مصالح خوب ہم باشد یا با اندازہ) در ہم کند و بر آتش نهد و خام و پختہ و
 تکمیل شدہ بردارد و نام آنرا اند پلا و سیکے از فحول علما بلکہ قطب دایرہ حکمت و دانش
 ما خواہد نصیر طوسی یک چنین پلا و سے طبع فرمودہ و یکے دیگر ملا حسین داغلا کاشفی و این یکے
 اخیر کہ بسیار آسان و سلیس است در فارسی و بندہ قید انہ عبارت آنرا خواند و فهمید یک جلد نزد
 بندہ موجود است اگرچہ در ملک ہند طبع شدہ و غلط است و لیکن عرض بندہ بعجل مے آید
 اکنون بندہ ارادہ دارم کہ دانشمندے حکما و دانشمندان قدیم را کہ سببہ دانشان جمع نمودہ
 و خرافات و دیگر ہم از خود بر انہا مخلوط و مزید نمودہ نوشتہ اند و در تمدن و سیاست مدن ظاہر
 سانم یکے یکے کہ حکمت نویسی سید الاجار چون در شاہوار از قلم میرزید و پندار خود کم از
 حکمانیت ✦

آغاز مطلب

صاحب اخلاق محسنے فرماید در آغاز کتاب خود کہ ”قبل از شروع بموقف

عرض میرساند کہ چون آدمیان مدنے بالطبع اند یعنی ایشان را از اجتناب و ایستادگی با یکدیگر
 جادہ نیست و از نصیب و طبع مختلفند ہر مزاج اقتضائے و ہر طبعے را مقتضائےت پس در میان
 ایشان قانونے باید کہ بر آن قانون با یکدیگر معاشرت کنند بطریقے کہ ہر سچ کس جہت نزد

وآن قانون شیرعلیت (یا شرعی است) کہ یقیناً اوضاع ان بروئے الہی باشد و
 اوضاع آنرا پیغامبر گویند و چون پیغامبر قانونی و قاعدہ بنہد کہے باید کہ آن قانون
 بقدرت و شوکت خود محافظت نماید و نگذارد کہ کسی از حد و آن تجاوز کند و این کس
 پادشاہ خوانند۔ پس درجہ پادشاہی بمرتبہ نبوت است چہ نبی اوضاع شریعت است و
 پادشاہ حامی و محافظ آن و از اینجا گفتہ اند الملک والدین تو ان دور ان معنی واقع شدہ ۴

نقطہ

نزد خود شاہی و پیغمبری چون دو نگین اند و یک نگشتی

و انداخت سبحانہ تعالیٰ بعد از امر بطاعت خود و اطاعت پیغمبر خود بفرمان برداری ملوک و
 سلاطین فرمود کہ "الطیعو اللہ و الطیعو الرسول و اولی الامر منکم" پس پادشاہ باید کہ متخلق
 باخلاق صاحب شریعت باشد تا حفظ حدود شرع را بشرط آن تواند کرد۔ و دیگر باید تا مل فرما
 کہ چون حق تعالیٰ در بارہ و سہ چنین کرات سے ارزانی داشته و بر طائفہ از بندگان خود
 حاکم ساخته و مشیت لم یزلی نام امر دینی جمعی از آفریدگان بقصد تقرر او باز داده ہر آئینہ با
 کہ ذات عالی خود را بصفات ستورہ و سمات پسندیدہ موسوم و موصوف کرد اندالے آخر
 آنچه این بزرگوار در این عنوان یا مقدمہ بیان فرمودہ بطور سرسری باشد

میکنیم و میگوئیم بسیار خوب است و لیکن خدین ایراد در این عبارت و فقہ میرود کہ بعضی
 از آنها را اور جا ہائے دیگر بیان سے کنیم و در ہمان مقامات بر آنها ایراد بگیریم و فقط بیک
 دو یا سہ از آنها اکتفا نماییم۔ (۱) دانستیم کہ پادشاہ سے بمرتبہ نبوت و پادشاہ بمرتبہ نبی
 است و بموجب فرمان الہی باید اولی الامر خود را اطاعت کنیم۔ و سہ ما سے پرسیم کہ بگویند
 پادشاہ بمرتبہ نبوت میرسد و اگر آن شرطیکہ لازمہ وجود او و فتادہ است کہ اور بمرتبہ نبوت
 رساند و وجود نباشد تکلیف خلق و رعیت او چیست این مطلب را این بزرگوار بیان
 نمردہ (۲) چنین معلوم میشود کہ این امر خاصہ اہل اسلام است زیرا کہ پیغمبر سے و شرعی

دارند و پادشاه را لازم است که قانون شریعت را حفظ کند پس ما سے پریم کہ در صورتی
 کہ باقتضائے زمان و کوشش دوران کسے بر اسلامیان پادشاه شود کہ کافر و بت پرست
 باشد او چہ باید بکند و خلقے کہ در سخت او ہستند تکلیف آنا چیت (۲۳) این بزرگوار
 میگوید کہ پادشاه را رعایت چہ صفت لازم است ما میخواہیم اکنون ملاحظہ کنیم کہ این چہ
 صفت در وجود کہ ام یک از سلاطین سلف و خلف ابوہ و نیز بدانیم کہ این صفات واقعا
 لازم است پادشاه را بانہ +

اَوَّل

... بر ہر خود مندی معلوم است و ما بدون تمہید و مقدمہ میگوئیم
 کہ آنچه را ما اخلاق و خصائل شخصیتہ پنجویم ہیچو چہ در غلے ندارد بلکہ انانی و قانون سلطنت مثلا
 عبادت - اخلاص - دعا - شکر - صبر - رضا - توکل - حیا - عفت - ادب - طہارت
 و امثال این خصائل و صفات ابدی و غلے بقانون تمدن ندارد و اگر پادشاه را ہیچک از این
 صفات نباشد نباشد - خواہ پادشاه عابد باشد و غیر عابد در ملکر انانی تفاوت نمی کند
 بلکہ پادشاه باید عادل باشد و پادشاه را تکلیف فقط این است کہ پیروی و محافظت نسبت
 را کہ نزد خلق را جان چشم داشت باید باشند انیکہ پادشاه باید اول خود شش شرابوار بناید
 تا بتواند منع شراب بخاری را بکند - این بکلے خلاف عقل است زیرا کہ مقتضیات عالم
 بسیار است و اساس سلطنت باید محض بر این باشد کہ ملک را نظام دہندہ انیکہ خلق را
 دیندار سازد - ہیچ لزومی ندارد کہ اگر پادشاه شراب را حرام میداند تمام رعایا سے
 او ہم شراب را حرام بدانند یا برعکس این - و این را ہم باید دانست کہ اگر چہ انبیر و خود گوشت
 بدانستہ است چہ نوشته و ما از خود میگوئیم کہ مراد از پیروی کردن پادشاه شرع را این
 است کہ در امور کلیہ پائے خوف خلق و عدالت و نظم و نسق ملک در میان است تا ہر جا
 کہ دخل بشرع دارد و پادشاه باید پیروی شرع را بکند یعنی تکلیف اوست و عبادت و دعا
 و اخلاص و اینها شرعاً ملکر انانی نیست - پس ازین ابواب یک چند باب نسبت بہ تمدن

دارند و ما حالاً کی یکے را ملاحظہ نموده چہرے برآنا بیوسیم و عیوب آنها را ظاہر میکنیم کہ کسانے
کہ خود نوشتہ اندند انستہ اندچہ از دستہ اند و آنچه نوشتہ اند خلاف شرع بود *

(در مشاورت)

اینک امی آیم بر سر مشاورت کہ خدا فرموده است بیغمیر خود مشاورت کن با صاحب
عقل و در ہم کارے کہ واقع شود از این کلمات را ہر نویسنده در میان مانوشتہ و شخصے کہ در
سید الاخبار حکمت مینویسد نوشتہ ولی نفہسیدہ است کہ معنی واقعی مشاورت چیست و اگر
مازین بزرگواران عالی شان سوال کنیم کہ تعریف مشاورت را نسائید مانند خود در کل خود ہند
اگر چه صاحب اخلاق محضی در بیج و ثنا سے مشاورت بسیار نوشتہ کہ ” ذہن شخصے واحد
با طرف و جوانب تمام احاطہ نمی تواند کہ چون محض با شنند و ذہنہا بر حکما ند ہر یک را چہرے
نجاظر سدورائے کہ صواب باشد بر ہمہ ظاہر گردد ” و نیز ” رایان خیر من الواحدی ” و
امثال اینہا لکن آنچه منظور نظر ماست ندانستہ و بیان نکرده و بدتر از ہمہ حکایاتی را کہ امثال و
برائے سر مشق سلاطین ذکر کرده است ابدالاً ارتباطے بہ بیان و توفیق مشاورت ندانند
(حکایت اول) بطور اختصار این است کہ دو پادشاہ را با ہم اتفاق جنگ افتاد
رومی و مصری و شخصے در لشکر رومی بود کہ ہر چہ را دیدی و شنیدی بیادشاہ مصر رسانید
عاقبت پادشاہ روم اورانزد خود نگاہداشت در و سائے لشکر خود را طلب کردہ در حضور
آن مرد گفت فردا بکوشید کہ فتح شمارا خواهد بود چہ سران سپاہ مصرے عمد کردہ اند
با من کہ چون دو لشکر در میدان صف کشیدند پادشاہ خود را گرفتہ نزد من آزند۔ مرد شنیدہ
بیرون شد و این خبر را پادشاہ مصر رسانید و آن سپاہ منہزم گشت (حکایت دوم)
شمن عظیمی از خراسان آمد و پادشاہ ہماطلہ لشکر عظیمی ترتیب دادہ روسے بدفع او
آورد۔ ارکان دولت ملک ملاحظہ عاقبت خود کردہ طریق پیش نبی پیش گرفتہ

نامہ یا بشمن نوشتند و اخلاص و اختصاص ظاہر کردند وہمہ کا تہیب ایشان در خریطہ کردہ
 بر آن نہاد قضا را بوقت مصاف ملک ہیا طلعہ غالب آمد و دشمن نہر میت یافت
 و اموال بدست ملک افتاد کہ از آنجگہ کیے این خریطہ بود کہ ارکان دولتش بشمن او
 نوشتہ بودند۔ ابداً اظہار سے از آن نکرد وہمہ را طلبیدہ و حضور ہمہ آن خریطہ را در آتش
 سوخت چون ارکان دولت آن لطف و کرمت بدیدند ہمہ رو بقرآن خود بار آور دند
دوم۔ خود مندان باید تمقن فرمایند کہ در این دو حکایت چہ ارتبا

بود مشورت ۴

سوم۔ در صورتی کہ این را تدبیر فرض کنیم ما البتہ تدبیر سے بود
 برائے آزمان ولیکن در این زمان اینگو نہ تدبیر بکار نئے آید و تدبیر دیگر لازم است
 در امور ملکرانی و خصوصاً در فقرہ دوم۔ ہر کہ با دشمن ملک خود در ساز و باید خود را در
 مسوئ امتحان در آدوہ گناہ اور اثابت کنند و جگہ زبند ولیکن احتمال دارد کہ امتحا
 تدبیر تین را پسند نمایند ۴

(حکایت سوم) یکے از علماء دخر سے داشت و جملہ معارف

شہر و رصد و خواستگاری او بودند و آن عالم متحیر بود کہ اور اکبلام دہد۔ در ہماگی
 او کبر سے بود عالم اور اطلبیدہ گفت مراد دخری است و نطقے اور اخطبہ میکنتا من نمیدیم
 کہ اور اکبلام دہم تو در این چہ صواب می بینی۔ کہ گفت من از اسلام بیگانہ ام عالم گفت اگر
 از اسلام بیگانہ ام رو سے امینی و در حدیث آمدہ کہ المستشار المؤمن۔ الغرض کہ گفت اگر
 بدین خود میردی دین اختیار کن و اگر بر سنت اسلاف ماعمل میکنی نسب اعتبار نامی و اگر
 بر عادت اہل زمان میروی مال دجاہ طلب کن۔ عالم این سخن عظیم خوش آمد و اور اعلا
 بود مبارک نام بغایت عالم دست دین گفت ہیچکس را از آن دیندار تر نئے منم و دخر را بدوام
چہارم۔ الحق این خوب نشود تے بود کہ این عالم کرد و اکنون

ماہر سر این بحث نے کہیں اگرچہ سپدان بحث و ایراد وسیع و فصیح است ولیکن این باب را
 کہ ما ابتدا المشرودہ کریم انچہ غرض ما از این نوشتن ستام این اوراق بود در مقابل خصم خود از آن
 معلوم نشد۔ اگرچہ باز یک حدیثیے ذکر است کہ چیزے تمسک است مگر صاحب این کتاب
 خود فہمیدہ است آن حدیث را و پیڑے بر آن تفسیر نہ نوشتہ۔ ماسیحو استیم حکایاتے را
 از قبیل مشاورت نوشیر وان و حکما و یوزجر کہ در گلستان سعدی است و بیہیچ کہ اہل مشورت
 چگونہ ہنجا صے باید باشند و چگونہ باید با آنها مشاورت کرد و آنا چگونہ آرا سے خود را ظاہر فرماد
 کرد کہ خلاف راستے سلطان نباشد و بخون خویش دست نشونید و نیز خلاف آن شہر ایامیت بچگونہ
 نباشد کہ در آداب خدام سلطان و در باب دیگر سے نوشتہ است خود انبیر دیا از قول حکما و علما یا از
 خود۔ غرض آن آزادی بود و امکان نداد کہ سہر سہرے در مشاورت خلاف نشود تا آنکہ مشاوران
 آزاد نباشند و اگر سہر سہرے بر خلاف آزادی دازد و سے خوف و بیم جان یا با امید حرکت کنند
 بکلے فعل آنا لغو است۔ اگر مشاورین پیغمبر ہم خائف بوزد یا امیدان داشتند ابد انسان
 نبودند و فعل آنا ہم فعل جہلا بود و بیک شخص۔ ولیکن چون این سخن را ما میگوئیم فوراً فرمودند ان
 میدانند کہ غرض ما چیست و غرض بطور اذقمار در این مقام این است کہ ترقی ہر ترقی سے بستاند
 است و بر خلاف تنزل ہر ترقی سے بستاند و بوزدیت و کرد و با فائدہ و در آزادی و کرد و با نقص و زیان
 و بوزدیت است۔ رفتہ رفتہ ہر چه پیشتر میردیم در این اوراق مطلب اظاہر سے شود و
 کہ ما در کار استند بلاخطہ ما خوانند رسیدہ

(در عدالت)

این عدالت کہ ہوارہ در مالک ایشیا جہان ما از نام و آوازہ خود پر داشتہ نسبت بہ
 پادشاہی و ہر جا کہ دادہ اند و کرد و رہا بار و ہمہ بطور اغراق و مجال آنکہ مانند غما و کمیاب بودہ است
 آئند اسے ہر بابے در این باب این آید بودہ است کہ " ان اللہ یامر بالعدل و الا احسان "

مذہبین کا شفی شری بسیار طویل و تعجبی و تعریف و تحمید میں صفت نوشتہ و چندین حکایت
ابتدا و تعریف آن نوشتہ کہ مادر و سر بخورد و خوانندگان نمیدہیم در نقل آنها در این اوراق
و لیکن بعضی از حکایاتے کہ مثلاً و بر طبق این صفت نوشتہ می نویسیم۔

(حکایت اول)

زنده رود شکار میکرد سلطان ملک شاه را غلامے کہ حاجب خاص بود بدہے ذرا آمد و
کارے را در چاودیدہ و گوشت آراکباب ساخته بخورد۔ آن کا و از آن عجز نہ بود کہ معیشت او
با چار تیم از شیر او حاصل میشد چون از آن واقعہ خبر وارشد از خود بخیم کشت و آمدہ بر سر
کہ گذر سلطان بر آن بود منتظر نشست۔ بالجملہ پادشاه رسید وزن نزد او آمد و زبان کشود کہ آ
پسر لب ارسلان کرد او من بر سر میل زنده رود نہے بغزت و جلال احدیت کہ بر سر میل
تا انصاف خود از توں تا نم دست مخالفت از او من تو کو تاہ کنم۔ بعد از اینہم گفتگو با پادشاه کرد
از سر لپہر اطراف خائف شدہ زن را نزد خود طلب داشت و ہمان غلام ابتدا از میانہ بر سر او زد و عا
شہا گفت داد تو از کیت گفت از ہین غلام کہ تا میانہ بر سر من زد پس از دریافت حال او
پادشاه ہنقاد کا و از جلال تر و جسے بد و داد وزن از پے کار خوردنت +

پنجم

این چیزے را کہ خود مندان ما رولے در واقعے
حاکم عدالت دانستہ و در کتاب ہا نوشتہ اند و ہنوزے نویند خود مندان جہان افروز
حاکمیت میدانندہ عدالت و فعل لغو عمل مردان صحرا نشین میدانند۔ اکنون خود مندان
مانندت بیہودگیہائے این حکایت و عمل آن پادشاه و کتہہ چلیے ماثوند +

(۱) کار ہائے کہ برائے سر شق در کتب مانوشتہ اند و نسبت نسبتے

داوہ اعم از آنکہ واقعاتیک بودہ یا ہین سان بیہودہ فقط یک مرہ و در یک مقام بودہ و لیکن
جہا اہد انتہت این چیزے با نیتقد و جہا در واقعہ در این مقام در نظر ما کسانے اند کہ این چیزے
ہا را در کتب می نویسند۔ بہر حال اعم از آنیکہ این عدالت بروفق شرع باشد یا بروفق عرف

درام و نبات و استمرا داشته باشد در هر ساعت و هر آن تا ملکه ملک است و عکس است

۴۰۰

(۲) عرض از دوام و استمرا این است که اگر ہے کہ ما فرض کنیم یک فرنگ در

دو وعظ باشد و پنجره کس خلقت داشته باشد در هر شب از روزی پنج قسم از ظلم بشود

سبیل ظلم فوق یا زیاد تر یا کمتر پس در ملکه کہ صد ہزار فرنگ در طول و عرض باشد و یک

در خلقت داشته باشد چند ظلم نواہد شد۔ در این صورت ہر چند ظلم بشود در چنین ملکہ از

تاکے جلوس یا دشا ہے تا عین و فاش روز و شب باید داد و مظلوم از ظلم گرفتہ بشود

بسیار بیچ پادشا ہے در میان ما و دولت مانیدہ است کہ اقلہ داد و مظلومان یک روز

بہ طاعت خود رسیدہ باشد یعنی در صورتی کہ خود و اولیائش ظلم نکرده باشند۔

(۳) چون پادشا ہان مابصفت عدالت متصف میشند و داد مظلومان

را رسیدہ او مذ مظلومان بایستے بر سر راہ آہنا بایستند و خدا و پیغمبر و قیامت را شفیع آرند و

انہم تازیانہ بخزند از ہمان ظالم و در حضور آن پادشاہ داد دہندہ تا داد آہنا را ہندند

(۴) البتہ اگر داد و اون خاصہ سلاطین بودہ ہمہ مظلومان بایستے از اوصاف

ملکہ طے منازل نمودہ و مخارج و زحمات و آفات بے غایات را متحمل شدہ بدگاہ پادشاہ

آنکہ اہم و سالما بمانند تا روزی پادشاہ از حرم سراے خود بجزیم شکار شود و آہنا بیانند

بر سر راہ او ایستادہ و او خواہی کنند یکے داد خواہد کہ کا و اورا ظالمے کشتہ یکے داد خواہ

کہ اورا ظالمے برودہ یکے داد خواہد کہ کلیم اورا ظالمے زد ویدہ یکے داد خواہد کہ زن اورا

ظالمے تباہ ساختہ یکے داد خواہد کہ دختر اورا ظالمے آوودہ دامن نمودہ و امثال ذلک

و را بصورت بایستے یا قبولیس و غصہ راضی شونند یا جگر بند پیش تراغ نند یعنی با آن ظلم را

بر خود چہوا کنند و سجدا و قیامت حوالہ نمایند یا انکہ آئمہ آفات متحمل شونند۔

(۵) - اعم از انکہ عدالت بر وفق شرع باشد یا عرف باید از برائے

ہر گناہے یک حد سے باشد و ہمہ خلق در آن یکسان باشند پس در این صورت و وضع عدالت باید در ہر چہین مقدمہ عقوبت این باشد کہ ظالم را سزا دہند و ہفتاد بوجہ یک کاو بدہند بمظلوم و اگر سر موئے جز این باشد و شود باز خلاف عدالت واقع خواہد بود (۶) - ولیکن ما سیدائیم کہ خود مندان ما چہ خواہند گفت در این مسئلہ

کہ آیا آن عوض را پادشاہ باید بدہد یا مجرم و در صورتی کہ پادشاہ باید بدہد پادشاہ انہمہ گاؤگو سفند و خزینہ و یا بورا از کجا مے آر و کہ بوجہ ہر یک ہفتاد بدہد - البتہ باید پادشاہ خود شام کاو گو سفند بخشی از رعایا سے خود را بظلم بگیرد و بوجہ ظلم دیگران بمظلومان بدہد تاکہ عدالت کردہ باشد - اگر بایستہ زربدہ بخود کہ از وجہ و عمر حلال باشد بیشک فرو بود کہ زربہ بخشی از رعایا سے خود را بظلم بگیرد و کارو گو سفند خریدہ در صحواہا را کہ کذب برائے مظلومان *

(۷) مختصر اگر خود مندان ما کہ این چیز ہا را عدالت یشارند معذرتے آزند در جواب این مسائل و تجاہل احقانہ بجا آزند ما میگویم این است و جز این نیست کہ این ما عدالت بلکہ اعمال مردمان صحرا شین ناوان بود و بس *

(حکایت دوم) - عمر ولایت یکی را سخن صاحب عرضی مجبوس ساخت مادر انکس عرضداشتہ تراشتہ بر سر راہ عمر و الیستاد چون عمر و بر سید پیرین تجلیل کاغذ را باز میکرد کہ بدست عمر و بدہد م کب عمر و تند بود در رسید عمر و متغیر شد و بفرمود تا آن ضعیفہ را دور کرد و ز انجا گذشت - باز عجوزہ بر سر راہ آمد و بالیستاد تا عمر و باز کشت و دیکر بار پیش آمد و ظلم نمود و عمر و پیر سید این کیفیت گفتند اور فلان مجبوس است عمر و از متغیر بود بوسے گردانید و ملتفت نشد - زن گفت اے ملک حکم تو در بارہ پسر بے گناہ من چیست گفت آنکہ اورا صد چوب بز بند و ویش را سیاہ کنند و اگر دشہر گردانند و نہا کنند کہ ہر کہ در حضرت سلطان ماضی شود شہرے

و سے این است۔ الوضو مختصر زن گفت اگر حکم تو این باشد پس حکم خدا کجاست از دست
این سخن رزہ بر عمر و اتمام و بیہوش شد و چون بانو آمد بفرمود تا محبوس را از زندان
بیرون آوردند و خلعت خاص بدو پوشانیدہ بر مرکب خاصہ سوار کردند و گفت اوراد شہر
و بازار گردانید و مناد سے کہید کہ ہر حکم کہ خدا کند عروسیت کہ باشد کہ خلعت آن در خاطر گذارند

ششم - خود میدان امروز کہ جهان را بخوبی دیدہ اند میدانند

کہ چہ فرافاتے در فضل یعنی سدکت این پادشاہ برودہ و تا بچہ اندازہ نویسنده این حکایات
نادان بخت برودہ و بچین کسانے کہ امر دزیرو این اشخاص و نویسندگان اند +

(۱) خطائے اول این پادشاہ اینکہ سخن صاحبِ عرض بیگناہی

را جس نمود +

(۲) خطائے ثانی او اینکہ از دادخواہ رو بگردانید و متغیر شد +

(۳) حماقت ثالث او اینکہ ارادہ داشت بیگناہی ہے لکن سخن صاحب

عرض جس کرده بود صدمہ چوب زند و حکم کند روسیہ کردہ در کوچہ و بازار بگردانند
و علاوہ برین نذاکتند کہ سزائے کسے کہ در حضرت سلطان عامی است این سہت +

(۴) حماقت رابع او اینکہ حکم کرد از جس بیرون کردند آن بیگناہ را

و خلعت پوشیدند و در شہر گردانیدند و نذا کردند کہ پادشاہ بموجب حکم خود عمل نمود +

و حال آنکہ از اول تا آخر بر خلاف حکم خدا کردہ بود۔ غلامہ کسانے کہ امروز وضع عدالت

واقعی را میدانند بیہودگیہائے این اعمال را سے فہمند و نیز عرض بندہ را۔ بر این مقدمہ

تہنہا باید خندید بلکہ کار دیگر ہم باید کرد +

(حکایت سوم) سلطان محمود بابرکان دولت خود گفت کہ

اہلترین مردمان را پیدا کنید بندگان در گاہ حکما و مناد وزیرکان و خوش طبعان را
باطراف و کثافت سلکت فرستادند و ایشان متوجہ شدہ باستقامت این چنین کسے

مشغول بودند و در استکشاف احوال جهان و احقان مبالغه سے نمودند با خود شخصه
 ویدند که بر شاخ درخت برآمده و نیز بر این شاخ میزند تا کسبخته کرد و معلوم بود که اگر آن
 بگسلد هر آینه آنکس از سر شاخ بلند بر زمین افتد و اگر فرضاً نهر ارجان داشته باشد یکے را
 سلامت نبرد همه اتفاق گردند که این کس ابله ترین خلق عالم است و او را گرفته نزد سلطان
 بردند و صورت حال بموقف عرض رسانیدند سلطان فرمود که از و ابله تری است گفتند
 سلطان بیان فرماید گفت ما کم ظالم که بجز و نقد سے رعیت خود را بر اندازد و خود را
 بدین واسطه منکوب و پریشان حال سازد

ہفتم - ما (یعنی بنده دہری) باواز بلند سیکوئیم کہ این حکما و
 ندما و نبر کان ہمہ ابلہ بودند و یکے را عقل بکفایت نبود کہ همان ابتدا بگوید سلطان محمود
 کہ ابلہ ترین خلق تو هستی کہ لکھا خلق خدا رکشتی و ظلم نمودی - و از ہمہ ابلہ ترین کس بود
 کہ این حکایت را در کتاب خود درج کرده - اگرچہ ابتدا نوشتہ کہ ارباب حکمت در این
 باب مثلی پرداختہ اند و اہل ظاہر از احکایتی ساختہ اند - اگر چنین باشد و اذ نسبت
 علیہ ندارد و دے اگر چنین چیزے را نسبت بسطان محمود یا دیگرے بدہند این
 قباحت با و حماقت با در آن است +

ہشتم - اکنون مختصر سے در این باب سے نویسیم و امیدوار
 از خود مندائیم کہ انصاف دہند کہ حق است یا ناحق - اگرچہ در حیدرآباد و دولت
 خلق ہنوز تمیز نھے آرند کہ قانون نیک و بد چیست و لیکن بیشک عقلاے آنها تمیز و کم
 میدانند کہ معنی واقعی عدالت این است - و ہر چیز کہ ما را بالفعل سخن بر این نیست
 کہ ہنوز روزگار ان باید کہ قانون عدالت واقعی در این ملک جاری شود و محتمل کہ
 امکان پذیر نباشد زیرا کہ در این ریاست اصول نیست و مراد از اصول این است
 کہ حکومت باید یا قوسے باشد کہ بطور واقع از طرف قوم و کلا سے چند سے در محاسن

یا انگریزوں کے ہاں صورت باشد کہ آفلا چیل یا پنجاہ کس از روس اور ہا بنشینند و بطور انا
 و بے غرضانہ در کلمے و جزئیے امور گفتگو کنند و ہر خد کہ در عدالت این ملک خلافی
 بسیارے میشود و ہنوز گمیل نیافتہ و اکثرے از خلق شاکی ہستند مگر آنکسے کہ اساس آنرا
 در صحت و ثبوت خالص نہادہ و بروضع عدالت و قوانین آن ایرادی نمیروند بلکہ بر عمل
 آن ایراد میرود و بنا بر این ہمہ نیک میدانند و بروفق عقل سلیم محکمہ عدالتی عالیہ در
 پایے تخت است و در ہر صوبہ و ضلع و قریہ نیز محکمہ است و در ہر مہامور خلق و زندگان
 خدا رسیدگی میشود و احدے از رعایایے این ریاست نیست کہ دسترس محکمہ عدالت
 ندارد و کاو ہر کرا کسے بکشد در یک ساعت مقدمتہ او در عدالت داخل و سجا کم عدل میرسد
 و حال آنکہ پادشاہ ملک در مکان خود آرام نشستہ و تخیل کہ بدیگر ذوالفن منصبی خود مشغول
 نیست۔ و لے غرض ما بالفعل و در اینجا عدالت است نہ چیز دیگر۔ و لیکن در ممالک
 کہ قانون عدالت واقعی در آنجا جاری است و ما چیزے از دور و نزدیک شنیدہ و میداند

(۱) پادشاہ را ابداً قدرت و اختیار آن نیست کہ بسخن یا غرضے کسے را ہنس کند۔

(۲) ہر کرا اقتدار و اختیار جسے کروں باشد قدرت ندارد کہ یک ساعت جوے
 را جسے کند تا آنکہ جوہم از تابت نشود و وقتوے تراسے او در محکمہ قضا و بزبان و قلم حاکم قضا
 نرود۔

(۳) پادشاہ یا دیگرے را ابداً اختیار و قدرت آن نیست کہ جوے را سزا بدہنیرا
 کہ در شرع یا در عرف آن سزا براسے آن جوہم مقرر نشدہ باشد۔ و اگر بزخلاف این چیزے
 مذکورہ شدنغان تمام رعایایے حکومت بر فلک میرود و اول بزبان و قلم بعد از ان
 رفع میکند آن خلاف را و در واقع پادشاہ یا ہر کہ ہمام مکرانی بقبضتہ او باشد بظاہر جوہدہ
 خدا نیست بلکہ جوہدہ خلق ملک است۔

این بسیا مختصر ذکر شد در اینجا

(در بریت خدمت و شرم)

در این باب بطور اتفاق چیزهای بسیار خوب مفید هم درج است که اگر بر آنها عمل کنند بے نهایت ملک و خلق ملک ترقی میکند و گاهی ملت آپسوی آنها را کرده اند و از آن طرف چیزهای قبیح بسیار مقرر هم درج است که تا بوده ملت آپسوی آنها را کرده اند و ما بطور اخصاً چیزهای در هر یک بنویسیم۔ دو حکما گفته اند که سلاطین را از ارکان دولت و اعیان حضرت و سایر ملازمان که زیر نیت از برائے آنکه هر کس که بعضی از ممالک عرصه جهان در قبضه تسخیر و بے باشد و جمعی از آدمیان در قید تصرف او باشند و او را ضرورت است که نظر در فرقیات و کلیات مملکت خود بر قانون احتیاط بکند و از روستایین بخورد امور رعایا و زیردستان برسد و حال هر یک از اعیان و اوساط مملکت خود را گماخته بداند و در تحقیق این امر دو کوشش در دو چشم کنایت نیست پس باید که جمعی مردم دانا و پشتمند نیک سرشت و مطیع بلند همت ملازم روستای باشند تا او مالک کوشها و چشمها سے همه باشد۔ که هیچ چیز ملک را از میان کار ترازین نیست که اخبار اطراف ولایت و صورت حال رعیت از سلطان منقطع کردو +

نهم۔ بیشک چنین است و چنین باید باشد ولیکن این چیز گاهی در میان مردم مشرق زمین وجود داشته و آنچه این شخص خاص خود کرده اند همه از پادشاه پوششیده بود و بر هر چه دیگران کرده یا نکرده اند یک بیک را پادشاه رسانیده اند آن هم محض از روستای خانت و امانت و اعراض خود۔ بیشک آنچه من میدانم از ملک خود که محیط است قطره از آن گاهی بجمع مبارک شاهنشاه حجاز ملک مانزیده۔ این است که امروز مردم فرنگ اخبار و روزنامهجات و اجاری کرده اند و آزادی بانخبار داده اند و از سر سر ملک خود آگاه اند۔ در ممالک ایشیا اولاً اخبار نیست و ثانی اینکه اخبار آزاد نیست و ثالث اینکه کسی را چندان مشوق بلاخطه آن نیست و خلافت نشان سلاطین است که بر اخبار نظر کنند۔ از این قبل چیزها

بسیار نوشته است در این باب و لے چونکہ ۵

خواجہ در بند نقش دیوار است

خانہ از پاسے پست و دیوار است

اصول و مسلک نیست کو یا کہ سیچ و ما را اوہ و اریح چیز ماے راجع کنیم کہ غرض و اصل اصیل و
بنیان واقعی اساس ملکرانی از آہنا ہستند کہ در ممالک ما ہا وجود نداردند +

اصولے کہ بزرگان مقرر اوہ اند برائے ملکرانی اینہا ہستند +

در آداب جمعی کہ بدولت سلاطین تقرب جستہ اند و سزاوار کشتہ اند ہر کہ چنین باشند رعایا
چہا طرف بر خود لازم داند اول رعایت جانب حق و دوم رعایت جانب پادشاہ
سوم رعایت جانب خود چہا رم رعایت جانب رعیت - اما در رعایت جانب
حق پنج شرط است (۱) آنکہ شکر نعمت الہی و فضل نامتناہی اور اسجا آرد (۲) تمام
طاعت فرزند کند و (۳) رضائے خداے را بر رضائے پادشاہ تقدیم کند کہ چون حق
سجائے تعالیٰ از بندہ خشنود پادشاہ خشم دیکرن اور از یان ندارد (۴) آنکہ از خداے پیش
فرسد کہ از پادشاہ (۵) آنکہ بخداے امیدوار تر باشد کہ پادشاہ +

دوم - در این فقرہ فقط سیکویم کہ مسخو اہد عبادت کند و مسخو اہد فسق کند
باید کہ در آن چیزے کہ صلاح ملک و رعیت است از خدا تبرسد و بموجب حکم قلب خود عمل
کند ہر چہ بشود نشود - و لے ما سوال سیکویم کہ در صورتے کہ چنین نباشند این اشخاص
آن حیثیت علاج آنرا کو کہ فرمودہ اند و بسیار کم کسے انبان یافت میشود +

آرا رعایت جانب پادشاہ را میت و پنج شرط است (۱) تذلل و تفرع
و اطہار عجز و بندگی کہاری چہ لو کہ را ہمتہاے عظیم و حالتہاے بزرگ است کہ آن متفرد
انداز غیر خویش و آن بدان سبب است کہ منظر سلطنت الہی واقع شدہ اند و از خجست
لقب ظل اللہ بر ایشان اطلاق میکنند پس بان معنی کہ این صورت در ایشان مخفی

است از ہمہ خلق استخدام و تقدیر خواهند و خود را شرار آن شناختند و در هر چه کنند نظر
 استقلال و تقدیر عایت نمایند و هر چند اساس سلطنت بیشتر باشد بطور این صفت زیادت بود و
 بر این تقدیر استغنائے ایشان طالب آن است کہ مردم محتاجے و سکنت خود را برایشان
 عرض کنند اے آفر +

یازدهم - این همان مطلب است کہ تمام گفتگو سے ابر بر سر آن است وہاں
 مطلب است کہ خرابی و تباہی ہر ملک بے اصول و ہر قوم بے قانونے تا امور از ان بود
 و اقیامت از آن است وہاں مطلب است کہ در میان ہر قومے وجود داشته باشد آن
 قوم تا اقیامت ترقی نمیکند و خسر دنیا و الا فرہ اند۔ این ہاں مطلب است کہ مثال آن
 این است کہ شخصے بزرگ بر بیچارہ خشم کید و چاکران او پندارند و حماقت خود دانند کہ موافق
 آن ہا بقتل آئند در اضی است و خدقے بنظر نشان رسد بمولاسے خود و بیرون رفتہ آئند و
 رازن جد اکنند۔ یعنی چون بزرگان و دانشمندان ملت ما بنا دانی این سان فتوے
 دہند سلاطین با تصور کنند کہ معبود خلق استند و بر جان و مال و اہل و عیال خلق مالک اند
 بے اگر حرمت و ادب از پادشائں از روسے حرمت و ادب محض از رگدز تہذیب باشد
 بسیار خوب است نہ از خوف جان۔ مگر نہ سلاطین عظیم الشان جہان را کہ امروز اے بنیم مثل
 امپراطور جرمنی و امپراطور استریا و امپراطور روس و امپراطوریں اٹکلند و پزیدنت ہائی
 فرنس و یوتید استبلس مریکا وغیرہ را عایا سے آنها کمال احترام را بر آنها میکذارند و بزم
 آنها فطیم و کرم میکنند و در ہر مجلسے کہ برایشان دور ہا ملک محروسہ آنها و از اقل پنج وہ کس ہمہ
 بر پا خاستہ جام سلامتی آنها را در میکشند و بسیار کار ہا سے دیکر از این قبیل میکشد و سبب
 احد سے را از اینہا چشم تقدیر و بندگی از بیچ مذتکار سے یا از بیچ رعیتے نیست و تمام خلق در
 آنها آزاد اند۔ پس چو اباید سلاطین ملت اسلام یا مطلق اہل ایشیا انیکو نہ تعبدات و بندگی
 را از خلق توقع داشته باشند +

” (۲) - تحمل محنت و شفقت ریاضت کشیدن و بر سر کاره صبر کردن چه خدمت لوگو
بنی بر رحمت باشد +

دوازدهم - این بدی است که هر که فرد میکرد باید محنت کند خواه چاکر پادشاه
باشد و خواه فرد در پس این خصوصیت ندارد بچاکران پادشاه +

” (۳) - هر چه اندیشد و کند و گوید باید که در آن مصلحت پادشاه را ملاحظه نماید هم
از جهت دنیا و هم از جانب آخرت و طرف آخرت را مقدم دارد +

سیزدهم - این فقره را که ما نامستیم غرض نویسنده چیست هر چه باشد نیک
است و از جمله تندیب اخلاق است - لے اینقدر میکویم که اگر چیزی باشد که تشکر

است میان پادشاه و رعیت بنیک باید طرف رعیت را بیش ملاحظه کند از طرف پادشاه +
” (۴) - بطریق تلامیت و لطف ظلم ساد و نظر او نگوئید سازد و عدل را تعریف

و توصیف در دل او شیرین گرداند + (در دل شیرین کردن عبارت بسیار بجزیه است)
چهاردهم - ما سوال میکنیم که در صورتی که طبیعت پادشاه در شرف باشد

و جهل در حیثیت او تنگ و خنجر باشد و ظلم در نظر او نگوئید نماید هر قدر که سلاطنت و لطف با او
ظاهر سازند اوقات چه چنان باید کرد و تکلیف چیست - حقیقت این خرافات را جواب لے

یست خواصول ملک و صدی که بموجب اصول و قانون براسه هر چیزی معین کنند
یعنی قوم و جمعی از و کلاسه قوم - در این مقام بچاره نویسنده یک حکایتی هم ذکر کرد
که با نقل میکنیم آن هم خرافت است +

” (۵) - پادشاه را بر خیر دارد و چنان کند که خیر او به همه کس برسد اے آخرت
پانزدهم - این هم کی از جمله تندیب الاخلاق است و بسیار خوب است

ولیکن پادشاه نمیتواند زیاده از مقدار معینی خیر کند و آنرا هم از آن مبلغی که خاص است
براسه مخارج خودش و آن مبلغ را بر وفق اصول مقرر کرده باشند +

” (۶) - تبار کے وقتے تمام نداشتہ باشد و بارہ اصناف اور اپنا زموہہ ^{بانتہ}
 اور اپیش پادشاہ تعریف کند“

شہنشاہِ ہند - این ہم داخل تہذیب الاخلاق است و خوب صفت است
 و خصوصیتے پادشاہ ہم ندارد و بلکہ در نزد احد سے نباید تعریف بیجا از کسے و بجائے نمودن +

” (۷) - ہر چہ داند کہ پادشاہ را بدن میل است از اسب و لوگر و امتنع و ضیاع
 دستغلات و غیر آن (و ما سیکویم زن و دختر و پسر) جہتہ خود نگاہ ندارد بلکہ بطریق استغنا
 چنان کند کہ بنظر قبول رساند“

ہفتدہم - مسلم است کہ ہر کہ ہر چہ دارد کہ مطبوعہ و پسندیدہ سلطان باشد
 اولاً باید بسیار ممتاز باشد و ثانیاً اینکه ملاحظہ منفی آنرا سختی میکند و رغبت بکوفتن آن دارد
 و بہر دو صورت با آنکہ تا امروز رسم است در میان تمام طوائف مشرقیہ و ہیکس راضی نمیشود
 بال خود را و آن ہم مالے کہ خوب و ممتاز باشد بیکسے بد بہر بعضی اگر ملاحظہ منفی آن کردہ
 شود و ابد پادشاہ را حق آن نیست کہ مال کسے را بگیرد بہر حال ہیکس مال خود را از دل
 و کمال رضا و رغبت کبسی نمیدہد جو آنکہ بدانہد خراشی را منیر مستند کہ برود و آن اسب را از طولیم
 فلان زن فلان کشیدہ بیار و در صورت ندادن حکم شود کہ طنا بش بندازد - بیلے در صورتیکہ
 آن شخص کمال آزادی و میل و رغبت خود مال خود را با پادشاہ خود بدہد باکے ندارد +

” (۸) - چون پادشاہ باد سے سخن گوید بدل و جان و عقل و ہوش و چشم و گوش
 متوجہ سخن او باشد“

ہجدهم - این ہم نسبت باخلاق دارد و شخص باید در ہمہ حال چنین باشد +
 ” (۹) - در مجلس ملوک با کسے سرکوشی نکند سرنگوید الی آخر“ +

نوزدہم - این مطلب نسبت دارد بجات و عالم آزادی و بسیار مشکل است
 بیان آن و البتہ در میان مردم ایشیا بسیار سخت و نازک استند و انیکونہ مطالب - بطور اختصار

میگویم که درجه اعلائے خلق و اصناف شریفه که بحسب علم و دانش و خاندان و درجات است
 و غیره اصناف عالیه خوانده میشوند نزد تمام عقلا و تہذیب یافتگان جهان در لو اینکه بحسب علم با
 و مناصب یکے بالا دست و یکے زیر دست باشند) اینها را اجازت هست که در مجلس سلاطین
 و سخن گویند مہذبانه و تہذیب و خندہ نمایند و در بانہ و اگر مستعد باشند ہم در ویاسہ با ہم سخن گویند آہستہ
 یا بخجری ہم میچ قباقتہ ندارد زیرا کہ این اشخاص در مجلس سلاطین و ہر زبر کے مصاحب
 و ندیم یا نمبر و مصاحب ندیم استند چون فلان و عباد و چاکران اند +

” (۱۰) - باید کہ چون سلطان از کسے دیگر سوال کند او سبقت نکند و جواب ندهد +
 بیستم - این فعل داخل تہذیب الافلاک است و در نزد ہر شخصہ و در ہر مجلس یک
 است + الغرض بعضی از این شرائط از این قبیل و حرافات اند و اما انہا را ہا میگویم و آن ہا را
 میگویم کہ عرض در آہنا است +

” (۱۱) - اعتماد بر محنت و رضائے سلطان نکند و بہ بسیاری خدمت خود نیز اائق نبود
 چہ غور جاہ خدمت را و فراموشش میکرد اند و دیگر آنکہ با سلطان اظہار نکند کہ مر از دیگ تو را
 حقیقت یا سابقہ خدمتی دارم الے آخر +

بست و یکم - اگر چہ این مطلب را حرافات محض یشایم و لے باز چہ
 در این باب میگویم +

و اما ہید انشی نویسندهگان را ظاہر میاز ندین چہ و نویسندهگان عالی مقدار را - ہر شخصہ را
 از چاکران سلطان باید خدمتے باشد معین و خدمت او را مرز و لے مہربانے باشد معین
 و اینہا ہمہ بر طبق ضابطہ و قانونے محکم - و این چاکران بر دو قسم اند بعضے فاعلی اند یعنی تعلق
 بخدمت خاصہ سلطان دارند یا تعلق ب حکومت ملک انہا را کہ تعلق بخدمت خاصہ پادشاہ دارند
 مثل پیشخدمت و فراموش خلوت و میرآخرو و غیرہ باید پادشاہ از کلیہ مر خود واجب دہد و آہنا کہ
 تعلق ب حکومت دارند باید مر واجب خود را از حکومت و ریاست گیرند + بانی ماند درجات و

مراتب حرمت و قدر دانی این عمدہ بلکہ فقط باید بستہ بان باشند کہ اشخاص کار با و خدمات لایق کرده باشند محض برائے بہتری ملک و خلق ملک و ترقی ملک و امثال ذلک نہ انیکہ صد تو ان ملکش بگیرند شخصہ را خطاب مانے دہند یا ملک التجاری کہ کاہے نہ یکدینارش صرف شدہ است برائے اسایش اہل ملکش و نہ یک قدم زدہ یا یک نفس کشیدہ است برائے ترقی ملکش بلکہ ہزار ہا کس از ظلم و بغاے او دست بر فلک دارند و تباہی ملک خود را از خدا سنجوا ہند۔ جاے تامل و تعین است کہ کسانے کہ روند کاران کو نشان از این خرافات پر شدہ و بزرگان و علما و حکماے آہنا کوش آہنا را پر کردہ اند از انیکو نہ خرافات چکو نہ میتوان بیک ساعت گفتگو یا یک آرتیکلے در اخبارے یا چند صفحہ نوشتہ میں خرافات از کوش آہنا بیرون کرد و کوش آہنا را از چیرہ پا دیکر بر نمود *

(۱۹) محل عرض حاجات نگہدار و کہ عرض کردن بر لوگ حکم نماز دار دالے آخ *

بیت و دویم۔ امید انیم مراد از عرض حاجات چیست۔ اگر عرض از عرض

حاجات طلب نان دانش دیلا دو اغراض خاصہ خودش باشد البتہ ہر وقت سنجاہ عرض کند کہ محل و موقع آن باشد ولیکن از برائے نواید خلق باید فوراً عرض کند و فوراً جواب آترا بیابد و در صورتے کہ اصول و قانونے در کار باشد بموجب اصول و قانون باید عمل کند۔ و امور نظم و سنن ملکہ فرائض خلوت و پیشخدمت و میر آخور و امثال این ملازمان را ابد آتیا بدانتہتے باشد بلکہ وزرا را باید وصل باشد و ہر کہ بموجب ضابطہ اختیار شد اعلت باشد۔ البتہ پیشخدمت و این اشخاص متیونند در امور متعلقہ و فائزہ خود پادشاہ سخنے مگویند و آن ہم در کار ہائے مشورہ خودشان خاصتہ *

(۲۱)۔ باید کہ از ستم سلطان زنجہ و غلظت و درشتی ایشان را بد بھوئی و حوشی

قبول کند چہ گفتہ اند عزت پادشاہی و سطوت و نامندی زبان را کشا دہ کہ و اند با عرض مردان بے سببے۔ پس بر این تقدیر با ایشان مواسا باید کرد و اگر از رویے نازے

لازم سلطنت است کسے را دشنام دهند باید کہ بدعا پر دازد +

دیگر آنکہ اگر در معرض سخط و غضب و عقاب سلطان افتد البتہ باسبج آفریدہ شکایت کنیغ الی آخرہ۔

بیت و سوم۔ ابن مطلب مطلب بسیار محرم است کہ ما باید در آن چیز سے

بطور اطاب بنویسیم ولیکن بسیار مختصر سے کنیم۔ در این وقت چنان آتش تیزی در وجود بندہ است

کہ میخواہم چندان در شنت و سخت و تلخ بنویسم کہ جہانے بغیرت را برابر انگیزانم۔ باید دانست کہ

کسانے کہ در دیشان این مبلغین درس تہذیب آموختہ اند و ما امروز ہم پیرو این مرشدان جاہل و راہنمایان گمراہ اند و در واقع حالانہ خود را استاد و معلم و راہنمائے دیگران میدانند کہ یکے

از آہنہا کسے است کہ حکمت و سیاست در دستہ آلاخبار بنویسد و مختلف مسائل را جواب

میکوید راسے آن اشخاص این است کہ میکویند **۵**

دشنام گوید عاست این ما

و نیز **۵**

ہر چند جفا کند شکایت نکنیم

گویم کہ جرم از طرف ماست ہنوز

ولیکن نیز در اسے تمام ہندوین جہان (یعنی خولت و قوم ما) اولاً پادشاہ را سبج حصے نیست

کہ با جد سے دشنام گوید و زبان بلفظ غمیر ہندب بکشاید۔ ثانی خلاف نشان پادشاہ است

کہ زبان بلفظ ناہندب بکشاید و اگر چنین شود باید نقل مجلس ہا کرد و در ہر روز نامہ و اخبار و کتابے

در جہ نمودر تا لٹا جا کر ان برو قسم اند۔ قسمی ازان قبیلے ہستند کہ امیدانیم و ہم پادشاہ ہندب سے

خین اشخاص را در خدمت خود نمیب گذارد و ہرچ خلق و حکومت ہندبے اینگونه اشخاص را

عہدہ نمید ہند و امور ملکیہ منسوب نمی سازند کہ ہم تجیل سبب غانذان کہین بودہ اند یا باعمال

خود کہین و اجلاف و ازال اند یا آنکہ بے دانش بودہ ہستند انہا ابد قابل خدمت پادشاہ

نہستند و نتیجہ بودن این اشخاص در حضور و خدمات سلاطین و حکومتہا سے اسلام ہان بودہ

کہ باشند وہاں است کہ امی پنجم امروزد این اشخاص از دست نام ز نقیبه و پدر سوخته پروائی ندارند
 قسم دوم - اگر علما و فضلا و مکالم و صاحبان دانش و حسب و نسب هر دو محترم و شریف باشند
 اینها ایشان و مرتبہ از درجہ سلطنت فرتر نیست و سزاوارانیکونہ الفاظ را یک یک بلکہ اوسنے لفظ
 را یک یک نیستند و لو اینکه در خدمت سلطان باشند و اگر اینها واقعا چنین اند یک ساعت نباید در
 خدمت پادشاه بمانند و باید خود را بکشند زہر یا بجلوہ اگر پاسے قانون و معدلت در میان
 نباشد جز آنکہ واقعا معدلت و اصول در ملک نباشد و جان و مال خود را ہم دست دارند
 و از خوف اٹلاف جان و مال خود مجبور باشند کہ باین چیز ہاتن در وہند - کمال انوس است
 کہ بزرگان عالیشان ما (کہ در نزد ما عالیشان نیستند و در نزد دیگران عالیشان اند) این چیز ہا
 را در کتب نوشتہ دستور العمل جا کران سلاطین و نیز اساس سلطنت قرار داده اند +
 ” (۲۳۳) اگر سلطان بر یکے ختم کیر دیا نزد کسے تم نشود باید کہ از آن کس
 تجنب نماید و با تمت زده اختلاط نکند الی آخر

بیت و چہارم - باید دانست کہ جرم برد و قسم است یا خلاف

شعر ۶ است یا خلاف عرف و آن ہم باز اقسام دارد مثلاً شخصی دزدی کردہ است بزخا
 شعر ۷ و شخصی قرض گرفته است بخلاف یک قانون ملکی البتہ این ہر دو مجرم اند و ہر دو زور
 عتوت اند ولیکن بہر حال عزت و حرمت آنها بجال خود است تا ہنگامیکہ در حکمہ قضا جرم
 آنها ثابت نشود و بہتر اسے خود بر سندا و آن وقت از درجہ اعتبار اسے افتند - البتہ در
 چنین مقامے مردمان مہذب و شریف از صحبت اینہا کنار میجویند و اسے بیخ خلاف و گنا
 نیست کہ در تالان قدیم اینہا باز با اینہا صحبت دارند - ولیکن از قبیل ختم پادشاہان بچاکر
 انشان در ہر خانہ و دوکانے در میان ہر کافا و علما می یا نوکرے اتفاق اسے افتد کہ بسا
 باشد بر اسے این بودہ کہ غلام قلیان را دیر آوردہ و چاکرے را بد ساختہ پس این چیز ہا
 جرم کسے نیست چو جرم کسانے کہ چاکران پادشاہان و حکام ہستند در مسائلے کہ آزادی

نباشد +

” (۲۴) آگہ در پے رضا سے سلطان رودان پچہا چیز تیر است۔ اول ہرچہ پادشاہ کو یہ تصدیق کند کہ خیرے کہ مخالف شرع و دین باشد۔ دوم اسے وتدبیر اور البتائے سوم۔ محامد اور اٹامہ کراند۔ چہارم۔ ساوی و سیاچ اور ابو شند +

بیت و پنجم۔ نمیدانم قباحت این فقرہ را خوانندگان ہم دریافتند یا نہ۔ این بیچارہ خود در سطر اقبل میگوید: ”مگر خیرے کہ مخالف شرع و دین بود“ و نہ دانستہ کہ تصدیق بیجا دستاویز اسے و اٹامہ و پوسٹیدن قباچ ہر چہ مخالف شرع استند و کذب و این مرد خود خلاف مرضی خدا و شرع میکند بر اسے رضا سے سلطان و در نزد خود مندان اگر خلاف شرع این مرد از آن پادشاہ زیادہ نباشد کہ تیر بیت +

در وصف بعد در آداب امر انیسویسید کہ سوم از آداب آمد ان است کہ جہد نسائید کہ از جا بچھصل مال کنندند از شاہ یعنی چون قدرت دارند خود سعی نمایند مال بدست آرند و مال پادشاہ طبع کنند اسے آفر +

بیت و ششم۔ ما بدانمی فہیم مطلب نوسیدہ را بہین قدر عرض میکنیم کہ از این مضمون بیچ مطلب دیگرے مفہوم نشود جز آنکہ بلندکان خدا ظلم کند و رز و نند و چا و اسبب و الایع و کوسفند و امثال اینا بگیرد۔ و لیکن رسم مالک تہذیب یافتہ و تربیت شدہ این است کہ از مالیاتے کہ از ملک و خواجے کہ از خلق سیکند پس از وضع تہم مناجح آباد کی اسباب آسایش خلق و آبادی و عموری ملک مثل درست کردن طرق و شوارع و تعلیم و تربیت خلق و تعمیر و امدات عمارات و پلہا و سراپا و کشیدن رودہا و جداول و دارانشفا خانہ ہا و خرج و است و حفاظت حدود و فتوز ملک و بسیار دیگر از اینکونہ چیز ہا پادشاہ و خواجے حکومت و عملہ حکومت ہر کہ بہر درجہ کہ باشند بر حسب اصول و ضابطہ ملک بہرے دارند باید بگیرند و تسلیم خراج و آندی ملک مال پادشاہ نیست و لو کہ پادشاہ ہم باید بموجب داشتہ باشند نہ آنکہ

سعی نماید و مال بدست آرد +

در صفحه بعد بنویسید "و ششم باید که بر هر کار که از سلطان صادر شود که نه مخالف شرع بود و اورا
مردم که بدو آن کار را بخوبی نتائش کنند" +

بیت و هشتم - اگر چه این مطلب را در فقره ۲۵ جواب دادیم و

تکرار آن لازم نیست و لے ما سوال میکنیم که آخر خلاف شرع کدام است و خلاف شرع منحصر
بکدام چیزها است - دیگر آنکه جو اخلاف تندیب و عرف و عادات قومے خود و نیز رسوم
و قوانین کلیه جهان را ذکر نکرده است - این بیچاره نمیداند که فرضا اگر اندکے از شراب
خلاف شرع باشد خوردنش بسیار خوردن از شربت کلاب هم خلاف عرف است و ما اندکے
قدم پیشتر گذاشته میگوئیم که هر چند ما خود شراب نمیخوریم و فتوے خوردنش را نمیدهیم و لے
و شراب خوردن پنهان به از عبادت فاش "یک وین کلاس شراب خوردن بتبرست
از یک قبح شربت کلاب خوردن همچنین از این قبیل چیزها که درها هست که اغلب مردم تباخت
آنها را نمیدانند - مثلاً ده زن منگوه داشتن قباختش عیش است از هزار ناکردن +
در آداب و وزراء از انجمله بنویسید که در اگر سلطان را ای اندیشد که مصلحت مالی و
ملکی در آن نبود باید که بدان رضی نشود و لیکن در مجمع آنرا پسند کند و بر سر جم نکویش آن نماید
و داند که رائے ملوک مانند سیلی باشد که از سر کوه در آید و کسی که بیک دفعه خواهد که آنرا از نظر
بطرفے کر داند و در ورطه لپاک افتد اے آفر" +

بیت و هشتم - بر خود مندان جهان در اینترمان بخوبی معلوم است

که این وضع جهان نیست و فدرائے پادشاه را باید در مجلس علی رؤس الاشهاد گفتگو کنند
در مصالح ملکی و مالی و کمال آزادی آراے خود را ظاهراً سازند و سلطان باید در مجلس آنها باشد
و بدیان همه چشم دارد و رایے اکثر را پسند کند و خود نیز سیکے از اجزایے آن مجلس باشد و لے
هم یک مدت یا بیشتر مقرر باشد و همه وزراء و آنچه میگویند و رایے میدهند و پادشاه را

راهنمایی میکنند جو ابده خلق ملک استند این چیز بانجری معلوم نمیشود بکسے و این خرافات
 جا پلانه طفلانه معدوم و موقوف نمیکرد و تا آنکه جمعی از بزرگان و خودمندان اصول ممالک
 دیگر را (یعنی امروز مراد ما اصول ممالک فرنگ و امریکا است) ترجمه کنند و بدقت مطالبه نمایند
 و بموجب آنها عمل کنند و الا همچنانکه تا امروز ممالک ایشیا و مخصوصه ممالک مسلمانان تباہ بود
 استند تا قیامت تباہ خواهند بود.

نامی تو را نیم آنچه در مغرب سینه داریم بالاے صفحات این مختصر رساله بریزیم
 همین قدر عرض میکنیم بخدمت خوانندگان که اینها همه خرافات استند و اگر ما بر مہرباب و ہر
 حکایت و فقره از کتاب اخلاق محسنی و دیگر کتب از این قبل ایرادے وارد آریم "منوی
 ہفتاد من کاغذ شود" حکمتہائے کہ در سید الاخبار نوشته و بنویسند ہم در سبب
 و تمدن و غیرہ سر امر از این قبیل خرافات استند و بر عقلاے جہان معلوم است کہ مردمان
 کہ از جہان بیدانش اطباء اند بعضی آنکے چیزے در زبان عرب و مقدمات یا ادبیات
 عرب دستی دارند نمی توانند حکمت بنویسند و آنکے حکمتے کہ بوضع امروزہ جہان مناسبے
 داشته باشند اینها جز آنکے نزد خودمندان خود را خفیف و ذلیل گردانند و یا یہ ضحک شوند
 و دیگر کارے نمیکند و حکمت ہاے اینها فائدہ دیگرے ندارند بعضے از آن خرافات را
 ما اکنون در این رساله درج میکنیم بحد اختصار.

در نمبر (۱۰) سید الاخبار نوشته دو حکمت - بسبب اینکه غیر از معادن علم
 و اکثری کہ تدبیر بدن انسانی است و گفتگو از عوارض ذاتی آدمی شود و علم بیطرہ را موضوع او
 بدن حیوانی است جمیع اقسام و انواع در جمیع ابعاد و اقطاع جہان انتشار داده اند کہ از ہر
 ہر علمے چہاں سلسلے زیادہ رحمت نکند و زیادہ از این نکوشند و جام مراد را از ساقی تقدیر
 خود نبوشند - با وجودیکہ در علم طب فقط شصت علم است کہ محتاج الیہ طبیب است و این
 فوائد را اگر ما باین ورقہ اخبار بریزیم از قبیل در پاشیدن بکانش است زیرا کہ اقتیاد

تعلیم و تعلم دار و دوزانوته کردن و ریج بردن اے آفر" ❖

در نمبر ۹، میونسید "خواستیم کہ تفصیلہ از علوم ابدان در این ورقہ ثبت شود مگر نظر بانیکہ این علم خود متناصلانہ شریف و محتاج بدرس و تدریس است لہذا از آن اعراض نمودہ و عمالاً بعضی فوائد آن بصرہ برائے الٰہی علیکاریم کہ جمیع دنیوی و عقبوی از ریاسات و سیاسات و مکاسب و فزایع و متاجر و مداعل و مخارج و مصارف و ہمہ امور علوم و معارف موقوف بر ہمین صحت بدن است کہ تکمّل بآن مشغول علم طلب است خواہ یونانی باشد خواہ مصری خواہ انگریزی اے آفر" ❖

در نمبر ۱۰، میونسید "راخ الحکمتہ شرافت علم تا سجدی است کہ ہزارہ در طبقات دہور ترقیات بنی نوع انسان از ہر صنف و صہر سخج باین متاع کران بہا شدہ است کہ در عصر سلف ہمہ مردم حتی سلاطین تجلیل اہل علم نمبتوبہ کردہ اند کہ بمقتد از فضائل و کمالات بدارج ارباب علم افزودہ اند و ہموارہ برائے نشون اینان ابواب مراحم لوگانہ برچہزہ محصلان کشودہ اند تا بجا نیکہ مقوف صنوف ارباب علم را در سلام لہرت یسین واڈ و آنچه پیشتر شتو از ادورات و انعامات و اکرامات و مہلغ فاخرہ بجا ہر زہرہ علی حسب القرائت بخشودہ اند اے آفر" ❖

در نمبر ۱۱، میونسید "وازل حکمت مدنیہ سیاسیہ ریاسیہ تسویہ و تفسیف در امور و انصاف و اجتناب از قول و فعل زور است استعمال این حکمت عملیہ در ہر ملک و دولت بلکہ ہر قوم و قبیلہ و خانہ مایہ رفاہ و آسایش اہل آن خواہد بود و پس از حصول رفاہ و آسایش تمام ارباب علوم و اصحاب صنایع و بدایع و اہل زرع و بیج و تجارت کہ سبہ بترقیات گوناگون و معنی آن در نظر ہوشمندان مہتمکاف و اصناف حکیم نشیان با کفایت آن کہ در زور و ترحم و عفو لہذا حکمت منظورہ رحمت آرد و در محل غضب و بخط بواسطہ حکمت کہ منظور است کار را سبختی و خوشونت کمار و اے آفر" ❖

در نمبر ۱۵۰) فیوسیدر - دو حکمت نافعه که موجب شفا سے صد و چوبیاز امر

خفیه اعضا نفسانیہ و مایہ حفظ صحت مزاج ملکو تے امتزاج شخص حلیل القدر انسانیت است
آن است کہ اولاً اخلاط فاسدہ کیسے مغمضہ صفات زمیمہ زویہ را کہ عبارت از چہار خلط آن
اول تکثیر و تفرغین کہ از بوش خون فاسدہ است - دوم کسالت وستی در امور دین دنیا
کہ عبارت از بطنم تفرغ است - سوم کنج بودن در فم تحصیل تکلیف خود در امر معاش و معاد
کہ صفرا سے فاقد الحامد است - چہارم - حلیہ و کمر و غدارے کہ عبارت از سودا کا بد است
بشریت منضجی طبع و نفع دادہ آن نیز مرکب از چہار جو کہ مرکب دوہاں معدل یک خلط
از این اخلاط اربعہ مذکورہ خواهد بود اے آخر

پہلیت و سہم - برابر باب دانشی کہ نظر بر این شبہات لایینی انما
و این مہمات خالی از مفہوم را ملاحظہ فرمودہ اند و صفحات سید الاخبار پوشیدہ نیست کہ تا
یکہ اندازہ و مایہ اینہا حکمت استند -

بندہ فقط اشارہ بچند از اینہا نمودم تا ہم کمال اگر اہ چونکہ خواستم تمام این خرافات را
و از چندین شمارہ سراسر در این سالہ درج نہایم و اگر ممکن بود این وہ بیت شمارہ را کہ از
سید الاخبار تاکنون طبع شدہ تمام حکمتہا سے انہار انہویم و بہر حریف از انہا خود
گیرم آن وقت معلوم میشد خرافات خیالات این عامل اسفارہ - این بیچارہ کہ این
ز رلفت ہا سے بدل را در کار گاہ کلا بے مغز خود از تار و پود تفکرات اہلہانہ یافتہ
و این او بیہائے را کہ محض کیا ہا سے صوائے و فاشاک سز راہ استند و تاکنون
تجربہ احد سے نہ سیدہ حتی ابو علی سینا و اثر سے در وجود آہنا نیست در دو انما
و مانع نجباً خود و مجون ساختہ و طبع و نفع دادہ نمیداند کہ اہل ملت تاکنون عاری و عربان
بودہ اند و اگر این کونہ لباس ہا در تن کنند ہزار بار پیش از پیش بدن شکل و بد صورت
نہایند و تاکنون مریض بودہ اند و اگر انیکونہ دوا ہا و معاجین را در استعمال آرند علاج فاسد

به افسد میکنند و ہزار ہا بیماریاں ظاہریہ و باطنیہ آہنا مضاعف میشوند (۱) کنون مارکار سے
 نیست بہ عبارات بے معنی این حکمت ما (۱) این مرو کہ مینداز خود ستام حکمتہا سے
 جہان را در معدہ دار و خود ملتفت نیست کہ در این خرافات چہ حکمتہست و بکار بردہ است
 (۲) این بیچارہ کہ بزور صرف و نحو و شاید چیز سے ہم ادب میجو اہد بچند لفظے از مرض
 علاج آدویہ معجون خلط خون فاسد بلغم صفرا زرداب سودا
 لمبغ نفع شیرخت عتاب کل کما در زبان - و چند لفظ دیگر از حکمت - سیات
 تثنیٰ من آب ہوا نبات ہیات نجوم انجہ معان
 کیمیا - و فلان فلان ظاہر کند برجعی از جہلا کہ بیتی من بردیکر علوم ہم دست دینہما
 دست و بلکہ بیطولے دارم نمی نہد کہ خود مندان می نمند کہ بیچارہ در ہمہ جا از بیان اند
 چیزے باخوبوہ و عذر سے آوروہ و مطلب را را کہوہ - چنانچہ نوشتہ - و خواستیم
 کہ تفصیلی از علوم ابدان در این ورقہ ثبت شود کہ نظر بانکہ این علم خود تا صلانی تشریف
 و محتاج مدرس و تدریس است لہذا از ان اعراض نمودیم " ما می پرسیم کہ کدام علم فن تشریف
 و محتاج مدرس و تدریس نیست - اگر این مرد محتاط و ماغ دستے در سیکے یا دو یا سہ از این علوم
 و فنون داشت خوب بود کہ بعوض جل متعرفہ لا طالیے ہمہ مختلفہ و بے ارتباط رشتہ یک علم
 را بگیرد و در چند ورقہ سید الاخبار چیزے بنویسد تا آن وقت پایہ و مایہ او در آن فن
 ظاہر شود (۳) این بیچارہ خیال کردہ است کہ فضیلت من ظاہر میشود و کہے ہم کہ نیست
 بمن رجوع کند کہ یا او را معاویہ کہم یا علم طب و علوم دیگر را بخواد ہر زوین بیاموزد (۴)
 حکمت او در آن است کہ چنان این حکمتہا را نوشتہ کہ بدولن ارتباط و عالی از محل توفیق
 و تجبید شخصے را ہم کردہ کہ ربع صفحہ در حکمت بودہ و سہ ربع دیگر جل متعرفہ و یک صفحہ ہم درج
 و ثنائے آن کس کہ تحویل یک ورقہ از سید الاخبار را بگیرد ۴
 در نمبر (۱۶) حکمت او در اتفاق است میان اتوام و دول و سیکے دو

دو حکایت ہم مناسب این حال آورده از قوم حضرت یونس غیره پس بنویسید که در وقت مرد مومن خیر خواه و حکیم کرده کارے مانند دیر روز نامه سید الاخبار ارشاد ابانسان گفت اے آخر، پس از آن مدفوع دوستی دولت ایران و دولت فرنگستان بنویسید که کتر آنها کشودن رود کار دن است و میگوید خداوند که منافع دیوانه و رعیتے این کار را هر دو دولت چه قدر با هم برسانے است۔ پس از آن یک رساله بسیار خوبی میدہد و آن این است کہ دو حزب است از رکند خیر خواهی این ریاست محید را آباد فرخندہ بنیاد راعے خود را بنویسیم۔ چه قدر خوب و مرغوب و مطلوب است کہ بندکان سپہر نشان عالیعے حضرت حضور پر نور دام ظلہ العالی با اولیای دولت و شوکت قاہرہ یعنی ملک ایران راہ و ریلے دانش و خلطے برسانند بر آئینیکہ این ہمہ فوائد کلمتہ کہ از حسن معاشرت و موافقت حاصل است دریافت اہل و کون کرد و کہ کرجول اللہ این طرز و مستمانہ در این میانہ اتفاق بشود چه تجارت با ما یہ قومی پایه کہ از ایران در این سامان صد برابر زیادہ از مالدار اینجا با ما بیند (این لفظ معلوم نیست چه بودہ است) و اقل فوائد این عمل این است کہ اگر کسی از فقر اسے رعایا سے این و بار نخواہد از اتمشہ العبدہ عمدہ و تحفہ ایران بویشد یا از ہر شہرت از شہرتا سے آنجا بویشد در کمال سہولت و آسانی برایش ممکن خواہد شد ۴

بعد میگوید۔ ” اما از جانب سنی لاجوانب علم حضرت قدر قدرت پادشاہ جم جاہ اسلام نیاہ ملایک سپاہ اقدس شہر یار سے خلد اللہ ملکہ و نسبت بریاست حیدرآباد فرخندہ بنیاد و ہمار دوستی و دواد در یک سال قبل شدہ است کہ فرمان مہر لمان مبارک و مخصوص تقریباً برفت و نفاست انتاب آقا محمد علی شوشتری بسفارت و در حیدرآباد غر صدور یافتہ کہ بنگار الحق کلید کنجیہ محبت و مودت است“ ۴

سی ام۔ معلوم نیست کہ این خود مندان ماہنگاسیکہ این خوانات حکمت آمیز را استخراج میفرمایند بانک بخورند یا جو بس میکنند۔ بیچارہ ما ابد امید انداز کجا

شروع میکنند و کجا منتهی میسازند و چه غرضی در نظر دارند۔ حالاً ملاحظه میکنیم آنچه را که در این حکمت درج است۔

(۱) باید دانست که آن بپچاره که مالک و مدیر رقم میکند خود را در رسید الاخبار تازه از ایران آمده و از جاکے اطلاع ندارد مثل بسا که سی سال است در آنجا بوده و نوزیده این حکمتها سیدی است (اگر سید باشد) شومتری۔

(۲) این بپچاره و کردار باید که او یغیور نمیدانند که در کشور خود کار درون فائده هست بر اے دوستے یا نیست و در صورتے که سووے دانسته باشند زیانے هم وارویانہ و این فتنہ بحقیقت تجارت بلکه عمدہ بحقیقت پلتیک۔ بے التبتہ دانستن این چیزها کار طالب تدارس بلکه کار اصناف دیگر است۔

(۳) این بپچاره نمیداند که حضور حیدرآباد و بآولیا دولت ایران ابداً نمیتواند راه در بطی داشته باشد بلکه با توکل ایران هم اگر محض سلام علیک و خط و خطوط داشته باشد نه منی بر حکومتے و پلتیکے بلکه محض خانگی شخصیتے بدون اجازت حکومت ہند نمی تواند داشت و کماست اجازتش نخواهند داد و کار بجائے نازک هم میکنند اگر دران تاکید و اصرار نشود۔

(۴) در حیدرآباد و محتمل دو صد ایرانی هستند که البتہ آقا محمد علی شومتری که سفیر ایران است بهتر ازنا میداند۔ از این دو صد یک پنجاه سید و آخوند و کلاش و از جمله یار اسبابان کر تلبا و بغداد میباشد و باقی تجارت با بایر و قوی پایه هستند که از آنها بعضے را ما دیده ایم کماکان یک تجمہ زیر نفل دارند که در آن یک دو طاقتہ تنا و نیززی است و بندرت یک طاقتہ حسین فلی خانی یک چند دانہ و تخمین و یک چند طاقتہ پارچہ سورتے و بر دیگے و اجناس دیگرے ہندی و محتمل منسی هم بغدادے۔

بعضے دیگرے نسبت قسم کلفت و بار یک کردن او نخوتہ و چند انگشتہ عقین و سلیمانے و غیر و زہ و دیگر گنگھامے سیاحتی و ہمہ کم بہا و یکے دو شمشیر یا خنجر زنگ خورده و یکے دو

تبیح عقیق و کربا و یک جفت کفش عربی و چند کلاه رومی و ازین قبیل چیز با هم در دست دارند و بعضی دیگر شربت فروش اند ولیکن اگر چه فقرا سے حیدرآباد را ممکن است که از هر گونه شربت بی ایرانی نبوسند چرا که همه را از شکر ترنج درست میکنند و لوازان آقمشه و البسته نمی پوشند چرا که بسیار گران اند مگر آق حیدرآباد نه فقط شربت های ایران را میخورد بلکه طریقات ایران را هم بشک بدی را درست کرده در ظرف می کنند و بر سر گذارشته در کوزه و بار را میگرداند و با او آرخش فرمایند و بوی کوه کی داری بوی کوه کی داری (یعنی ریش پیرم و ریش پیرم و)

(۵) سفیر بجاوّه ماراد حیدرآباد احدی از اعیان بنان نادر در بعضی از اهل ملک خودش که کاهاکا ہے بمکانش میر و نذر و دشنامش میدهند که ز چای در دونه قلیان و بسا هست که در آن جا یک شربت فردی بجایال سے افتد با آقا میرزا اشاک طهرانی که سیکه از اعظم کبار و از خاندان عالی شان است که جز او بر کسی می نشینی و من باید بر زمین نشنیم و اینها همه مانند بنده و حکمت نویسن سید الاخبار آزاد اند +

اول قدم در راه مقصود

ماکنون سے اقیم در نشا و را مطلب خود و نیکن هنوز سافات بعید است تا که بمنزل مقصود برسیم همین قدر است که این آغاز و ابتدا سے آن طریق است و در این طریق چندین مقامات را می بینیم و سیر می کنیم تا برسیم بمنزل - این بنده تقیر میرزا استعمیل در دبی و لودر حوم میرزا ابراهیم ساغر اصفهانی که کاهے نام خود را از کسے و از جهانیان پوشیده و مخفی نمیدارم خود را اوقات خاصه و بنا بقضیات خاصه زمانیه و قدیمه چندین سال است که بهر سبب که دوست و دشمن نسبت بمن بدیند و بهر دین و آسین و وضع و طریق که بر من حمل کنند و کمان بر بند چیز با در اخبار و در سالها نوشته ام در وضع و حالت و غالباً در قدم اهل ملت خود عموا و اهل ملک خود خصوصاً و بر نعم خود محض از روسے خیر خواهی و

بزرگ دشمنان محض از روی خصومت و بیدینی و انشمال اینها مکر نوشته ام و بنویسم و از
 احدی پر وانی ندارم خواه در آن سوگو بد بیکران برسد یا زیا سنے بنجودم - و چون قریب سی
 سال است که در این ملک هر چه بر سرم آمده و رفعت و بهر حال که بوده ام شگب و روز خود را
 در ملاحظه احوال جهانیان و در مطالقه شرقی عالمیان و تشرل و تکبیت مسلمانان بوده و اسنے
 فراغت نداشته ام لهذا اندک چیزے ہم از جهان اخذ کرده ام و میدانم - و قبل از آنکه بهر
 مطلب رویم باید دانست که در این اوقات مدعیان بسیار بخصومت بنده برخاستند و لے
 سجد اند همه سپر انداختند و چون دیکرے را در مقابل من نیافتند دشمنان من جزو شیعیان
 شوشتری که در این فتنه خلد بنیان از مسطور بان و جالیوس فاضل و کامل دوران آنها است
 تحریک کردند مگر که چیزے در جواب من بنویسد و این مرد و بچ دیوانه فرصت نمی یافت تا آنکه فر
 یافت و چیزے در جواب من نوشت و این فقره در اینجا باشد تا در محل خود ذکر شود *

سبب جریان نشتر سید خبا

آقا میرزا زین العابدین صاحب نامی شیرازی که اکنون متمم استند در والاطبع مکر عالی
 حیدرآباد بلا خطات چندے که از آنجمله یکے این است که بر او زرنے دارند جوان از ایران نشتر
 آورده و بیکار است بشغلی اشتغال داشته باشد اراده نمودند که اخبارے در این شهر جاری
 سازند و لے کسے را نیافتند که بفضله مطالب اخبار را و بخصوصه مطالب و مضامین روزنامه
 انگریزی را آبا نهار رسانند و بان طوریکه شایسته است لهذا روزے چند کس باتفاق
 آمدند در منزل بنده و اظهار نمودند که این اخبار را اما جاری میکنیم شما نیز در آن شریک باشی -
 یعنی ملک نامید و لے یک شتر نمودند که بنده بسیار سخت یعنی حق ننویسم در حق اهل وطن

و قوم خود و بنده نیز این معنی را قبول کردم *

بنده بے نهایت خوش گشتم که حالا دیگر روزنامه درست بنده موجود است و هر چه

چیزے از خیالات خود اور آن درج میکنم برائے بہتری ملک خود و مطالب بسیار اہمہد از
روزنامجات انگریزی گرفتہ ترجمہ مینمایم کہ موجب ترقی اہل ملک من باشد۔ وے فاضل از این
بودم کہ جناب اعلم المحکمائے زمان را ہم گنجاہند حکمت بنویسد برائے سید الاخبار و بہرکت
اصلاح بدہد نوشتجات بندہ را مضائقہ نبود اگر اصلاحے میدادند در امکا بعضی الفاظ یا
عبارات آہنا خیر از این ہم بالاتر بود۔ اشتہار اخبار را کہ بندہ مانند عوسعی کلغذار نوشتہ بودم
فوراً بنزدیک حکیم الممالک بردند و چند جا بے چہرہ آزا آبلہ کون ساخت و وصلہا نامہ رنگ لبکا
زیبا بے آن رفو کرد۔ اگر چہ از ہنمنی بسیار بخجیدہ خاطر شدیم کہ مردے طلبہ مدرسہ کہ ابد
از عالم اطلاق نداد و تصرف در نوشتجات بندہ کند کہ سراسر انہار اوضاع دیکرہ اساس دیکر است و
خاموش ماند و کتفم این اشتہار است و چندان پیچہ نداد کہ روز دیکر و روز دیکر و روز دیکر
ملاحظہ کردم کہ ہر مضمونے را کہ من بخون جگر نوشتہ در امور ملتہ کیہ چہان در یک جا چندین
یا نیم صفحہ از آن مفقود است و در جا دیکر حدیثے درج است و در جا بے دیکر عبارت دیکر جملہ
بیمزہ و بے موقع و در جا دیکرے حکایتے بی اصل ریلے تحقیقت از زمان بنی اسرائیل یاد و دان
شاہ سلطان حسین و از این کونہ حکایات مہملی کہ در واقع افسانہائی بے اصل اند و کتب ما
پر استند از آنہا درج استند۔ یکے دو مضامین بندہ را ابد ادرج نکردند و بلکہ برانہا خندیدند
آخر ہم عوام الناس در ومان بیدانش است کہ ہر چہ را نمی فهمند یا بر آن خودہ میکیہند یا
مینند یا دشنام میگویند۔ گذشتہ از اینہا دو بخش سید الاخبار را پیوستہ پر کردند از حکمتانے
جاہلانہ و ظرافتہا سہ اہمانہ و ترفیف و توہیف چہا از خود و زبان خود و مراسلات بیمزہ و اولیفت
زبان پارسی و قدامتہ آن کہ ابد از قدامت و اصل و نسب آن خبرے ندادند جز آن کہ
در یک تاریخ بے اصلی نوشتہ است کہ پارس پسر چین بود و چین پسر چین و ما چین پسر روم
و روم پسر فرنگ و فرنگ پسر زکبار و زکبار پسر ترک و اصلشان ہنمنی شد بر نوح نبی۔ پس چندے
سار بر سر قدامت این زبان بار دم تنازع و استند و چندے دیکر با اخبار اہمہد را یاد و دان

پس با ادو کیت آن ایندیاد از آنجک وقتی ہم با آزا در جواب کا اہمانتہ کہ دادہ اند مختلف
 اخبار و مختلف اشخاص خود میدان میداند عیب و نہر آنہا را و ضرورتے ندارد کہ ما ہمیں
 چنانچہ اشارہ شدہ کیے از جوابہا سے کہ دادہ بودند جواب ادو کیت آن ایندیاد
 بود کہ در انگریزی طبع میشود۔ باید دانست کہ حکیم سرایا بلاہمت و دانشمند ما سیر سفاہت آنچہ
 از پیرا و استادانت در این جواب و جواب آزا در صفحہ قرطاس کتبت۔ ابتدا بندہ گفتیم
 کہ جواب این مضمون را شخصے باید بنویسید در اخبار سے انگریزی و بطور انگریزی این خرافا
 جواب ادو کیت شود و بیچ فائدہ در آن تترتب نیست از بندہ نشیند و مشت خود را باز کردند
 مثلاً بنویسید "یک نشاطر بانبا دار الخلانہ طہران امروز در تہذیب الاخلاق و مراعات آداب
 و پاکیزہ روزگار سے و لطافت نشی از شاہزادگان دیگر دیار با فرق بسیار بدرجات تفاوت
 بین دارد" (۱) اینکہ این دروہ محض بہت و معلوم نیست کہ چرا این بزرگوار این کمالات
 خاص نسبت دادہ است بہ نانو کہ در الخلانہ منجہ بہت نسبت دید بدیکر بنشینہ و ران و سادات
 و علما بزرگان شوستر کہ قافا مردم حیدرآباد بعضے از آنہا را در این شہر ملاحظہ کنند (۲) این کہ
 این جناب خود تہذیب اخلاق و معنی آنرا منبیر اند و (۳) اینکہ در ہر ملکہ یک نوع
 تہذیب اخلاقی ہست و مراد آن مردانست و این جواب او نشد بلکہ جواب او چیز دیگر بود
 پس بنویسید در مشہور است و معروف ہرزدیک و دور کہ شاعر آنجا میرزا کاظم والہ یک
 اطاق نشین خود مبالغہ کز ان تجریر طلا و لاجورد چنان آراستہ بود کہ ہمیشہ فرستش از گل
 دور و دیوار سش رنگ آمینہ حلب در کمال تجل بود اسے آخر" (۱) اینکہ اینہم دروغ
 محض ہست کہ میرزا کاظم والہ را اہل ہمہ جایشناختند و شناسند و احوال او را شنیدہ اند
 (۲) این چیز نسبتی بہ تہذیب اخلاق ندارد۔ (۳) اینکہ از یک کل بار سنیتود و نہم
 صد سال پیش از این یک چنین شخصے بودہ است و حکایت ہمدی خان شقاقی را
 چرابیان نہ کردی کہ گفتنکے پوشیدہ و بمکان والہ دار و شد و در ملک ۴۹۹ ہمدی خان یافت

میشوند امروز ولی یک والد دیگرے باقت نمیشود و رسم ، انیکہ انہم جواب آن سئلہ نشد۔
 پس تعریف بجا بسیارے اہل ایران کردہ اند و ہمہ را از ادنی ناس چنانچہ میگوید حقے
 کفش ووزان بنطافتنے درخانہ داری و پاکیزہ روزگارے میگذارند کہ مثل نزد تمام عقلمندان
 اہالی رومے زمین اند، این بچارہ ابلہ گویا با مردم شوستر سخن میگوید یا بشخصے از اہل ہند
 جلفاے اصفہان کہ مخالف تمام اقوال اوست۔ البتہ کسانے کہ آن جواب را دیدند
 بخاطر دارند کہ چہ شہماتی بر صفحہ سید الاخبار ریختہ و شمال چہ خرافاتے را بر آن بختہ میگوید
 و در ہر خانہ کہ از خانہاے اوزار عیقت و کاسب با چغماے شجرہ با شجار سترہ سچ کردہ و قریب
 داوہ و کل کار ہماں نمازنگ و حوض آب و فوار ہاے و آبنبار ہاے رشک روم و فرنگ
 و پردہ ہا و دروازہ ہا چہ از عریو چہ از دیبا و استبرق و فرشہاے پشمین از قبیل ہند ہاے
 تفتی و فرشہاے زلفتی و قالین ہاے رشک آباد و نا اینی و فسلان فلان و فلان آفر
 (۱) خوب بود کہ این بچارہ میگذاشت کہ دیگران تعریف کنند این نقش و نگار را و خود را بپا
 زشت نمودن منسک بود (۲) ابد از تاپو و زردبان و کلک و دیزی و ظروف کاشی
 و مکی و گالہ و کج بیل و پیہ دان کلچہ پوستی و بسیر از این قبیل اشیاء کہ از زمان کبیر
 استند ذکرے نکرده و نیز ذکرے نموده است کہ تمام اسباب تجمل و شکوہ و لطافت و ظرافت
 و نفعت و خواب و اکل و شرب و ایلم زندگی کافی اہل ملکش از ملک فرنگ است یا متعلقا
 ملک فرنگ (۳) عبارت را باید ملاحظہ نمود کہ حوض آب و فوار ہاے و آبنبار ہاے
 را رشک روم و فرنگ نموده (۴) آخر انہما جواب آن سئلہ نشد۔ پس انہما حالانشر
 میرند و جواب لاجوابی میدہد و میگوید۔

معلوم شد کہ نہ از پادشاہے جزے و نہ از تہذیب با اثرے بگردد
 لکن حق دارند طباعے کہ ہمیشہ عادت تجارت داشتند خاصتہ آن طباع و افرصہ
 این است کہ مشاجر یا سلمہ بلحاظ منفعت بخند و اگر لقبیل تاریخی بعد از ہزار ہا قرن بعد از ہجرت

همان داروشان شود صرف براسے نمودن که شاید مشتری پیدا کنند آن تملع یا سلمه را از قبیل کبکبندی کمال احتیاط عرضہ دہندالے آفر، الغرض این خرافات را کہ مردوخوینہ شرمندہ میشود جواب آن مسئلہ نوشتہ است شخصے کہ سیکوید من امروز اگر نہ در ایران آقلاد و جید را با قطب دارہ خود ندیم و لے ظاہر میسازد کہ قطب دایرہ سفاہت و بلاہت است۔ آفر از ہمہ سیکوید ” از کجا معلوم کہ همان دارانیکہ تا امروز سوختن کل قافلے را در نظر دارند براسے آن چند دینارے کہ در ہمانی صرف شدہ باشد حکمشان کل نزدہ باشد، این بیچارہ کہ از خوف و باور در واقع از سخت نقل سالہا سے دراز است از شہر فرار نمودہ در خبکل بسیر میبرد از ترس غرائیل کہ زوجہ و یک پسرش از قضا طاقدیش برودہ روزگارے است در طویلہ روزگار میکند راند و اکنون کہ واللہ اشس ہم مرحومہ شدند اللبتہ در کلشن بسیر میبرد و آن ہم در محبت منشی از عجب کموش خوار یا ملازمان حبشی یا کدہا سے شہر و حجرہ و کراہ و کاپلین یا خیر جمعی از شہرت فروشان چہ خبردار و از آداب معاشرت خلق جہان دستکے سلاطین عالیشان۔

۱) این خطرا شخصے نوشتہ کہ ابتدا ^{نہیستے} بیک قوم با حکومت و سلاطین نداد و دستخاک کہ ہندوستانی باشند و جواب او این خرافات نہیست و ہا جو ابہندہ نہ خبر از حالت سلاطین آن ملک دارد نہ خبر از حالت تجارشان دس، تاکہ امیدواریم این جہر ہا ہمہ یا از روس عرض نوشتہ شدہ باشد یا از روسا و ادانی و اگر در این سفر کہ شاہ ماسکلک فرنگ رفتہ کسے از انیکونہ خبر یا نوشتہ بشک از روسے عرض بودہ۔ ولیکن بشک این شخص جو ابہندہ با آنہمہ فضل و کمالے کہ خود نسبت بخود میدہد اگر در مجلسے وارد شود از غیر قوم خود چندین ایراد بر حوکت او سیکیرند چو آنکہ اورا معاف میدارند کہ نادان است از وضع معاشرت آن قوم دستکے کہ چندان نشانی نہیست اورا و لازمہ نشان او افتادہ کہ طرز معاشرت غیر نداند۔ و لے اگر خدا نخواستہ یکے از آن اعمال و حوکت از نسل پادشاہے ^{نزد}

” ز اقلیمی با تسلیم رسانند“ و ازو عذر پذیرفته نیست چرا که با او کسانے همراه اند
 که البته از وضع و طر قیہ و طرز معاشرت اقوام خارجہ خبر دارند و باید خبر دار باشند و باید
 پادشاه خود را بیا موزند چرا نکه در این امور ہم خدا نخواستہ خائف باشند کہ سر نشان
 برود و ز بان نشان را از قفا بر آرد۔

۴) اگر اجبارت نباشد بنده عرض میکنم کہ تہذیب و اخلاق در ہر ملکہ قسم خاصی است
 و فضا در ایران زن و کنیز چندان قوتے ندارند و خود ملوک آنها در تحت یک حکم واقع
 اند و عورت ہر زنی تا زمانے است کہ شوہر او اور اغوت می نند اگر چہ کنیز زنکے باشد
 کہ زرد اوہ خریدہ است اور ایانگہ دختر کفش دوزی بودہ اور اسو کھے حرم خود ست
 و آن ہم در مقامات خاصی نہ بطور عموم چنانچہ در مجلس روضہ یا مسجد و اینگونه مقامات
 کہ زنان مسلمانان را اجازت است بروند پینہ دوز در تالار نشستہ وزن فلان امیر
 یا وزیر یا عالم و فاضل روے زمین و خود بالا مالہ قدر و منزلتے ندارد و این از ان
 است کہ این مرد و خود و عوے میکنند کہ تمام علم اولین و آخرین را در سینہ دارد و
 یک زن در خانہ اہمیت کہ الف بار اخوانکے باشد۔ در ملک فرنگ رسم است کہ
 مقامات عالیہ برائے زنان است و کسی ہا ہمہ برائے زنان است و اگر فضا
 مردے کہ حاکم باشد بر کسی نشستہ وزن فرما شباشمی یا داروغہ داخل مجلس میشود
 کہ در جہ شوہر ش پنج یا شش یا دہ دعبہ فروتر از حاکم است حاکم باید فوراً از جا
 خود برینزد و کرسی خود را بآورد امیر المور لود سالہ جرمی از اینگونه زنان یا فروتر
 از این درجات مثل سرب و سر سبک بکمال احترام خم میشد و پذیرائی میکرد و این رسم
 تمام اہل فرنگ است و کسائی کہ در اینگونه مجالس یک بار یا دو بار نشستہ اند باید
 بدانند و لیکن این رسوم و کردار ہا از این رسوم رالبتہ شاطر نانا ہائے طهران
 و کفش دوزہن و طلاب مدرسہ میدانند و لیکن من از این قد بیشتر تجا ز نمے کنم

زیرا کہ این ذکر در ہا از قبیل این بہا و اطاعت من مسلمانان خواہند خواند۔ چون بہر حال
 اطاعت من مسلمانان میخوانند این مرد لہذا میگویم کہ چرا در ملک اواز برآے یک چنین
 زنانے فراتس چوب بر سر مردم مینزد کہ قفوا الصبار کم قفوا الصبار کم دیک کینز کے
 از تحفے زدگان حیدرآباد را کہ پسرش خواص خود قرار دادہ و خدا سیدانند کہ از پشت
 و بلن کہ باشد اگر بگردن رود و خودش مردم و حاضرین مجلس را بر کتار میکند۔ و زرد این
 بزرگوار ہم آن چوب زن فراتس بنا جو مت زسنے وہم از نظر انداختن و بیرون
 کردن ہمان زن را بکمال مذمت تہذیب میخوانند و اعمال دیگران را تہذیب نمی
 شمارد ؟

بے جواب این مسئلہ فقط دو کلمہ بود و جواب معقول کہ ہمہ خلق و خود انگریزان
 پسند کنند و در زبان انگریزی نوشتہ شود و لے نویسدہ نباید خود بے خبر از
 جہان باشد و از نوشتہ خود ظاہر سازد کہ اینها تو سے مستند بے تہذیب و ستم
 قائم را در میان سلطان داخل تہذیب نمی شمارند و بے پرواہستند از اینگونہ
 چیزها۔ عیب کار این است کہ در میان ما مردم ہر را ہی بدست یک را ہار خاصی
 نیست و وضع ہر شیئی در غیر موضوعہ خود است۔ مثلاً طلبیہ مدرسہ را چہ باینکہ جواب
 اینگونہ مطالب را بنویسد و حال آنکہ گاہی در عرش سیکے از اہل آن قوم را کہ ذمہ انہا سیکہ
 و جواب انہا را سے نویسد ندیدہ و با او معاشرت نکرده و ابد از وضع و طریقہ آن ہا
 اطلاع ندارد و بدتر از ہمہ این است کہ کسانی کہ اینگونہ اشخاص را سیکار بوجہ تہذیب
 اینگونہ مطالب خوش سے شوند و ضحیہ بر افلاک مینزدند و از دم خود فندوق سے شکند
 کہ جواب فلان اخبار و فلان کس را دادند و عقیدہ اند کہ بیچارہ ہانتست خود را باز کردہ اند

و تھے از اوقات در اخبار دیدہ شد کہ در بمبئی بنا بودہ است کہ اہل ایران
 مدرسہ برپا کنند گویا بوضع مدرسہ انگریزی و شخصی غریبوزہ فروش در مخالفت آن در

تحریر کیا محکمان آن کہ شاید شخصے اصفہانی ہم بود چیزے نوشتہ بود و اذل بندہ خرد
 ویدم وراخبار و بعد کتابچہ مذکور بہ دستم افتاد و چیزے در آن باب نوشتہم - ابتدا
 بطور واقع و بدون عنین و از روے احساس قلبی برج کفتمہ بودم از کسانے کہ بانی
 آن کار شدہ بودند و بعد رسالہ آن مرد با ذکر راز دے نوشتہ بودم بوضع جہان
 امروزہ - باز این مضمون را بر گرفتہ زوایں مرد سفید دنیا دار بردند و آنچہ در تعریف مضمون
 آن مدرسہ بود بحال خود کذا مشتمل بود و دم و قبح بسیار از آن مرد اصفہانی کفتمہ و اورا
 ملعون و مردود و ساخته بودہ

آیا اینہا ہمہ مقدمات بود و اصل مطلب بندہ برجوابی بود کہ در خصوص آزادی
 نوشتہ بودند کہ در اخبار سے موصوم بہ آزاد و برج بود - باید دانست کہ این امر کا ہے
 پوشیدہ و مخفی نہمانہ و نخواہد ماند و بندہ کہنے فہم کہ امروز در این ملک و روز سے از انفا
 افتد در ایران یا جا سے دیگر سے از ضرب و شتم و دشنام و بلکہ از تیغ و تبر و توپ و تفنگ
 اندیشہ داشتہ باشم ہر سے آنچہ می نویسم و حق سے نویسم کہ کوکوش حق نبوش نباشند
 و حق بذاق بعضی از اعمال و کرد و کردار ادالی تلخ و ناگوار آید - و بندہ رسالہ است کہ
 عادت این است و سے نویسم ہر چه بخام ام آید و لے نہ در حق یک شخص واحد و خاص
 و فرقہ مخصوصے بلکہ در حق مسلمانان عموماً بنا بر این در آن اخبار آزاد و چیزے برج بود
 منسوب بمواجہا سے کزاف چاکر ان حکومت حیدرآباد و بندہ ارادہ کردم کہ قطع چیزے
 در خصوص آزادی بنویسم باخبار آزاد کہ آیا آزاد است و بندہ کا ہے آنرا ندیدہ بودم
 قلم برگرفتہ ابتدا بیانے نمونہ بودم در آزادی و عدم آن در مالک مشرقیہ سینے
 سائے مالک مشرقیہ کہ متعلق جمالک و طوائفہ ہمارا ہستند و جہات آن عدم بیان
 نحو کہ ہر چند ترقی بنی آدم مطلقاً خوشی و بہبود جہان عموماً وابستہ است بہمین حالت آزادی
 و وجود آن مع ذلک در سائر مالک ایشیا ہر دو اسم در ہم آن حکم عقائد کیمیا وارہ و در ہم

کہ امر و ناسخہ از آن موجود است نشانی از ویر کے معلوم نہایت - دوسروں سے شہادت
 سیلیان یعنی بیت و شش کرو و خلق امروز در ملک ہند آزاد استند بنیادیت در انت
 و رحمت و فضل و فرستہ خوئے و ملک سیرتی قوم انگلیش و لیکن نہ فقط قدر آنرا احد
 نمیداند بلکہ معنی آنرا نیز کے نمیداند خصوصاً در جاہا و ریاستہا کہ نجما مستقیم در تحت حکومت
 شاہزادگان و راجگان بوسے و ہندی استند - از آنجملہ مثلاً حیدرآباد است کہ در آن
 درہ سیلیان خلق آزادند اعلا و ادنی و لے اعلا و ادنا آزاد استند در ہر کوہ فعلی کہ تہج
 باشد و مقید و عہد و عبیدہ در آنچہ کہ نیک باشد و یک شخص واحد را چندان آزاد
 نماند بعم و نمیدانیم کہ در یکے از امور حکومت ایرادے بگیرد و سنخے بگوید و حال آنکہ
 حرف نخستین آزادی وضع شدہ بہت براے ہمین کار و شرط اول آزادی ہمین بہت
 کہ در کار ہاے خلاف رسم جهان و قانون حکومت ایراد گیرند و خودہ گیرند - وجود
 این آزادی را در ممالک نصار و عدم آنرا در ممالک غیر نصار اسباب و وجہا
 است خاص بتجلی ضد یکدیگر - مثلاً می گویم کہ اگر از این اخبار ہاے مودف انگلند
 روی ہم رفتہ در ہر روزے یک سیلیان پارچہ از طبع برآید تا شام یکے از آنہا باقی
 نخواہد ماند و اگر مطلب تازہ فضا در "پالماں کزت" درج شود تا شام آنروز پنج پڑہ
 طبع مے شود و بختل کہ قیمت آن از دو یا چار پنس میرسد بیک و دو شلنگ و افس
 پالماں کزت را مردم برہم میکنند و در پنجہ و شیشہ ہاے آنرا خورد میکنند و از یکدیگر
 آن کا عذر ایر میربایند و این حال برخلاف است در ممالک مشرق کہ اگر اخبارے
 فقط پوار صد پارچہ در ہفتہ از آن از طبع برآید باید از چار صد کس تولیف و توصیف
 باشد و پرباشد از آن جزا غائی کہ اہل آن زمین از پنجرہ ارسال پیشتر متاد آباہنا بژودہ
 اند و شوق و ذوق آنہا را دارند تا خریدار ہم برساند آن اخبار - چنانچہ از این نقل
 استند چہاں اخبارے کہ اکنون در حیدرآباد طبع مے شوند کہ اگر کاغذ سادہ

یک پارچه آنها را بر خود منده بپند و بخدمت بنده بهتر از آن است که من آنها را بنگامیکه طبع شده اند زیرا که هر که بتواند اخبار انگیزی را بخواند گاهی در تمام عمرش اتفاق نخواهد افتاد که میل و رغبت کند بدیدن اخبارها که بوسه و این نواز و بوسه است و بوسه تعقیب بلکه بجهت آن است که هیچ خبر مفیدی در اخبارها بوسه یافت نمیشود و حال آنکه یک اخبار نفیته و از انگیزی بوسه برابر اخبارها بوسه مطلب دارد و ربع آن قیمت و خرج آن است - البته بعضی از ملازمین ریاست حیدرآباد را بنده میدانم که سه چهارم جن از اخبارها بوسه و انگیزی را می طلبند محض بر اے آنکه بپند در روح و قبح آنها چه درجه است در آنها :

الغرض مدیر آزاد را نوشتم که اگر واقعا آزاد استی مرا مطالب بسیار است منسوب به حیدرآباد اگر نخواهی گاه و بیکاه برایت چیزی بنویسم - در این مرقه نخستین چنانچه رسم و قایم کاران است نام خود را بنا بر مصلحتی نوشتیم و همین قدر تو تم که اگر اخبار شما در اداره سید الاخبار برسد بنده در آنجا ملاحظه خواهم نمود - این نیز کمال هم بموجبی که رسم مدیران اخبار است که تا نام نویسنده را ندانند مطلبی را در اخبار نمیکند و آنکه بنده میگوید آزاد نباشند بخواه مستقیم بتم سید الاخبار نوشت که کاغذی از سکنه آباد رسید و نویسنده اش معلوم است - جواب او را نوشتند یا نه نوشتند در نفیته دیگر مراسله بنده در اخبار آزاد درج شد و با دارة سید الاخبار رسید - متعلقان سید الاخبار شادی گمان سوار شده بدلت سراسر سید علی شومشتری رفتند که جواب آنرا بنویسد اینها -

دایم بخیال آنکه در اظهار هواخواهی ریاست و بدکونی بدکویان فرعونیه ایشان از ریاست حیدرآباد بازار اخبار خود را کم میکنند و

(۲) بتعریف و بوسه و شناسه اشخاص چند از آنها را بر آن میدارند که چند پارچه

از این اخبار را تشریح می‌شوند - سید علی شوشتری - (۱) باین خیال که نصیحت
 و علم خود را بر جمعی از قبیل خودش حاملان اسفار یا جاہلان بازار ظاہر سازد (۲) دیندار
 و شریعت مآلی و تقید و پابندی خود را بدین خود ظاہر سازد (۳) پایتہ دنیا داری
 خود را استحکام دهد که در حیدرآباد خلل یافتمہ است از عدم اقتدار و استیلا سے
 خاندان سالار جنگ (۴) دناست و خباثت جلیلی و باطنی خود را بر زوہد و
 (۵) عقدہ دیرینہ دل پر کینہہ خود را برآرد کہ همواره ارادہ داشت جو ابلے بنویسد
 در مخالفت و مقابل بنده و بخصوص در این وقت کہ فرصت خوبی ہم در دست او بود
 کہ نام بنده در اخبار آزاد درج نشده بود - و لے این بے چارہ پیرزن خسرو سوار
 بنده را خود و پشت کرے چند لفظی عربی کمان کرد مرد میدان تمننان میدان گفت
 و گذار است و میان سہرکہ پلٹیک روز کار و لہذا قلم بر گرفت و یک صفحہ نیم سید الاخبار
 کہ برابر اتملو ساخت از دست نام یعنی با اعتقاد خودش و خوان پیر اموش در جواب
 آزاد و در مطلب آزادی - اکنون بعضی از فقرات اورا در اینجا نقل مے کنیم و
 جواب میگوئیم +

قال - " دکھ فی القمصاع حیات یا اولوالالباب "

سی و یکم - اقول - بر فرزندان ظاہر نشود از این عبارت کہ تمام
 اولوالالباب را جگر ریشکش ریش است از نوک غامہ بنده ولیکن این شخص اخیر بودہ است
 کہ بمیدان قدم نہادہ و امیدوار است کہ قصاص کند بنده را و لے من ملطف خدا
 و براعتا و پشت کرے حق و صداقت امیدوارم کہ این خسرو را ہم از میدان
 ہر میت و ہم +

قال - " آنا و اچار حرف است ہر یکے از دیکرے منفصل خاک
 بر مرآنا و کہ در ترکیب و فے آتش ہم ہیات اجتماعیہ کہ باعث خیرات و بہتر

عالم و عالمیان است ندارد بیچاره از آزادی بیچاره است ششیده و مغشوش نفهمیده
 آنانکه آزادی را مدوح دانسته اند مرادشان تسویه نصفتی است که عبارت از عدالت
 محضه باشد که اگر رائے از جولائے از برائے معتد بین عبودیت ہیات اجناس
 مل و دخل بکار آید آنرا از واخذ نموده دست بردارند و از نند و اور السبب عدم
 قابلیت ظاہرے از بیگانگان نشمارند،

سی و دوم - اقول - تمام مضمون این بیچاره از همین قبل است
 که بزبان و خود سندان یک اند جواب بنده نیست - دیگر آنکه این بیچاره فلک
 زده چون خود عبارت نوشجات بنده را نفهمیده و کجیل که کاسے از آن سبک
 و سیاق عبارات بگوشش نہ رسیده بغیر از همین الفاظ بمعنی عریضے لہذا آن
 چیزے را کہ مراد من ہما تسویہ نصفتے است کہ عبارت از عدالت محضه باشد نفهمیده
 و نجاستے کہ داشته تہماہل احقنا فرمودہ - ولکن خوب است کہ شخصے کہ این
 عبارت را خواندہ برود و از سوال کند کہ عدالت محضه یعنی یہ بیان کن -

بیشک عدالت محضه او ہما خرافات است کہ خواجہ نصیر طوسی و دیگران نوشتہ
 اند و امر و کسے آنا را قبول ندارد - ولیکن بنده باواز بلندے گویم و بزبان
 مردم بلغاے اصفہان کہ مراد بنده از آزادی ہمان است کہ در پاسے میران
 عدالت یعنی عدالت محضه این طبلیل القدر را کہ سے آرند کہ از قرار یکہ بر سر زبان
 تمام ایرانیان حیدر آباد و دیگران نیز است ہمان عمل از سرزده کہ از فرخ پوشان
 سر میزند اگر ثابت شد ہمان سزا را باو بدہند کہ با نا میدہند و باید در شرع یا عرف
 بدہند و در حکمہ قصدا کہ نے المثل داخل شود در مقدمہ کہ مدعی او یا کو دکتے
 یا ہودی باشد ہر دو ہیکو سے یکدیکر بایستند و یکدیکر سجاقت نکوند کہ پیغمبر فرمودہ
 القاتلون لعدو الطالون لے زیرا کہ اگر زمان خدا بجا سے آرد ملاحظہ قول

پیغمبر را بناید بکنند چرا که پیغمبر هم خود در تحت همان حکم واقع بود۔ و آنچه بنده را جزا خوانده و بے قابلیت و از بیگانگان اینها را بنده چندان اعتنا سے ندارم و کسانے که میخواهند این اوراق را خود تمیز خواهند داد۔

قال۔ دو حالا آیدیم بر سر مطلب این بیچاره ما فہم لم لیقل کہ از جہتہ کرشمے و برہنگی ماتحت دون ہمتان نجیل را بہ آزادی بر سر خود سے نہد لیکن باز ہم خوب باید و نوسے کہ شاید برائے او دست ہم نھے و ہد کہ لقمہ نانے بکنان جاسینے پیدا کند و وصلہ شکم بے ہنر پیچ پیچ خود نماید غافل است از اینکه از بے قابلیت ذات شریف خود است کہ در ہر صورت بد و مولد ہر امر بد است و تنگ والد و اولد است بلکہ ہم چنین ولدے والدش والد ابل و ولد است اگر نکویم کہ ولد پلا والد است در ہر صورت نام عمدہ دران ریاست جلیلیہ را گرفتن و براہ ہر اہر رفتن و طعن و توجیح در کزانے ماہوار شان نمودن و دروازہ آزادی را کہ چہ عرف است بچہ چہ اندر چہاں بروے خود کشودن از قبل دخل معتقدان ازنا معقول و مداخلہ در باب فضائل از شخص فضول است الے آخر۔

سی و سوم۔ اقول۔ (۱) کسانے کہ مرادیدہ اند سے دانند و سے ثنا سہند و کسانے کہ ندیدہ اند چون نظر بر نوشتجات من میکنند خواهند دانست کہ من ہمان کس باید باشم کہ سالہائے دراز است کفش بر سر دون ہمتان زدہ ام و قدم خود را از دون ہمتان و زبان و غامہ خود را از توفیق و توصیف و تملق دون ہمتان قطع نمودہ ام کہ یکے از آنها ہین خولا یلم است کہ ہر کسے اتقا یکبار ہی نزد او رفتہ و چیز بے و خط سفارشی خواہش نمودہ و وعدہ کند بے از وہ پانفہ بجز من و چون رسم دون ہمتان و وضع دون ہمتان و اسباب زندگی و ملکاتی و دنیا داری دون ہمتان چنان در بیان است کہ از سخن حق

رنجیدہ انداز میں وناکون من گرسنام و برہنہ و مراغمی نیست - و سلسلے در واقع تحت
 خون ہمتان ہمان علامہ سبز است کہ این ناسید بر سر دارو کہ علامت دون پستی است و
 خاندان و اجداد او از بدو اسلام کدا بُوہ اند و اگرچہ نزار ہار و پیر آمدنی اور باشد از
 کہانی است و مہوز کہ است و من فخر میکنم بہمت عالی خود (۲) اینکہ تنگ والد و
 والدہ گفتہ است مرا کاش خیشان خود را سے مالید و از خواب بیدار میشد و نائل میکرد کہ
 تنگ والد و ولد کہیت بلکہ من بطور یقین میکنم ولد بلا والد است این نزار گواری کہ تنگ
 پیغمبر خود و اسلام است بگذار این مطلب را تا بجائے خود شنس ذکر شود (۳) بلے
 اینکہ طعن و توبیخ در کزانی ہماوار ہا سے عمدہ داران نمودہ ام این اذآن است
 کہ مرا خود ہماوار سے کزاف نیست و او کہ طرفداری از انہا نمودہ است بسبب آن است
 کہ ہماوار کزانی میکیر و دالبتہ باید طرفداری کند - و لیکن ای نادان جاہل تامل کنی
 کہ من یک شخص واحد نیستم کہ در ہماوار ہا سے کزاف جمعی بے قابلیت مثل تو ایراد
 میکنم بلکہ تمام قعلا سے جہان - چند روز پیشتر من خود ترجمہ کردم بچہ سید الاخبار
 انجی کہ در باب جمع و فرج حیدر آباد و فرج بود در پٹی گزت اگر سلا خطہ جناب رسیدہ باشد
 و ادراک آنرا داشتہ باشی کہ در کزانی - این عمدہ داران جلیلیہ غالباً برائے
 آن حزب استند کہ معا بر آب پاشی و جاروب کنند و اینما قابل ہماوار ہا سے کزاف
 نیستند - اسے نادان قابلیت چیز دیگر است در امور ملکرانی و تمدن - پسر سپاہ سالار
 باید ابتدا یوز باشی بشود اگرچہ علم صرف و نحو و منطق و معانی بیان ہم بداند و در ممالک
 بانظم و نسق نہ کسے اعتنائی بیدار و دار و نہ بعلم او و چنین کسے باید پس از چہل سال
 محنت و خدمت موجب پدرا بگیرد و منصب و عمدہ پدرا بیاید - مگر این مطالب
 در صرف میر و منعی یا مطول یا شرح لعمہ درج نیستند و جناب در کزانی نکتہ انید کرد - مارا
 سخنے نیست اگر شخص ہا شد از زمان خدمت و محنت و دیگر جہات تاملت بہم رساند

که دو نهار روپیه ماموار بکیرد بلکه اعتراض مابراین است که کسانے که امروز قابلیت دو
 روپیه ماموار دارند و بحتمل نسبت سال دیگر قابلیت از اہم میرسانند کہ دو نهار روپیه بکیرند
 چراہ روز دو نهار میکیرند و از آن طرف کسانے کہ سی سال خدمت کرده اند و باید نهار روپیه
 بکیرند دو صدر روپیه میکیرند۔ فرضاً مثل تو شخصے کہ سیج خدمتے حکومت و خلق نے کئی و
 محنت خواری صدر روپیه برائے تو بس است اگر علما نہ دہر باشنے و لیکن آن شخصے کہ
 در خدمت حکومتے تدریس میکنند اگر ہمہ نیم علم تر انداشتہ باشد باید پنج صدر روپیه بکیرد و دیگر
 مدت آیام خدمتش میافزاید بر ماموارش ہم بنفرازد۔ بلے تو در فکر آن استی کہ کلیم خود را از
 بیرون کنی و ما در فکر آنیم کہ عزیزت را نجات دہیم۔ فقط اگر ما نظر بموجب چاکران حکومتے
 این ریاست کنیم یعنی اہل قلم اقلاتش ہفت لک آن زاید است۔ اگر بسپاہ بیگار
 و بیکارہ این ملک نظر کنیم چہ لک زائد است و بحتمل کہ اگر نجوبی انتظام دہند این ریاست
 را ہشتاد لک یا زیادہ فاضل و خل برخرج خواهد بود و کلی قروض ریاست دادہ میشود
 و این نکتہ را کہ کہ جمعی از عمدہ داران جلیلیہ این ریاست ندانند و از نوشتن ما و دیگر
 و بسپاہ دیگر زخم بر جگرشان وارد آید و لیکن خود حضور پر نور و سر آسمانچہ نجوبی میدانند
 کہ عرض ما و دیگران حلیت۔ اگر با پیر و محفاسے قدیم باشیم و تمام ملک را ملک خاصتہ بنا
 اشتہر اک پادشاہ بداییم پس این زری را کہ جمعی بدون استحقاق و بلا خدمت و زاید از استحقاق
 و خدمت خود بخورند و میبرند باید برو دور خواندہ پادشاہ و اگر پیر و عقلاے زمان حال با ہم
 و رعیت را در ملک شریک داییم این بسالغ کو اسے را کہ این اشخاص میخورند باید صرفہ
 شود در امور و کار ہا و طرفے کہ فائدہ آہنا بموم رعیت برسد و در این صورت جو آ
 اہلمانہ تو و امثال تو اینگونہ مطالب را از قبیل دخل محقولات از نامعقول و مدافلہ
 در باب فضائل از شخص فضول است ۴
 قال۔ ” مگر اینکہ از آتش حد بسوزد و جامہ شہنت بر قامت نارساے

برہنہ دگر سزہ خود بد وزد ۴

سی و چہارم - اقول - جانا خوب مطلبی است اینکہ سرایا بموجب

تعمیرت ارادہ و تمسک قویئی است غرض مارا - بشیک من حد بیبرم و جاحد ہم ہست و
نہ تھا جائے حد است بلکہ جائے بیچارہ و سرزنش خلق عالم ہست برویت اسلامیان

و ہمین سبب است انقراض دولت اسلام و این روزے کہ مسلمانان را پیش آندہ است

کہ کچھ یا کر باید بچشمہ و بیخ بمیرد و ابلہ و در خرابہ کنج یا بد یعنی فراہا سے ریا ستمنا اہل اسلام

- تا امروز ستم تمام ریاستہائے اسلام ہمین است کہ ہنرمندان کہ سزہ اندو بی ہنران ہیرا

چندین ہنرار مرد بے ہنر و وجود ہائے کالعدم از قبیل رقص و تواد و فقیر و معنی و چوسا

و بشکی و غیرہ در این ریاست نان بخورند و سیر اند و ہنرار ہا با ہنر شریف کنند اند - بشیک

من از آتش حد میوزم کہ مثل تو وجود کالعدمے باید ہنرار ہا روپیہ زرا این ملک راضعت

بخوزی و من کہ سزہ باشم - اگرچہ من باشندہ این ملک نیتم و مرا تھے بر این ریاست

نیست ولیکن ترا چہ تھے است بر این ریاست و تو چہ میکنی در این ریاست - اگر

غرض حکومت پرورش و تربیت باشد باید پرورش و تربیت از کسے کند کہ وجودش

فائدہ داشتہ باشد بر احوال خلق یا حکومت - اگر آنچه را بتو میدہند کہ زبان و عوے

مسلمانی کنفی و در واقع روے اسلام و مسلمانان را ہمہ سیاہ سازی ریع آزار من

سید اوند با وجودیکہ من خود کافرم اقلًا ہنرار ہا کار براسے فائدہ و بہبودی مسلمانان کردہ

و میکردم - تو مانند فاکستر مردہ ہستی کہ بر خاشاک ریختہ باشند و من مثل آتش تیزے ستم

کہ بر روے شک نہادہ باشند و نے اگر ہا بر بوتہ یوشنی یا علنی یا کاہ خشکے بگذارند سہکے

بلکہ جہانے را آتش میوزم - مثل منی را باید نان بر قرار دارند و چند نو کہ بگذارند و نکا

عالی و جاسے خوش آب و ہوا سنے و ہندو اسٹ کا اسکے مقرر سازند وہ ہنرار کتاب

و پنجاہ روز نامہ و ہندو پنجاہ کس زیر دست من باشند تا آنکہ قلم بدست کیرم و ہنرار

حاملان اسفار نظام سازم کہ معنی آزادی ہے و آفلانچھد کس از قبیل ترا باعمال آنها
 کہ رفتار کرده جس معنی است العزیم تا آنکہ خلق ملک آزا و نشوند و ملک ترقی کند و آن فواید
 کہ مالک امریکا و جرمنی و انگلند و فرانس را حاصل ہے ملک ایران و ریاست حیدرآباد
 را نیز حاصل شود۔

قال۔ دو اگر در خصوص اینگونه زخارف در معنی آزادی تخریرے از
 امیرے یا تعذیرے از سلطان و وزیرے در کار باشد اللہ این چاہنا سے بے
 جرات این و ہما سے درشت نہ باشند

سی و پنجم۔ بقول۔ اسے نادان اُمر سے حیدرآباد اگر مراد تو
 استند امر حیدرآباد خود میدانند کہ من حق میکویم و براحوال ایشان اندوہ میخورم
 کہ بیچارہا کارے نیکند بہتری خود و ملک و مع آزادی کردن دزدی و فعل دیکے
 از آن قبیل نیست کہ امر سے حیدرآباد در زیر قانون و در تحت حمایت دولت برتیا
 بتواند کسے را تخریرے و تعذیری نمایند و در حق گفتن و نوشتن مرانہ پروا از سلطنت
 است و نہ اعتنا بوزیری۔ تمام عمر و دولت آمدنی اکثرے از امر سے حیدرآباد صرف
 و تلف میشود در بطالت و طرقي کہ ہمہ خلاف شرع و خلاف عقل و خلاف عرف اند
 چندین سال است کہ مادر حیدرآباد اسیم نشیدہ ایم کہ یکے از امر سے این شہر
 فیوہر فردا یا صد کس از اینہا بجمعاً مسجدے ساخته باشند یا مدرسہ یا دارالشفائے برپا
 کردہ یا کار دیکے کردہ باشند براسے بہتری و آسایش اہل وطن خود و ترقی آنها۔
 راست است کہ اکنون در حیدرآباد مدرسہا سے متعدد و شفاخانہا سے متعدد و بسیار
 کارہا سے دیکر ساخته و کردہ اند بچتہ فائدہ عموم فلائق مگر اینہا از خواہد حکومت است
 نہ از کیہ آحاد این امر سے عالیشان۔ حتی وزیر این ریاست را باپوستہ می بینیم
 وہی ہشتونیم کہ عمارات عالیہ می سازد و سنے تا کون نشیدہ ایم کہ مدرسہ برپا کردہ باشند

آنچه کار ہائے بسیار سے رانست باو بدہند کہ در عمد وزارت خود کردہ دمیکند و لے از
 زرخزانہ ریاست کردہ و میکنندہ از کیسہ خاصہ خوشی - یکے از امرای این بلد را
 شنیدیم و ندیدیم کہ اقل ایک دوسہ ساعت شبانہ روز خود را صرف در تحصیل علم یا مطالعہ
 کتابے یا نوشتن رسالہ کردہ و کبند و کمال افسوس است کہ عمر ہائے عزیز وزیر ہائے
 بسیار مفید بر باو پیشوند از این امر او لے نتایج بد آنہارا دیکر ما ذکر نمی کنیم کہ موجب نقص
 آبرو و عزت خودشان است و تباہی ملک شان و خودشان بہتر از امید است کہ چہ
 کار ہا میکنندہ اگر اندکے بغور ملاحظہ شود بر نوشتجات بندہ معلوم میشود کہ ہر زمانے
 کہ چیزے نوشتہ ام منسوب بودہ است تمام ممالک مشرقیہ یعنی غیر ممالک نصارا
 و خصوصہ ممالک اہل ملت خود چہ ایران باشد چہ روم باشد چہ مصر و چہ بنگبار و چہ
 افغانستان و چہ ترکستان و چہ ہند و چہ دکن و ذکر اہل دکن تردد اللباب بودہ و عرض
 من از تمام این جوش و غرور شے کہ دارم و بر سر و سینه کہ میرنم ملک و قوم خود است
 کہ امر و زانہر ملک و قومی بدتر استند و مرا ابد اکارے بجد را باد و جاے دیکر نیست و
 امرای ملک ما غالباً بدتر از امرای جاہائے دیکر استند

و چون در ہر جائے از جہان در نیکی و بدی امر او بزرگان قوم شرق سائر ناس شنید
 لہذا ذکر امر او بزرگان بالفرد در میان میاید - اورا حیدر آباد بچنانکہ امرایے تمام ملت
 اسلام نمازی و پرہیز کار و بے نماز و ناپرہیز کار و مرد آفوت و مرد دنیا و لبوس لباس
 عرب و عجم و ترک و انگریز و ہندو و ہندوستانکے ہستند و دارند و من ہمہ رانیک سیرت و
 پاکیزہ خود شریف و نجیب و عزیز و محترم میدانم و لے آنچه من میدانم از آنہا اگر نکویم و
 نوزیم نوکران و چاکرانے کہ نزد آنہا استند می بیند و میگویند و ما و عالم می شنوند و
 درستعد کتابہا و متعدد اخبار ہا درج میشود و ہمالک عالم من و منتشر میکردہ - بندہ آج
 مسکراہن اطفال نیم و ہمہ رانیک میدانم و سخن من ہر انیکونہ اعمال و افعال غریبہ بلکہ

سخن من فقط برد و چیز ہستہ سیکے انیکہ غالباً این امر غالب اوقات غریز خورد را در امور
 بسر میرند و بجلی از امور حکومت و ریاست و نیکی و بدی حالت ملک و تعلق ملک خود
 بے پروا ہستند۔ همین اعمال است کہ ابتدا شکست داد و در بیان دولت اسلام و ملک
 مسلمانان را در ہند تباہ ساخت و در ترکستان تباہ ساخت و در روم و ایران و مصر
 و افغانستان و زنگبار و سایر ممالک ہم پیوستہ در تباہی است و کجیل کہ چندے بعد از آن
 آنجا ہا ہم شل ہند شوند و ماہمہ روزہ در اخبار ہا مینخوانیم و از زبانہا می شنویم۔ همین عمل
 و افعال است کہ حیدرآباد را با این روز در انداختہ کہ در پیش چشم بندہ و ہمہ اہل حیدرآباد
 عبدالحق و واتسن و چند کس دیگر یک کرو یا زیادہ از این ملک خوردند یا نقصان رسانیدند
 ولیکن احدے از امرای این ریاست دم بر نیار و اول از بے پروائی و بعد از
 عدم آزادی و در واقع از عدم آزادی و بندہ کمال آزادی می نویسم کہ اکثرے از این امرای
 چندان آزاد ہستند و بے پروا کہ اگر بخوانند در معبر عام یاد دورے خود نشتہ کہ ہاے
 متعددہ سندے یا باتلے ہاے متعددہ بر ندے را بکند از دودہ طائفہ در حضور آتنا
 رقص کنند میخوانند و بسیار ہم میکنند و لے احدے از اینہا راجات نیست کہ در امر حکومت
 دم زند و جو یا شود کہ سبب خوردن این زر کہ عبدالحق و واتسن خوردند چہ بود و باعث آن
 کہ علاج آن چیست۔ اکنون بہ ہم کہ جواب این سوالات را کہ امیر سید ہد و کہ ام از ہا
 میواند بے انصافی کند کہ آنچه این چچارہ نوشتہ خلاف و کذب است +

قال۔ ” و از نواب محسن الملک بہادر کہ نوشتہ است و سایر حکام و امرا
 و مکنخواہان این ریاست سخن زاید از چنانہ خوردندہ راند“

سی و ششم۔ اقول۔ این چچارہ کذاب و ریالار دنیا دار در غیر این
 موقع نواب محسن الملک را کافر میخواند و در این وقت محض بنیالات و اغراض خود نام ہمہ
 امر از ہا را کردہ نام اور از کردہ نمودہ کہ چون عمدہ دار بزرگی است و کاہک ہا ہی بکارے آید و

و تخمیل که اغراض نفسانیہ و دنیویہ اور وقتیہ ذریعہ و سببے شود و بالفعل ہم اقلما چل و پنجاہ پارچہ سید الاخبار را بچہ مختلف ادارہ ہائے حکومتی خریدار شود و جاری سازد۔
 آنچه من نوشته و می نویسم و گفته و می گویم نواب محسن الملک بجنوبی می فهمد و میداند که من از کجا و از چه نامند می گویم و می نویسم۔ اورا من می شناسم و مرا او می شناسد و من آنچه گفته و نوشته ام در حضور خودش می گویم و مرا ابداً ابرو اے از نیست و هیچ نمی تواند کرد و من۔
 عرض من بدگویی از اعمال شخصیت خود محسن الملک نبود و نیست بلکه عرض من بے انتظامی ملکست و مقتضیاتے کہ ہمہ موجب تباہی اند دولت اسلام را۔ اگر خوانندگان را بخاطر باشد آنچه کہ بنده در اخبار آزاد نوشته بودم و سفیر و کن نیز آنرا نقل نمود در تصنیفات آزادی و عدم آزادی بنده نوشته بودم کہ انگریزان ہم در این ملک ابن الوقت استند و یک زمانے چنین استند کہ باراً عظیم الشان کو ایر بے اعتنائی میکنند و یک زمانے از نواب محسن الملک بہادر و نواب فتح نواز جنگ بہادر ترفیع و تجہد مینمایند۔ بے بیشک چنین است و نہ این است کہ کسیکہ قلم بر میکیرد و در ذمّ عمدہ داران حیدرآباد چنینے بنویسد پر و اے دارد کہ در حق عمدہ داران دولت و حکومت انگلیش چیزے بنویسد۔ بنده کمال آزادی می نویسم کہ اکثرے از افسران و عمدہ داران انگلیش کہ سر و کار و معاملہ دارند با ریاستہائے ہندی خیا نشان غارت کردن و تباہی این ریاستہاست از عمدہ داران پست رژیٹری کرتے تا بہ بعضے از عمدہ داران ایندیا نہیں برسد۔ در ہمین مقدمہ معنیات حیدرآباد من میتوانم اقلما پنجاہ کس ہمہ افسر و عمدہ داران نام برم کہ داین بہا ملہ خورد و نذو بردند و لہر و حیلہ نمودند و حق این ریاست را پایمال کردند و جو ابدہ اند و مقصرتے حکومت ہند و حتی ایندیا نہیں۔ انگریزان از قبیل عبدالحق مکھو داران مکھو ام ملک را می شنید ابتدا کہ خود غارت کر ملک و ریاستہائے خود اند آنها نیز غارت گری میکنند و این ملک و اگر محکمہ معدلتے مقرر شود بر اے دریافت این مقدمہ و آن محکمہ بطور انصاف و بیاینت

ہدیوں طرفداری دریانت نماید آن وقت معلوم میشود کہ چہ کسان و بچہ عدت در آن
 شریک بورہ اند کہ بفضیلت نمک خوران این ریاست بودہ اند و برینے دیگر کسانے کہ
 حراس این ریاست اند از فرمان و حفاظت نمایندگان مراتب عت و حرمت
 زمام دولت انگلیشن بودہ اند۔ در این صورت نواب محسن الملک و شخص خود مند سے
 کہ بفضل خداوند سے اندک منزے در کلہ خود داشته باشند بخوبی نے نحمد و سپید اند
 کہ بندہ چہ سے نویسم و لیکن این چپارہ حامل اسفار نھے نھند۔ این چپارہ چنن میداند
 کہ از چپار کتاب گرم خورہ عربی نوشتن در کوشنہ طویلہ و محبت یک درجن آخوند و سید
 کہ او کلاش متیوان از اوضاع جهان خبر دار بود و سے این خیال محقق است نہ
 علما +

قال - ” و اینکه ندستے از تمام اخبار ما سے حیدرآباد دکن نموده است
 و از اخبار فلان دکن) و (بہمدان الاخبار) اولاً انگ این چپارہ بے سواد عارے
 از فہم و استعداد کہ دم از فارسی میزند و حرف یومیہ بر انشل بیجمل میکند کہ فلان و بہمان را
 (فلان و بہمدان) مجاورہ جلفا سے اصغمان بلخوردہ است اے آخر“ +

سی و ہفتم - اقول - ، این چپارہ یا این غلط را در اینجا زخم کاری خیر
 خود دانستہ یا انکلا کیے از زخم ماے کاری خود در این ضمن البتہ فضیلت خود را ہم ظاہر
 میکند۔ باید دانست کہ این لفظ توابع و مہمل بہت و بنزد را سے بندہ بہمان و بہمدان
 ہر دو درست است و در یک کتاب نھتے کہ ہندیان جمہ کردہ اند موسوم بہ بہار محم
 کہ دو بہان و فلان و بہانے و فلانے و بالکس و بہمدان و فلان کنایہ از دو چیز
 باد و شخص غیر متعین است کہ آنرا پاستار و ہیتار بیا سے پارسی ہم کو نید و دوم ظاہراً
 اولہ اقل است نہ نھتے علیحدہ و لفظ بہان را صاحب رشیدے بفتح آوردہ اما مشہور
 بکسر است لا آخر“ - در این مقام شعرے ہم از شیخ گواہ سے آورد کہ گفتہ -

شد که یک شعر جوین داشت، خرابات خراب، بهمان بود و فلان بود نمیدانستم. اگر چه
 بین فرنگ و ایران مشهوریت، و این شعر هم از شاعری سواد نیست، مع ذلک ما
 سوال میکنیم که این لفظ را از کجا پیدا کرده اند اینها البته از شخصی این قصیده اند. و این
 صورت اگر آن شخص از بلخاے اصفهان بوده معلوم میشود که این لفظ هم در جاسے از
 ملک ایران استعمال دارد و اگر آن شخص از شهر دیگر سے بوده است پس معلوم میشود
 که در حال این لفظ در ملک ایران استعمال دارد و مردم بلخاے اصفهان فارسی را
 بهتر از اهل شهر سیدانند و لیکن حالا سے آیم بر سر سواد این مرد فارسی بدان وظاهر
 میآیم که (۱) این دو با آنکه بنیدار خود کسے است و بنیدار جمعی از مردمان بے سواد
 کس بسیار عظیم الشانی است مگر در فارسی غلط کرده و میکنند و در اکثر سے از کتب
 چندان لغات فارسی را نمیداند. مثلاً در جایی معنی بیچاره را نوشته بود شفقت
 و تسخیر و سقط گفتن و در شام دادن. در جاسے دیگر کتبت را نوشته بود بمعنی
 مرجان است. بالجملة از اشعار فارسی او که در یکے دو نمبر اول و دوم سیدالآخبار
 درج بود در مدح محبوب علی شاه و مخصوص آنکه در سالکده بود بر همه شعراے بلخاے
 اصفهان معلوم شده است البته که این بیچاره بے شعور میخواند بزور صرف و سخن
 و چیز سواد عربی شاعری هم بکنند و شاعر سے خسر نه بنمیرد. یک قصیده دیگر هم
 در همان خصوص سالکده گفته بود که چندان بیخه بود که دیگران هم ناپسند کردند و درج
 سیدالآخبار نمودند. چونکه البته تاکنون از نظر ما محوشده ما در اینجا چند شعر
 از آن قصیده را که هفتاد شعر است درج میکنیم که شعر اسے شاعر ما هر ملک ما در آنها
 تامل فرمایند و پایة این مرد بے شعور را معلوم کنند و این کلمات ذیل هم در آغاز
 آن قصیده یا از خود او است یا یکے از دوستان او.

” این قصیده سدید سالکده که که کشای مشکلات فصاحت و عقده

- (۲۳) چوبست منطقه ملک راهمی بمیان
 بر او است فرض بنیت کسین الکره
- (۲۴) رئیس حضرت محبوب عیثیه باذل
 کز و بنظم و عدالنت بود حلال کره
- (۲۵) سناک راجع و اغول به نیزه بازوی
 رکاب پوشش شوشندش ابر و وال کره
- (۲۶) شوی که نامه شش ز صلیب آبا
 از آن زدند بدلهما خود از ملال کره
- (۲۷) بجا بازش سگ همه ملوک زمان
 نیاورند زدن بر شمشال کره
- (۲۸) میان شایان کوئی که در سلسله
 و یا بطرز عجم در سیستان شال کره
- (۲۹) بحق یک ملک و بخت و چهار
 که این کره همه سالش بود بجال کره
- (۳۰) کره سر کره آید بالقصا دهور
 که صد کره شودش یک ز اقصا کره
- (۳۱) چنین کره بنیران کره ز ندیم
 که تا کره زن باشند و لایزال کره
- (۳۲) شهنشاه که چون در بسک نظم و شمار
 کسے نزد عسری فارسی لال کره
- (۳۳) تقارصم چکند کره پیرجان بست
 که حق ز دوست بر دبر زبان لال کره
- (۳۴) بوقت سالگره طویا لبسته کن مع
 زند بقرة خود تا که سپید زان کره
- (۳۵) ردیف و تقافیه بادت کره زده بر
 رنند تا که لغت راک بر شکان کره
- (۳۶) خطاب آیدت از شاه سید العلماء
 ز منی شماره کمر بند امثال کره

سر اسر این قصیده از اینگونه خرافات است که ما باید یک دو شعر بر این ما فرید کنیم

که بخش ازین نخورد و حمار فاضل ما
 کجوهتر زن بر سر جوال کره

چو منیزند کره بر هر چه آغوش ال است
 کجوزن به شغال و زغال و کال کره

اگر چه فاضل و نخورے و شاعر و چه چیز
 و لے نزد بدیر باب الفعال کره

قال - آن آزادی را که او معیش نمیده آن آزادی است از تعقل

و عیادت و شرافت که این چهار مسلم قیود در جمع ملل و نخل هستند اگر کسی خود را
 عبده خداے خود نداند و خود را آزاد بداند مثل کاه و خوش علف هر شیشیکه بنظرش بیاید بخورد

آراے طرہ شاہد بلاغت است درمی است بارواج و بحر می است موج از شجاعت
 بابرکات ملک در در سلک محیط علم و فضل و ادب و حاوی بسیط کمالات عجم و عرب اعمی
 بر فخر العلماء و الفقہاء و امام الفضلاء و الادباء بجانب مستطاب قدسی القاب کردنی
 انساب السید السند اتوئی الملی حضرت آقا کے آقا سید علی صاحب شوستر می جزایر
 ادا م اللہ تعالیٰ آیام افاداتہ و افاضاتہ العلیہ بلطفہ الازی "مانشاء اللہ ظاہر سکینم
 در این صفحات کہ در برعکس نهند نام زکلی کا فوراً این ہمہ تریف و تجید را این مرد مخلص
 و الفقہاء سزا دار نیت و شک علماء و الفقہاست و اگر علماء ایران سوا سے علماء
 شوستر و سادات جزایر افعال اور بشنوند عار آید آہنا کہ نام چنین رزوی در نہر سب نام
 آہنا درج باشد - اشعار مذکورہ اینہا است :

اشعار

(۱)	نکار من چو زنی حسن بجاں کرہ	مر اشعر فتداز تو در خیال کرہ -
(۳)	زنی چو بر سر آن زلف پر دلال کرہ	تبی حسن زند غنچ بر بلال کرہ -
(۴)	تبی حسن زخست و بلال آن زلفیت	بخود چو از نذا نقد زو شخمال کرہ
(۵)	بلال حسن بود زلف زانکہ دلہارا	بشال سچید و آنکہ ز نذبت ال کرہ
(۶)	کرہ بسجو حوام است اگر زلفانام	ولے سجو ز نذ زلف تو حلال کرہ
(۱۲)	تقال اگر کنم از زلف تو جو سچو زخم	بر و صد کرہ ہا بانفصال کرہ
(۱۳)	کرہ کرہ ہمہ زلفت بقدر قلب کسا	مبارکت شود اے یار لایزال کرہ
(۱۵)	نمال سجو از آن زلف چو نکہ آفرین	باین کرت بر زت زلف بر شال کرہ
(۱۶)	ز نخلش کہ از آن کار بستہ بکشاید	خدا نہاد بہر مفصلش وصال کرہ
(۲۲)	بہر کرہ کہ ز نخلش ہاش می یاب	بخل شکل ایما کند تقال کرہ

دیر قدره طب و یا سبب بچود نمود لا محاله مبتلا بمرض جذام و سرسام و برصام و اخراج
 مایا و قطرب و خون نو اید شده که سیکه از فنون آن جنون هم همین آزادی است که از
 و چاره مجنون خیال کرده است که از قیود عقل و عیا و عقفت و شرافت آزا و شده است
 هم آزادی ناستقصی که خود را کم نام نوستند است. آزادی و آبی آن بود که بر بنس و بیا
 تمام بازار و کوچه با دوف و رنگ و سنی و آننگ سینه و یک تا که که از اسے آزادی
 براعلا سے نام نیست آزادی خود ظلم کند و علیله علیله خود را از قیود سطر درون آورد
 بستتیا ت نصانیه اش با باران کردن گفت و صورت زخمت و جیره کلگون و سگین
 در پس و پیش روبرو سے یکانه و خویش بزنی از ریاست کمال انکار دیانت او
 ولی از آزادی بگیرد که سنی آزادی را صورت کامله پذیرد

سسی ششم - اقول - باید دانست که این مردمان بجز ابتدا نوشته
 استحقاق ختم شکست و من سدا
 سن بالسن ایچود قدا من

این سخن را من باید اکنون بنویسم و چون او نوشته من باید چیزی سے بنویسم یک درجه
 بالاتر زخمت ز زیر که در واقع او طاست و من شاعرم و لیکن همین قدر میگویم که هر حال
 تاکنون در ملک ما این رسم سن بالسن جاری است و تحیل تا هزار با سال دیگر هم جاری
 بماند و لهذا من معذورم - (۱) اینکه ما هر دو از قید عقل و عیا و عقفت و شرافت آزادی
 و سنی مختلف که او از مر اظا هر ساخته و من هم از مر اظا هر سے سازم و تمیزش با اهل تمیز
 است - (۲) ما هر دو نیز بمرض جذام و سرسام و برصام (شاید برصام باشد) و با بولغیا
 (مانند ایم این چه بیماری است) و مایا و قطرب و جنون مبتلا هستیم - این بیماریها
 همه در وجود بنده بهم رسیده اند از آنیکه سالها سے دراز است و کوشته تنها نشسته و
 در برابر و سے خود بسته و در روز حیات و کتب انگریز سے مطالبه میکنم و افسوس منجمدم

گوگاسی که بد عروسه خوردشان اولاد پیغمبر یا مسلمانان اند و علامه سبزه‌ای بجهت اثبات دعوی
 خود بسبب دارند دوم از علم اولین و آخرین نیز نند بسیار دوسه‌هاست و دیگر هم میکنند چرا
 باید این امراض را بطور واقع داشته باشند که همه خلق دیده و می‌بینند و رو قیقه نشسته
 کاهکها بخندند یا بیخود میکنند و لوری را کاهکها بیخود میکنند که علیاً در مخصوص بسیار و
 که دیگر از آن نمیکند و دم‌بان نیز نند و آن نوک آب از دستش می‌چکد و کلید سے
 یا بیخود هم دست دارد و سر نند را گرفته در دهان ایشان می‌نند و سر نند حال کونے
 که در دست نوک است در دهان ایشان است و ایشان بر دوسه که می‌نند یک قطره
 از آن آب متفاطر را گرفته بر لب خود می‌نند و فقط سه دم می‌نند و نوک در دهان قدم رفته
 مراجعت میکنند تا چند مرتبه - چون به بیت اخلاقی شریف می‌نند یا در نعل در واره و جا سے
 دیگر می‌نند همیشه باید شخصی یا همان نوک را همراه داشته باشند و چندین مرتبه بهیات
 قهقرا مراجعت می‌فرمایند - و اگر بندرت نمازی کند و آن هم قضا چاقی یا چوبے که
 در دست دارند باید در وقت نماز زیر پا سے ایشان باشد - هر زمانے که میخوابند
 باید یک نوک تفنگ بے قنداق زنگ خورده یا تیزیه شمشیر بیدسته زنگ گرفته
 پہلو سے ایشان باشد که مبادا غزرائیل نزدیک ایشان بیاید و آلاں چند سال است
 که در طویلے که بجهت یا بوا سے خود ساخته اند خود و یاران و ممالشان بسر می‌برند - ابو کسی
 راجرات آن نیست که در حضور ایشان نام از مرض یا موت یا موتا لے بیرو - و
 هنگامیکه خود باین امراض غلبه دیک مرض غلبت دیکرے گرفتار است که رو سے
 اسلام و سلیمین جهان را سیاه کرده اند هر یک از متعلق ایشان نیز سبک یاد و مرض
 غلبه دیکرے گرفتارند و جمعی از او بانس و کد او کلاش در غمناک بے دروسه سے
 و در نش افتاده و با اندر نش آمد و نشد دارند (۳) من از آن بانیگونه امراض
 مبتلا شده ام که این مرد و سیاه دل سیاه که با آنکه دم از غمت و شرافت می‌زند

و خود را فرزند پیغمبر میخواند و اینگونه چیز بار اکناسیه ب مردم نسبت میدید که اگر واقعاً حقیقت هم
 داشته باشند چندان در نظر خلق عالم تسبیح نمی نمایند چرا خود مرکب اربع اعمال است که
 در نزد خدا و پیغمبر و شرع و تمام ملل و نحل رو سے زمین تسبیح است و اگر قول امیر المؤمنین
 صدق باشد قاتل و ضارب فرق اوست و اگر در اخبار سے درج یاد در محکمہ قضائے
 ذکر و یا ثابت شود تمام خلق جهان خوانند گفت "چو کفر از کعبه برضو کجا آمد سلمانی"
 و من میگویم "طعن من بر مسلمان از آن باشد که تو به خویش را با این ستقاوت پوهر
 خوانده" و از کسانے که مرا می شناسند یعنی از اهل ملک خودم بیشک اکثرے مرا کافر
 میخوانند و میدانند و لے ابدًا اعمال و افعال من بر کسے ظاهر نیست و یکس نمی دانند
 چه میکنم و لے زبان زد تمام ایرانیان است در حیدرآباد آن فعل تسبیح این بزرگوار نشان
 و کمر الواط بازار در پیش دیش گفته اند و عفارای بود شیرازی که همواره با او بلند با و میگفت
 و از قراریکه میگویند همین امر سد بابے شد و از زور بار پاوشاه ابن ریاست و پیش این
 در این باب نمی نویسم که همین هم کافی است اگر غیرت باشد (هم) کمال بے شرمی است که
 مردم خشم خود را نمی مانند و از خواب غفلت بیدار نمیشوند و سرور در میان خود فرو نمی برند
 که همشیره جلیله خودشان را که بنیواستند بر اسے پسر ثابت علی سناکت کنند بعد نمیدند
 که بچاره در پس پرده عمت و عفت مکر سناکت فرموده و ثابت نامده در حق روح حلیله
 جلیله خودشان نیز راویان اخبار و ناقلان آثار چیزی کفند و با کسے که نسبت بخودش
 میدارند و بختل که او هم آیه سن بالسن و الحجج قعاص را در نظر داشته بود - بنده
 از کسانے هستم که پرده اعتقاد ندارم زیرا که چون دختر بانچه را از دیدار اربان کردن
 کلفت محروم دارند در پس پرده میکنند آنچه را که ویران بے پرده میکنند و چون رنے
 آه میکنند بر اسے خود دن شکنین در زیر استیا سناکت زیرین خود را بصورت تها سے
 زحمت و چهر اسے کلکون می نماید - ولیکن اما با این اندازه و عوسے آزادی مکره

و نومی کشیم و کمال فروتنی و اتقاد کی عرض سے ناکیم کہ انیکونہ آزادی لایق نشان
 و علما و فقہائے عظیم الشان ہاست ۴

قال - و بندہ آزاد از خدا بر کرد و و فرزند آزاد اطاعت پذیر کند و عدلت

از او سر باطاعت سلطان نمد و خراج نمد اسے آخر ۴

سعی و نهم - اقول - ابتدا سچو اہم بدایم کہ در ملکہ کہ فرزند آزاد اطاعت
 پذیر کند و و خضر آزاد پیش از شوہر و دانش آستین آید و آنکے در جوار خانہ صاحبان علم
 و دانش و عفت و عصمت و ستید و مسلمان و اتعی بقا صلہ یکھد قدم و بعضے جا ہا ۴

قدم و کان کلال و سدھی فروشی باشد و بعضے ہم خورد و وہ روزاہ مبارک رمضان
 در محبت ایشان بنشیند بلکہ نذا ہم تناول فرمایند و از این قبیل کار ہا بسیار شود آیا
 اقامت کریدن چگونہ است بنزد اسے بندہ در چنین ملکہ از بر اسے کسانے کہ
 مخالف آزادی اند حوام است یعنی شترمانہ و غافلس چو این مرد آزاد از خدا و

مخرب دین و ننگ اسلام و رحیدر آباد ماندہ است وجود و خانوادہ اش سراسر
 بر ہر حشتیکہ برسد میچرند و ہر غدزہ رطب و یا بسے را کہ بندہ میخورند - بندہ خود مختصراً

جواب این را میدہم و اگر کسے ہم از او برسد بیشک چنین جواب ہا را میدہد - اول
 آنکہ ملک آزادی است کہ چندان با کسے کار سے ندارند - و دیگر آنکہ ما ہوا رفتی بے

سر و بانڈازہ کہ در ایران بیک خانوادہ بسیار عالی نشان نمیدہند بلکہ بیچ سید و
 شیخے را تا کنون مینہ نشدہ ماہ باہ میگیرد علاوہ بر چیز ہا سے دیگر - اکنون ما جواب فقرا

بیدیل اور اسیکو نیم کمال خوبی و انیمرد بے ہنر غالباً باہر نین و نچو تین مسالہ فرودہ
 نہ با منطقین - (۱) بندہ آزاد در حرم کعبہ بسیار و بیشترند و بیشک دولت

خلق ایران بندہ از او اند و لیکن از اینکہ فرانشس بیاید و چوب بر نغز آہنا تیرند
 یا تلاد ششام کوید و لعنت و نفرین کند دست از آزادی خود بر نمیدارند با این ہمہ

غرض ما تو بازلعل نمی آید که تو نخواستی آنها مثل خودت عابد و پیر نیز کار باشتند
 بشوند و من میخواهم که از دست فرانس چوب نخورند - این کسانے که همه کردار و نوا
 فرا گرفته اند همه بند کاسے هستند از خدا آزاد چو امر معروف و نهی از منکر نمی کنی از آنها
 و کاسے که دهمه آفراده سفر بجز رسیدن بشند ابر میشوند و در عا می کنند بجهت بقا سه مورد است
 و از ویاد فضل و زهد و تقوا سے تیرمان دم از دکان سندی فریشتی بیرون آمدند
 (۲) فرزند نبرد را سے عقلا سے جهان تا لحد بلوغ و امیکو نیم پانزده سالیکه باید است
 پدر و مادر خود باشد و بر والدین لازم است حفاظت و حراست او و ازین حد که تجاوز کرد
 باید او را بر سر دور راه یا کسبندگی راه نیک و سیکه راه بد و هر دور راه را با و بنایند و
 او را مختار سازند که بهر طریقے که بخواهد قدم زند که تا چهل سال نانش بدهند و تا پنجاه سال
 از او اطاعت خواهند - اینها خیالات محفاسست (۳) اما رعیت آزاد - اگر کریم مسک
 و نایند خوانندگان عرض میکنم که کتابے بالفعل نزدیکه است که اندکے بیخه پانزده
 سال گنند است در آن سننات مالیات استریا قریب (۴۰۰۰۰۰۰۰) بود - مالیات
 پیکاری (۲۵۰۰۰۰۰۰) مالیات بلجیم (۱۰۰۰۰۰۰) مالیات دنمارک (۲۰۰۰۰۰۰۰) پرتغال
 دو کرو شصت لک) مالیات فرانس بیش از (۱۰۰۰۰۰۰) مالیات پروشیا (۳۴۰۰۰۰۰۰)
 کروڑ - مالیات بورییا (۶۰۰۰۰۰) و مجتکل دیگر ریاستها سے جرمن هم ده کروڑ باشند
 مالیات انگلند (۷۰۰۰۰۰) مالیات ایتالیا (۶۰۰۰۰۰) مالیات ندرلند یا چ که ایتر ^{نشان}
 و لند نیز میخواهند (۸۰۰۰۰) مالیات پرتوگال (۵۰۰۰۰) مالیات روس (۷۰۰۰۰) کروڑ
 مالیات اسپین (۶۰۰۰۰) مالیات اسویدن بیش از (۳۰۰۰۰) و نیم کروڑ) مالیات برزیل
 (۸۰۰۰۰) کروڑ) مالیات گنڈا قریب (۴۰۰۰۰) و نیم کروڑ) مالیات کسبیکه (۳۰۰۰۰) کروڑ) مالیات یونان
 سنیش اریکا (۷۰۰۰۰) کروڑ) مالیات هند (۵۰۰۰۰) کروڑ) و از آن طرف ولایات دولت
 عثمانی (۲۰۰۰۰) کروڑ و نیم) بود و مالیات ایران فقط (یک کرو هفتاد لک یعنی ۱۰۰۰۰۰۰)

ولیکن چنانکونے کہ مالیات اجنبی از این ممالک فیصدی ۵۰ و ۶۰ و ۷۰ - افزا
 نمود و است احتمال کلی میرود که مالیات ایران فیصدی ۵ هم نیفزوده باشد - بنده
 از صاحبان انصاف و عقلا سے دانشمندی که اطلاع از این چیزها دارند سوال میکنم که
 چگونه است که باکمال آزاوی اہالی ممالک یورپ آن بانیع کزاف را بدون گفتگو
 میدانند و رعایا سے ملک مارا باینستش با باچاق فرستند و سر و دست و نغز آہا
 بکوبند تا آن مالیات بان قلت را وصول کنند کہ نو لیسندہ شرم میکنند مبلغ آن را بسویہ
 این بیچارہ بیخبر از عالم چه میدانند کہ حکومت ہا سے یورپ مکرر در یک سال یک روز و
 مجالس شورا سے حکومتی وہ کر و ریا پانزہ کر و طلب میکنند برا سے فلان امخاص یا
 ساختن وہ جہاز جنگی یا صد توپ بیچارہ تنی یا بنا کردن وہ سلمہ در حدود ملک شان یا
 برا سے فلان تبدیدی و امثال ذلک بجز ویکہ در مجالس مذکورہ امضافت میکنند و
 نفس کسی بر نمی آید - من ہمیشہ میخواہم تکلم کنم با ناس بقدر عقول آہا و باز بانادان و چار
 میشوم - تو دلک ہا از قبیل تو در این امور بالرا ہی شوستر ہوزن و ہنگ استفیہ
 من در و سر بنج و دیدم در جواب تو اگر بنویسیم کہ در مجلس شورا قومی فرانس دو یا سہ ہفتہ
 پیشتر گفتگو شد کہ در بین وہ سال گذشتہ دو صد کر و باقی جمع و خرج ملک شدہ بود
 ویک ہند و بیست و ہشت کر و قرض گرفتہ شدہ بود - این فقرہ را کہ موضوع و محوش طویل
 است بنده بہ انگریزی بنویسیم و تو بوجہ آنکہ علم ہر چیز سے بہ از جہل آن است کہو کسی را
 کہ برایت ترجمہ کند +

'the men of this majority were
 pledged to reduce expenditure,
 their party having for ten years
 heaped deficits to the amount

of 20000000£. This Chamber had not improved a whit in wisdom; within three years it had borrowed £12860000 without having reduced the old debts by a half penny.

اے نادان بچہ ان تو خودت درہمان جواب موعودت آن شخص آزاد را میگوئی۔
 از اول اندیش و انکے گفت او این را من باید تو بگویم در این وقت کہ بخوبی تامل
 کنی کہ چہل یک آن باقی در این قرض ملک ایران را خراب میکند و تمام خلقش را تباہ
 سے سازد و بیشک کہ بزور جفا کہ کسیک صد و بیست تومان حکومت ما قرض نمیدہد
 جز آنکہ جہد و از خوف قلم بر گرد آن بکشند * (۴) لشکر آزاد جنگ نکنند۔ عجب نادانی
 است این مرد کہ نمیداند در ممالک بسیار آزادیکہ ہر کہ اٹے خود را با پادشاہ کیسان
 میداند امروز سید لک سپاہ موجود استند کہ بجز ویکہ فرمان رود ہمہ سحرکت می آیند
 بختہ جان بازی و لیکن با آرزو در دلمان ماند کہ جنگ در ملک خود ششادہ کہ کنیم و ہنوز
 احمق قوم ما قبول نمیکند کہ سپاہ ایران در سرخس و بلو شہر و حمزہ شکست خوردند و ہمہ
 پاک رفتار شدند با فرامووند (۵) نفس آناد سر کشتہ کند۔ این بیچارہ کہ یا جواب طفل
 دستان را میگوید یا کہ یا ابد از اسح با جز دار نیست کہ با وجود امر مجوف و نئی از سکر
 علیظا شدید علماء و ستغی و خشونت حاکم و پیچوب فرانس و در عین ہجو بیت و مذمت چند آنکہ
 این اعمال در میان مسلمانان و در جرم کتبہ و مدینہ طیبہ و دیگر اماکن مشرفہ جاری است
 و میشود در میان نصارا و در ممالک یورپ جاری نیست و نمیشود و خاک بر سر من اول
 و بعد بر سر این سید طالح و بعد از آن بر سر آن علماء و آن حکام و آن فراتان کہ ابتدا

از همان با ارتکاب میشود و همان با سبب خرابی و تباهی و کیران و عوام الناس استند
 قدم بیشتر نمیکند (۶) دختر آزاد پیش از شوهر دادنش آستین آید - این هم کمال نادانی
 است که دختران را در خانه نگاه دارند که ترش و کندیده شوند و تاسی یا چهل ساسکے یا

تمام عمر تابع پدر و مادر باشند و باید بر فضاے پدر و مادر عوسے کنند و هر که ا پدران
 و مادرانشان می پسندند با و راضی شوند اگر چه غلامی جنبی باشد و چون بے علم و بیدانش
 استند و بے هنر و کمال و بدون اشتغال و قدر و منزلت خود را نمی شناسند از
 سائیس و نوکر و قوم و حی و قاطرچی و غلام آستین شوند بهتر این است که در پانزده سالگی

و شانزده سالگی آنها را آزاد کنند و بر وند و هر که را اینچو ایند میل خود با او کجای نمایند *

قال - " اگر عقل و حیا و عفت و شرافت نباشند بطلان تمام ملل و نخل
 و سلطنت تمام سلاطین و دول روی زمین بر آئینه صورت نبند و اسے آخر *

اقول - هیچ ضرورتی ندارد که جواب این چیزها را بدیم زیرا که همان ما که تویم
 کافی است و تکرار آنها جائز نیست *

قال - در کرد در میزان عقل بسنجیم خواهیم آزادی که حاکم آنها عقل سلیم و ادراک
 تویم و سلیقه مستقیم است هر آینه زاید بر عداد نبی آدم از آدم تا خاتم و از خاتم تا ایندم
 خواهد شد *

جمله - اقول - کرد در میزان عقل بسنجیم یعنی زبده و نخبه خود مندان
 و صاحبان عقل سلیم و ادراک تویم و سلیقه مستقیم بسنجند بے بیمیم که این مردمان بدون
 دلیل و بدون آنکه اقلا ده مثال بدید از این عدا و خواهیم آزادی قلم بر گرفته و نوشته
 زندانته است که اگر یک پہلو سے یک الف یک نقطه گذارنده ده میشود و در نقطه

گذارنده صد میشود و سه نقطه گذارنده هزار میشود و اگر هشت نقطه بگذارند آن وقت این
 بیچاره از حسابش عاجز میشود و سے در یک نمانیه بلکه ده یک نمانیه میتوان آن نقاط را

گذاشت و بندہ میخوانم بہان اندک زمان گفت کہ فوائد آزادی زیاد است بر عدد
 تمام تنگ ریز ہا سے صفحہ ارض و قطرات بارانے کہ تا امروز بر زمین باریدہ ۔ لیکن
 من چندان احمق نیستم کہ چنین چیزے را بگویم و بنویسم و بدون دلیل و برہان ہمین قدر
 بخدمت دانشمندانے کہ جهان را بہ از بندہ و جناب ایشان دیدہ اند و از ہمہ بالاتر
 بخاکپا سے مبارک شاہنشاہ حجاجہ ایران بوسہ دادہ عرض میکنم کہ بحیل بہ از دیگر
 مالک یورپ را ندیدہ بمقتضا سے علوم و تہ و نشان خود (ہر چند کہ کم و کیف ہر خبر سے
 را اللہ تعالیٰ معلوم نفرمودہ و لے ہنیم دیدہ) آنچه بنظر مبارک این کونہ اشخاص رسیدہ
 یا با شماع ایشان اتفاقہ ہمہ نتیجہ آزادی است و بس ۔ البتہ اگر کسی در کیفیات یاہ
 آہن فقط ملاحظہ نماید و از جائے دریافت کند مے بیند کہ کیفیات ہمین یک چیز کم
 از عدد و بنی آدم نیست ۔ و آنچه خود بندہ جتہ جتہ از اجاز ہا ترجمہ کردہ در صفحات
 سید الاخبار درج میکنم بر اے ملاحظہ و اطلآء بے خبرانی کہ از قبیل این
 بزرگوار اند نقطہ از محیط نیستند و اینہا ہمہ آثار و علامات و نتائج آزادی استند ۔
 بندہ معدودے را ذکر میکنم در اینجا سہری ۔ (۱) جمعے از دکلاے غلق در مجلسے
 جمع اند کہ لبور آزادی را مے میرنند و را بخیریکے تمام غلق ملکشان خوش و ملکشان
 آباد و معمور و بازور و استیلاست (۲) افراد خلق چندان مغز و محترم اند کہ وہ
 کس از ایشان میخواند از جانب لکھا بنیابت رازند و عریفیہ حکومت فرستند
 و آنچه خلاف مرضی آن جماعت است اظہار کنند و حکومت را از آن بازدارند
 یا آنچه مرضی آن جماعت است از حکومت طلب کنند و حکومت فوراً قبول میکنند
 (۳) ہزار ہا از اینکونہ اجتماعات ہستند کہ ہر دو ہم جمع میشوند و ہمینی شدہ بر اے
 انشاء و جویان کار ہر یا اتناء کارے را مے میرنند کہ نسبت دار و علم و تجارت
 و فلاح و جویان ریلوے و ملکات و ہزاران چیز ہا مے دیکر ہم بر اے نشانیست

و ترقی قوم و ملکشان و ہم کجیہ آسائش حیوانات و ہم کجیہ فوائد و حراست و حفاظت
 اجمار و نباتات و قبور و اماکن و غیرہ ذلک - مثلاً اجدہما است از علمائے قوم کہ اگر
 در آہنا شتر یک استند و تمام شب و روز سعی و جہد آہنا اشاعہ مذاہب شان است در
 تمام جہان چنانکہ علمائے ما ہستند کہ از بس تکبر دارند و تقد و حسد کاہی دو کس آہنا در
 یک مجلس حسیع نمیشوند و کاہے در تمام عمر یکے از دیگرے ملاقات نمیکند و ہر یکے
 خود را اعلیٰ و افضل از ہمہ میداند و از گوشہ گیری از خلق بطور ریازید و ورع و تقویٰ
 خود را ظاہر میسازند و محض براے دنیا و آفت ساختن عوام کالا انعام (۴) لکھا
 کیا نے ہستند کہ تحیل بعد و اولاد آدم زر روے ہم نہادہ تجارت و کار ہا سے
 دیکر میکند در ہر گوشہ از عالم - (۵) احدے راجرات آن نیست کہ بقدر سزائی
 خلاف قانون ملک کند بدون عقوبت - (۶) احدے را از رعایا ممکن نیست کہ
 بدون جرم و اثبات جرم او آنے در حبس نگاہ دارند - (۷) تمام خلق مردوزن
 صاحب علم و دانش و نہر استند و ہمہ بطور غرت میکند از ہمہ از علم و دانش خود
 نان میخورند و ہمہ بدرجات عالیہ علم و نہر اند و در هیچ امرے از امور زمان فروتر
 و بے مساوات نیستند از مردان (۸) تمام خلق اداہ اند کہ حراست و حفاظت
 نمایند از ملک خود از تاخت و تار و شمنان خود و ملک را ملک خودشان میدانند
 و حراست آنرا واجب بشمارند نہ اینکه ملک ملک پادشاہ یا حکومت باشند و در ترقی
 و منزل و زوال و رفتن ملک از قبضہ و نجشیدن گرفتن ملک یا نجشے از آن را بے بیگانگی
 خود را مطیع و منتقاد دانند یعنی مثل اینکه اگر خراسان یا آذربایجان را شاہ ما برسان
 دہد احدے راجرات آن نیست و استحقاق آن را ندارد کہ دم نزنند بلکہ اگر زن و دختر
 آہنا را ہم بدہند دم نمیزنند یعنی خود را عبد و فرمانبردار میدانند و ہر چہ دانند مال
 و ملک مولائے خود میدانند و این ہمہ مفسد را ابتدا یہ علمائے دین ما ہستند کہ

ذم آزادی را میکنند و مدح عبودیت و بندگی و بردگی و خفت و مذلت را - (۹)
 تمام خلق ملک فرداً فرداً انجیال ترقی و بهبودی یکدیگر دعوت تو سے اند و قصد حسد
 در میان نشان نیست و همه متفق اند بر خلاف ملت ما که فرداً فرداً انجیال کار و اغراض
 نفسانیہ خود اند و از آن جهت در صد و تباہی و خرابی و پیاپی ویران و در واقع ملک
 و ملت خود - (۱۰) دبا وجود این فوائد بیک فواید مدوحہ کہ انضال و رحمتا سے اسی
 اندان اقوام را سلاطین خود را پستش میکنند و ہزار مرتبہ بیشتر از ما حمت می نند و دنیا
 آنها را بہشت است و بیشک آخرتشان ہم بہتر از ملت ما است - چند روز قبل ازین ذکر عرض
 شد در خصوص اگر ہی بشیون پاریس و وضع عمارات و شہریت پاریس اندک زمانے پس
 اذان ذکر سے شد از طریق سوغتن ہنو، آتش کیے مانند بندہ بدین و از خدا آزاد
 خندان خندان و بگرام گفت بنظر می آید کہ دنیا سے دیکر سے و نشاء دیکر سے بنا
 بلکہ ہر جہہ بہت ہمین دنیا و ہمین نشاء است - نصارا اہل بہشت ہنند و در ہمین نشاء
 بہشت است آنها را و ہنو و اہل دوزخ اند و در ہمین نشاء آتشی سے سوزند و مسلمانا
 و دیکران اہل اعواف ہنند و در ہمین نشاء - واقعاً چنین است +

بلے اگر در واقع آزادی راقب و عیبے باشد در دو چیز بد و حال است
 کہ باید بطور تحقق در آنها نظر داشت - اول آنکہ چون خلق ملکہ کہ آزاد باشند ہمہ یا اگر
 بلے علم باشند و قانون ہم در ملک نباشد تماماییدین سے شوند و بے دین ہیہہ آسا
 و غیر مہذب مثل اہل ہند - دوم اگر مردم آن ملک ہمہ یا اکثر با علم باشند و قانون ہم
 در کار باشد آن وقت ہمہ کافر ہننند بطور تعین و سے ہمہ مہذب ہنند و انسان کامل
 مثل اہل فرنگستان و امریکا - بیشک صاحبان علم و علوم این زمان اعتنا سے بدین
 نحو ہنند کہ در مطالب دین را غالباً و اکثراً توہمات جاہلانہ خواہند و انست سچانکہ
 غالباً مردم یردپ و امریکا ہنند و لیکن بیشک وقتی از اوقات خلق جہان و محبوبہ

اهل ایران چنین خواهند شد و آن وقت آدم میشوند و ترس میکنند که کور در زبان مان شوند
 و آرزو سے آن زمان و آن حال در دل نبده و امثال نبده خواهد ماند و این آرزو
 را بجاک خواهیم برد و سے ماها اکمن سعی داریم که مانیز شریک شویم در ترقی خلق ملک
 خود اگر نه بطور و جمعیت افلا بوشستن و کفتن و اگر نه در آن زمان در این زمان که هنوز آثار
 از ترقی آنها ظاهر نیست - در آن وقت هر قدر علما سے مانجاهند که سدره ترقی آنها
 بشوند اسکان نداد و در آن وقت بیچ ملا سے نمیتواند گفت و مانع شد که راه آهن نسا زید
 که خلق کافر میشوند چنین و چنان کشید که خلق از دین بدر میروند - آن وقت حکما و
 صاحبان دانش آزاد استند و بطور آزادی سخن میرانند و علما را سخن گفتن بمعطل میسازند
 در مجلس شعور بلکه خودمندان پلیتیک دان نشسته از تدابیر حکمتیه و قلبیه و پلیتیکه بیجا
 و بیجا مذاهی سخن میرانند از مشرق و حدیث و آن وقت وقتی هست که مشرق تابع قانون
 عرف میشوند و عرف تابع قانون مشرق +

این قاعده کلی است که چون قوم سے عموماً آزاد میشوند و بزرگان قوم را اجرات
 آن نیست که در اموریکه موجب ترقی خلق است دم زنند و غالب خلق هم نادان اند
 کسانے که دنیا دار اند و سمواره در فکر کار و اغراض فاضله خود اعم از اینکه بدانند یا ندانند
 و عده بجز داند بیچاره هایک فائده موهم سے را سیکیرند و کور با فواید واقعی را از دست
 میدهند و ملاحظه نمیکند - مثلاً علما سے هر قومی که تربیت نشده باشند و جاهل باشند
 بهمین بهانه که خلق از دین بیرون میشوند خلق را از کور با فواید دنیوی باز میدارند
 و لیکن عجب این سخن ما بر این در بخش قلب و زخم جگر این است که خلق پیوسته
 روز بروز ترقی سے کنند و همه جا عالم و از سی سال پیشتر که ما ایران را چشم خود
 دیده ایم تا امروز بسیار خلق ایران ترقی کرده اند یعنی بیشتر بیدین شده اند و
 بے نهایت بدتر شده اند در محافل دین و مشرب و مکانات همه فرنگی سازی و

اسباب و باسها و اکولات و مشروبات همه فرنگی شده حتی در خانہاے کسانے که مانع
اند چیز ہائے دیگر را و مردم ملک ما بجد اللہ تعالیٰ روز بروز حیثیتی بدترین خلق جہان شده
و میشوند و ملک ما بدترین و مفلوک ترین و تباہ ترین ممالک عالم میشود و مع ذلک اگر شکر
و خصوصاً آنہا کہ دعوی علم و دانش و ہنر و کمال میکنند اصول چیز ہائے را کہ موجب تنقیدی
ملک و خلق ملک است ممنوع میدارند۔ این بزرگواریکہ در خانہ خودش در ہمین ماہ
رمضان ہمہ روزہ سفرہ پین است و خود و اولاد و اہل خانہ اش ہمہ بے روزہ اند
و جمعی شراب خورہ و حضورش میانند و میردند و بیلویش می نشینند و بر خوانش نہار
میخوردند و شخص معتبرے این کیفیات را بندہ گفت ہر آنجس داوہ است بندہ را از آزادی
سخن را بندہ ام و حال آنکہ دینداری ہم در ہان آزادی است و بے باتریت یکے دیگر
مانع است کہ راہ آہن درست نکنند و ملک تباہ و خلق تباہ بانند و نمیدانند کہ اگر راہ
آہن درست شود چہ قدر زمینہا آباد و چہ قدر دہات مسکون و چہ قدر زراعت و فلاحت
کثیر و چہ قدر خلق ملک افزودہ و چہ قدر معادن کندہ و بر آوردہ و چہ قدر دولت ملک
زیادہ و چہ قدر خلق ملک بمشاغل مشغول و اسودہ حال میشوند نہ این است کہ این
بیچارہ در بند این باشند کہ خلق خدا از آتش و زرخ نجات یابند و بہ بہشت عنبر سرشت
داخل شوند بلکہ نعمت ہائے بہشت و عذاب جہنم از آن بر لب اوست کہ پلاؤ کر م
میخواہد و افشرہ سرد +

ولیکن یک علت غائی دیگر است دولت و خصوصاً در ملک ایران ما
ما باید ہمہ سد و و معایب کاہ را اطاعت سازیم۔ طبقہ اعلیٰ کے کہ ہمہ ختم امید ما بانہا
است اینہا از ہمہ خلق بدتر اند و بیش از ہمہ موجب تباہی ملک اند۔ مثلاً کسانی
کہ از ما بجا ملک فرنگ میروند برائے تحصیل علوم مغربہ اینہا نہ چندان داراے
آن علوم شدہ اند و نہ بجا اداراے خیرے از اخلاق حمیدہ و صفات پسندیدہ

گفته اند کہ راہ ساسا ر خلق نشوند۔ بنا بر این این طبقہ کہ مابطور ادب و تہذیب و
 نیست عرض میکنیم در ہمان حالت اند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم است جو
 را از خوردن خوامنع فرماید در روزے کہ خودش خواتناول فرمودہ بود۔ انہا
 خود از اعمال خود میترسند و بواسطہ اعمال خود است کہ از دیگران اندیشہ دارند
 و جاہائے ہستند کہ باید آنہا را برنگ زد۔ اگر یک صد یا پنجد یا ہزار از این
 اشخاص جمع بشوند و دست اخوت بدہند و نذر و عہد نمایند کہ ہرگونہ عملی را
 کہ واقعا قبح است از دست بدہند و چشم از برہاں و دست شتم بر جان و عیال
 خلق دراز نکنند و ہر سہ را حامی و نارس باشند و از فسق و فجور بیہ ہنرند و ضابطہ
 قرار دہند کہ ہر کہ خلاف آن ضابطہ رفتار کند عمدہ در تہذیب اخلاق از جمع
 خارج کنند و تمام فکر و ذکر دوسی و جہاد آنہا این باشد کہ خلق را ہرگونہ طریق صحابہ
 کہ موجب ترقی آنہا شود ہم در دین و ہم در دنیا را انہا لے کنند در اندک زمانے
 خلق ترقی خواہند کرد و نہ تنہا در دنیا بلکہ در دین ہم وہمین است صراط مستقیم
 حق و بس۔ مگر نہ در امریکا و فرنگستان کرد و یا صفت میشود و لکھا مشغول اند در
 اشاعہ مذہب خود و اکثرے ہم و نیدار اند و حال آنکہ اگر در مالک اسلام صدیک
 آن مالک خلق ترقی کنند و در علم و دولت و کبریا سے از اسلام با تے نخواہند

بلے ہمین است راہ و چارہ و علاج ہر چیزے در جہان †

اگر ہندہ روز ماہاے بسیارے و نشیجات بنیارسے و مضامین
 متعدد و تاہیل کثیرہ را جمع آوردہ گذاشتہ ام براے اندراج این اوراق
 کہ نشان اینگونہ بلہا بدہم فوائد آزادی و تقاضی عدم آزادی را و سلسلے
 در نظر ثانی ملاحظہ میکنم کہ حکما را یک سخن کافی است۔ بلہا را صد کتاب کم و
 بلے فائدہ و از براے کس لے کہ بندہ این اوراق را نوشتہ و سے نویسم

ہمیں قدیم سبب است - مع ذلک یک نے الجملہ باز از آنها درج سے کہم
 برا سے غالی نبودن عرفیہ - از الجملہ روزنامہ اختر ۶۶ جلد سے اثنائے
 گذشتہ است کہ بندہ نزد خود گذشتہ برائے آنکہ فقراتے چند را از
 درج کہم - نامہ نگاری از طهران بر اختر نوشتہ است نامہ کہ الحق باید گفت
 چیزے از عالم مفیدہ است و او نیز دل پرورد سے داشتہ است از اوضاع
 ملک خود و حقیقت بعضے از فقرات آن بسیار خوب است و سے صاحب اجاب
 مذکورے نو لید " با وجود عدم موعودے نیز ادارہ از نوشتن بعضے مطالب
 مہمہ معذور است " - بندہ کہ نجوبے نے فہم کہ لفظ با وجود و لفظ نیز در این
 جملہ چو آئدہ اند و از نوشتن مطالب مہمہ چو اباید کہسے معذور شہد اگر آن
 مطالب مہمہ باشند باید درج شوند در اخبار و اگر چیز دیگر بودہ اند کہ صاحب اخبار
 ترسیدہ است درج کند مہمہ چو انام سے گذارو بار سے بعضے از فقرات
 نامہ اینہا است " امروز برائے ما ایرانیان اطلاع از چگونگی احکام متعادل
 نامہ راہ آہن کہ در میان دولت علیہ عثمانی و صاحب امتیاز آن بستہ شدہ
 خیلے سود مند تر از آن است کہ بشرح و بیان کجند و لے افسوس کہ اغلب
 ما از ادراک مراتب انتفاع آن اطلاعات بیخبریم چنانچہ بعضے از مہوٹان از
 نارسائی ادراک بدینگونہ مندرجات سود مند روزنامہا ندانستہ اند
 و نکتہ گیر ہیا میکنند " بلے حقیقت کمال افسوس است و این بیچارہ ہا
 نے دانند کہ خوب بود حال سے سال باشد راہ آہن در ملک ما جا رہے شدہ
 باشد و اگر چنین شدہ بود امروز ایران ہا نہدیکے از ممالک فرنگ بود پس
 سے گوید " و لے جاے افسوس است کہ اشخاص سے کہ مرجع و مصدر کارا
 ہستند قبل از نیل بمقامات عالیہ کہ دارند ابداً در فکر دریافت اینگونہ مطالب

نبوده و خیال این را که روزی این مطلبها بکار خواهد خورد نداشتند و مطلق پیر
 نصیحتین محضات ترجمه متقاوله نامہ را ہما سے آہن ہمالک متحدہ و انشال آن
 نگریدہ اندالے آخر، این مرد اکنون از طهران نوشتہ و بندہ سی سال است
 در ہند استم و سید علی شومتری نیز سالہا سے دراز است در این ملک است و
 بنا بر این از این فقرات معلوم می شود بر ما کہ حالت ملک ما چگونه است و
 ہنوز برہمان وضع قدیم است و ہنوز صاحبان اقتدار و اختیار و مصدر و مرجع
 کار بد آن خیال ترقی ملک خود نیستند و گرفتار اغراض خود اند۔ اگرچہ با چون ہنہا
 نصف انہار حالت ملک و خلق ملک خود را امروز بہمان چیم می بینیم کہ سے سال
 قبل از این وہمان نحو میدانیم کہ آن زمان میدانستیم مع ذلک کا ہنگامہ ہے خود را
 راضی سے کنیم (و این را اسم از خوف مردم) کہ امروز ملک ما بے نہایت بہتر
 از سی سال قبل از این شدہ و لیکن در این وقت کلام این نویسنده تمسک بسیار
 قوی است در دست ما

بعضی از فقرات این نامہ بسیار خوب است و مطبوع و پسندیدہ و
 داز آنجکے نوئید۔ ” و این یکے نیز معلوم است کہ دولتہا و ملتہا سے
 متحدن بسبب ساختن را ہما سے آہن و تشکیل صرف خفا نہا و تطہیر رود خانہا
 وغیرہ وغیرہ تا بچہ پایہ منافع برودہ و سے بروند و لے ایشان برا سے ہر
 از این کار ہا قوانین مفیدہ مخصوصے دارند کہ روح ما از آنا خردا نیست،
 انیر و صاحب انصاف است الحق و لے بعضے از حقا ہستند کہ سے گوئید
 اہل ملک ما از ما را سے عرش ہم خبر دارند و آنچه پایہ ترقی ایران و خلق
 ایران است امروز اعلیٰ تر از پایہ ترقی ہر ملکہ است در جہان۔ یک
 فقرہ طویل این مکتوب را ما چیز سے بطور اطباء نقل سے کنیم در این جا

بموجب ذیل :

” چنانچہ بارہا روزنامہ اختر و جسے دیگر از بزرگان ملت باقتضای
 وطن پرستی بدلائل مقنعہ یاد آوری کردہ اند کہ در انیکونہ کارہا سے بزرگ صلاح
 دولت و ملت ایران چنان است کہ سنی المقدور پاسے خارجی را بمیان نیاید
 و در صورت عدم امکان آن نہایت دقت و موشکافی را بعمل بیاورد چہ در
 امثال این کارہا اندک غفلت صورت بیستہ ندامت و خسارت سے نشود و باہم
 طور سے حرکت نمود کہ آئندہ وطن از یارہ مخاطرات محفوظ آن امین گردد۔
 اما تدبیر سے کہ در انیمورد براے حفظ شرفاات لازم الرغایہ وطن بخاطر بندہ سپرد
 این است کہ دولت بزرگوار و اشخاصیکہ مندر کارہا سے عمدہ دولت اندوختیم
 آن وارد کہ پس از گذشتن دیوار ایام حیات اولاد و کسانشان بہان مقامات
 بلند برسد بجزوہ حکم بشود کہ سرکدام یکے دوتن از اولاد خود نشان را کہ
 نشان مقضی است عجا کہ براے تحصیل علوم و فنون متداولہ بکاتب عالیہ و
 مدارس و ارفنون فرستند کہ با لفہام شرف حسب و نسب عملاً نیز برانند
 آن مقام بلند پذیرد ادا شتہ باشد کہ در این صورت مخارجے نیز بدولت وارد
 نمی آید و کہ دولت پس از بر جیدہ شدن بساط این طبقہ ابداً اشخاص بے علم
 و اطلالیہ و کسانے را کہ خود نشان بہ تنظیم شرايط راہ اشخاصی مانند متداولہ نامہ راہ مقصد
 نباشند و در خدمات دولتیہ استخدام نگند قہا بپسر یک وزیر و یا امیر در صورتیکہ
 دارا سے علم وزارت و ادارت و لاین مسند پذیر یا برادر باشند بر دیگرے
 کہ آن شرف بزرگ زادگی و قرابت ندارد مقدم است و اولاد دولت ہر کس
 کہ دارا سے آن علم و منزلت دارا آن مقام باشند بدان کار میکارڈا لے افرو
 اگر چہ این مطلب بالفعل چندان نسبتہ بارادہ ندارد و دوسلے در

ہر جا و ہر مقام مابینو انیم مطلبے را شامل ارادہ خود سازیم وارتباطے دہیم و ہر خید کہ این مطلب در اینجا مطلبے است کہ ضروریات بہ رسالہ دیکرے دارد مع ذلک بطور اختصار چیزے در آن باب می نویسیم تا بر بعضے معلوم شود کہ از ہمیں عبارت یس از سی سال ہجرت مابکمال خوبی از حالت ملک و خلق ملک و دانشندی دانشندان ملک خود خبر دار می شویم و س لے دیکر ان صد سال ہم فکر کنند چیزے معلوم نئے تو انند کرد :

اول - باید دانست کہ این فقرہ را ما در ہمہ جانوشتہ ایم و مکرر تکرار کرده ایم و بازے کنیم و بازے کنیم نہرا بار و یک بار ہر شخصے کہ بخواد عمارتے بسازد اگر خود مند باشد و عقل سلیم داشته باشد باید ابتدا بنیان و اساس آنرا بنهد و انرا استحکام دہد - غالباً باید گفت تمام کسانے کہ در میان ما مردم اگر اندک چیزے ہم از دنیا نمیدہ باشند باز اساس کار را از دست میدہند و از دیوار و سقف شروع نئے کنند و این از آن است کہ روحخان از جائے خبر ندارد - تا ہنگامیکہ در ملک آزادی و در حکومت اصول بنیاد و جمع کثیرے در امرے مشورت با ہم نکنند کارے صورت نئے بند و آسنگے کار ہائے عظیمہ - شاید هنوز کیفیت راہ آہن و معدنیات حیدرآباد بسمع ایرانیان نرسیدہ باشد و حال آنکہ عالمی خبر دارند - مختصر آن ہمین است کہ چند کس از چاکران حکومت حیدرآباد و جمعے دیکر از چاکران و افسران حکومت ہند و غیرہ بایکدیگر اتفاق نمودہ و س لے ہم یک صدک یا زیادہ از این ریاست خریدند و بروند و نقصان وارد آوردند و خرید و فروش راہ آہن و جریان و گذن و بر آوردن معاون این ریاست این از آن شد کہ در این ریاست اصول نیست و

و مجلس شعرائے نیت و خلق خندان آزاد نیتند کہ رائے بدہند و سخن در امر
 بگویند و مہام امور بدست کسانے است کہ از زیر دستان خود بے نہایت کم استند
 در دانش و محتاج برانہائی دیکرانے استند مانند خود نشان۔ و از این گذشتہ اہل
 ایران نیز چون اہل حیدرآباد بچارہ وضعیف و بے دست و پا ہستند و ابد آنجوی
 خود و نفس نفیس خود نغے تو انندان خور و تحمل تا پنجصد سال دیگر اقل۔ ایرانیان
 نے تو انند کپانے بشوند یا برپا کنند ایرانیان مہندس و انجینیر و آن ہمہ اسباب
 و لوازم بیج کار سے را از خود ندرند و نمی تو انند ساخت و حاصل کرد پس ضرورت
 کہ قوسے بنیکانہ بکنند این کار ہا و در آن صد ہا ہزار ہا مفاسد ہست کہ از انجملہ
 فرضاً و ریک رشتہ راہ آہن چند کروٹال ایران را بخورند و ایران را مقروض
 سازند و احتمالات بسیار سے دیکریم در آن میرود۔ و دولت تو سے بازوئے
 کہ در دو جانب ایران واقع اند ہم دوستے آہا مقرر است براے ایران و ہم
 دشمنی نشان و اگر نقطہ خصومت آہا لازم باشد و با خود باشند بالضرور متعقدی میشود
 و ہمالک ضعیفہ اطرافشان تعدی میشود۔ روسین سمجھی اٹکلند زور و استیلا سے
 خود را روز بروز زیادہ میکنند و زیادہ میخواہد در ایران و اٹکلند بہ ہم حشمتی روسی و این
 صورت راہ آہن را اگر اینہا یا کیے از اینہا درست کنند باز موجب نقصان ایران
 و محل ایراد کیے یا دیکر سے از آہنا میشود + و تو قوم دیکر مستند قومی کہ میثوان بر آہنا
 اعتماد نمود کیے جو منے و کیے امریکا۔ از این دو البتہ امریکا بہتر است و بے
 آزار تر زیرا کہ خیال او محض تجارت و محنت است نہ ملک گیری۔ و جو منے
 البتہ حزب است و لے چون در شمار ممالک یورپ است و با ہمسایگان خود
 در تجارت و غیرہ ہم حشمتی سے کند او نیز زور و استیلا سے خود را افزون میخواہد
 در صورتے کہ از زور و استیلا سے او در ایران روس و اٹکلند ہر دو خاموش

خاصش نشینند و فقط تجارت خود را افزایش و بدین مفید است والا اگر اوسم
بتائے مخالفت را باروس انکلیند بگذارند باز خالے از نقصان نخواهد بود برائے

ایران +

دوم این بزرگوار خوب رائے دادہ است برائے اطفال و زراعت و امر او غم
و لے اند کہے این رائے ناقص است یعنی سخن را بہر کسے میتوان گفت و لے
چون آن سخن (رای) را بخوانند بعمل گردان آن وقت نقایص آن ظاهر میشود
ما از این بزرگوار می پرسیم کہ مرادشان از این عبارت کہ "عجالت برائے تحصیل
علوم و فنون متداولہ بمکاتب عالیہ و مدارس دارالفنون و گلستان بفرستند"
چسیت - این عجالت را زمان خیلے طولانی است بچکل پنجہر سال دیگر نہایت آن
میرسد و علوم و فنون متداولہ را نامی فهمیم چسیت - آیا مراد از علوم و فنون
متداولہ فقط دانشن لسان است یا چیز دیگر - اگر زبان باشد خیر جناب ایشان
مغذورانہ و اگر ما چیزے دیگر است ایشان نمیدانند و بندہ بخدمت ایشان
عرض کے کہم آن علوم و فنون کدام استند - از برائے مختلف اصناف اہل
قلم - تاریخ - جغرافیا - پلیٹیکل اکانمی - کتب پلیٹیکہ و دیپلوماتیک قانون طوائف
یعنی رفتار و کردار دول مختلفہ نسبت بہ یکدیگر در صلح و جنگ - منطق - حساب
اقلیدس - جبر و مقابلہ - ہندسہ - معادن - نبات - کیمیا - ڈاکٹری و تمام
رشتہائے آن - تلکراف - آب - ہوا - زراعت و فلاحت - تجارت و مانتق
آن در امثال ایہنا اہل سیف ہم باید آنچه لازمہ آن فن باشد بدانند - پس این
علوم علوم متداولہ نشند و بان علوم متداولہ کہ منظور این جناب است نہ
وزیر مالیات میتواند حساب جمع و خرج مالیات ملک را آمادہ سازد و نہ وزیر
دول خارجہ میتواند در امر راہ آہن کفنگونے کند +

آنچه بالفعل و کمال اختصار بنظر بنده ناقص العقل میرسد که تروتازه باشد و اقلاب پنج یا هفت سال دیگر وصلت بدید و مفید باشند این است - بهر طرف زرے برائے این کار جمع کنند -

(۱) یا حکومت بدید تمامارا و خود تحمل نشود -

(۲) یا پدران و مادران بحسب قوه خود بدیند -

(۳) یا مردم همه مدد کنند بحسب حالت و وسعت و ملت خود -

(۴) یا از هر سه طریق جمع بشود و در سه راکه بسیعی و اتهام این نبر کواری عالمیست که

اکنون قونسل خبران ایران است در بلژی و بعضی از تجارے که خداوند توفیق

بآنها عنایت فرموده برپاشده و سعتی بدیند و انشطام درستی در آن بکار برند

و جمعی از پارسیان را نیز شریک سازند هم در نشاندن تخم و هم در ورودین حال

آن - پس اقلاب پنجصد جوان یا دوصد جوان راکه شانزده ساله باشند و چالاک

و هشیار و طالب علم و مختلی بفرستند در بلژی که هفت سال در آنجا تحصیل این علوم

فوق را بکنند و امتحان داده بلکه خود مراجعت نمایند و چون آمدند مقرر باشند

که ماهی پنجاه تومان بگیرند و در یکی از ادارهاے حکومتی نوکر بشوند و بجز در ایام

مواجب آنها برسد فرضا ماهی یکصد تومان یا سالی یک هزار دوصد تومان که

این نهایت و اعلا درجه مواجب است در ایران - اگر این جوانان در علم غایت

طهران یا جائے دیگر تحصیل کرده باشند یک دوسه ساله البته در آن هفت سال

بسی نهایت کامل میشوند و احتمال دارد که درجات یونیورسیتی را حاصل نمایند

که بسیار عالیشان اند و اینها از کماکان وضع سلطنت و حکمرانی اهل یورپ

اطلاعه بهم میرسانند :

این را نیز باید دانست که اگر ترقی ایران موقوف بجز در ایام باشد یعنی

تا پنجمین سال یا اقلًا پنجم سال دیگر در صورتی که قوم قوے با آرد
 دیگر تکمیل و آزا امکان دارد که بموجب آئین ہم یک چند کس از شاکر و ان
 معلّم خانہ طهران روے کار آید و بموجب آئین این ہامر وہ چند کس دیگر
 جاے انہارا بگیرند و لے بیکار و بے فائدہ محض و ناقص در رو
 و تجربہ - و لے اگر بخوامند کہ از امروز اساسے جدید بنهند و وہ
 یا بیست سال دیگر عمارت کا لے تیار شود یا صد سال دیگر کہ ایران
 حکومت درستی و وضع درستی داشته باشد کہ خیال محال و اندیشہ
 غیر ممکن است) در ہر روز سے کہ آغاز شود ترے دادن آن و اساس
 نهادن حکومتے در آن بروفق اصول و قانون در آن روز اقلًا یک ہزار
 شخص کامل ضرور است در ایران کہ در تمام رشتہا سے علوم امروزہ و
 کامل باشند۔ فرضًا پنجم کس کامل سے خود ہد کہ خاص عمل حکومتے
 باشند در مختلف بلاد۔ اقلًا یک مدہندیس کامل و یک صد ڈاکٹر کامل و
 سید کس کامل دیگر در سایر علوم لازم است۔ از اینہا گذشتہ سید
 یا چار صد کس زبان کامل ضرور اند۔ نہ کہ در علم انشاء و ادب عربی
 کامل باشند بلکہ در علوم سیاسیہ و تمدنیہ و ہائیکتیہ این زمان کہ از انہا
 مجلس شورا کے برپا شود کہ اصل اصیل انہا ہستند۔ بسم اقد این است طریقہ
 و اینہا است اسباب ترقی در ان ملک و بخرا اینہا ملک ایران بہ سوجہ ترقی
 نئے کند۔ این است شرط بلوغ و بس۔

در امور جدید رآباد

اکنون کہ ہم بر سر امور جدید رآباد کن و سخن با برآزادی است و

آزادی حقیقی والا چند انکھ اہل حیدر آباد آزاد استند اہل مسیح ملکہ آزاد نیتند
 و آزادی ہم نگران درجہ بش از پنجہ سید علی شوستری نسبت بہ بندہ دادہ
 و خودش قبلہ و کعبہ و پیر و مرشد و قطب و مخبہ و قدوہ است آزادی حیدر آباد
 را ولیکن یک مرد فدا نیت نمیشود کہ یک سخن برب را ند نسبت بخوابے و
 تباہے ملک و آنچه حکومت و اخواسے حکومت مے کنند در خوابے و
 تباہے ملک خود۔ تا تمام کیفیات را با فعل رہا مے کنیم کہ مفصلاً در دستور
 نامرے درج است و ہمین قدر عرض مے کنیم کہ از نیک جوانان و ناسپاسانے
 کہ در این ریاست نوکر بودہ دستند و از ورکات بسیار سافله بدرجات بسیار
 عالیہ رسیدہ اند و در اندک زمانے خطا بہاے جنگ و دولہ و عمدہ عظیم
 سوم سکریٹری و ماہوار زیادہ از آنچه والد مرحومش نجواب دیدہ بود تا زمان
 علو کسیر خود یافت با چند کس از انگریزان متفق شدہ بقدر یک کرد
 و نیم یا بیشتر از این ریاست را خوردند و بردند و غارت کردند و نقصان
 رسانیدند کہ در آن او خود دزد بود و چند کس دیگر شریک دزد و چند
 کس دیگر شریک دزد و رفیق قافلہ و چند کس دیگر مال و فال گیر و
 بز کواریے حاکم و جویندہ آن دزد بود و گیرندہ آن مال۔ سر آسما نجاب
 کہ اکنون وزیر و مختار کل است در این ریاست خواست عبدالحق را
 گیرد و آنچه خوردہ است با یاران انگریز خود از شکم او بیرون آرد و او را
 سزا دہد عالم را پر از غوغا نمود و یک کرد و از شاخے را بوکالت
 بہ لندن فرستاد و اخلاص با پدیندہ بگویم

کہ تفرغ کنے و گرفتار
 دزدان باز پس نخواہد داد

این ملک دو کروڑ با صد کروڑ دیگر اقلاً از زمانے کہ انگریزان و
 این ریاست استیلا یافتہ اند و نہرا رہا کرو ویکر قبل از آنگہ انگریزان
 در این ملک آیند و کروڑ ہا زن و دختر خلق تباہ و آلودہ و امن شدہ اند
 و آخر از ہمہ دولت اسلام خود یاسال کشتہ و باین روز در افتادہ است از
 آن و نتیجہ آن است کہ خلسن آزاد نبودہ و نمیتند۔ و لیکن یک چند
 سطرے از عبارات انگریزے را بخط انگریزے نوشتہ ترجمہ نے کنم
 تا معنی آزادے معلوم کرد بر کمانے کہ جووت نذر اندر میلان دلیل
 و بہان و نقل قدم گذارند مردم را دست نامے کویند و تمت سے زند
 فقرات مذکورہ بموجب ذیل است۔

"The whole position was false and
 immoral, and when it ended
 in gigantic fraud, Mr. Cordery was
 permitted to plead that neither
 he, nor the Government that had
 supported his usurpation, was res-
 ponsible for what had been done.
 And yet it was they who forced
 both the Railway and the
 one and Jimmy scheme upon
 the people, and when it

Transpired that this paper had been
 touched only to give £ 400,000
 bonus to Abdul Nag, and his
 colleagues, and £ 850,000 more in the
 financing scheme, the word was that
 the Government of India had only
 advised the Nizam in a friendly
 way, what it would be wise for
 his Minister to do."

"Who can have forgotten the
 so lath offer made by Abdul
 Nag, Mr. Corder, and Colonel
 Marshall in the name of the
 Nizam, who, poor young fellow,
 had never heard of it, and
 whose Minister, when required
 to endorse it, asked naturally,
 "But where is the money to come
 from?" Statesman 13th April.

این فقرات نکته جفنی پاسه روزنامه استیمن است که در ۱۳ ماه اپریل
 گذشته نموده بود از حکومت و امیران حکومت هندو معنی آنها این است

تمام امور یا مقدمات کہ سبب و خلاف تہذیب بود و چون منجر شد بیک تہذیب
 غلطیہ آن وقت حکومت ہند را فسخ و خاموشی کشت کہ مستر کاروری (زرین
 حیدر آباد) انکار کند کہ یا خود شش یا حکومت ہند کہ اورا تہذیب بود جو ابدہ بودند
 آنکہ راکہ واقع کشت و حال آنکہ ہاں ہاں جو آوردہ بودند و مجبور ساختہ بودند
 نظام راکہ قبل کند ہر دو منصف ہر راہ آہن و معدنیات حیدر آباد راکہ در
 اولین ۴۰۰۰۰۰ پوند در عیب ہند الحش و شکر کا سے اور وقت و وزو
 ۸۵۰۰۰۰ پوند و چون این شد ہمہ ہاں ظاہر کشت جواب دادند کہ حکومت
 ہند فقط بطور دوستی نظام را رہائے و صحت داد و حال آنکہ این
 را ہمائے کار و فرض وزیر او بود +

”کہ فراموش خواہد کرد ۶۰ لاک روپیہ راکہ عبدالحق و شہکاروری
 و کرنل مرشال بنام نظام آفرینے تعارف حکومت ہند کردند کہ نکاسیک
 خواستند وزیر نظام امضا دار و وزیر مذکور سوال کرد و بایستے ہم کہ چنین
 را کہند کہ ”این مبلغ از کجا خواهد آمد؟“ حیدر آباد ریکارڈ بندہ بگریک قدم
 از اسٹیشن گذارہ دور پارچہ ۶ می درج بود فقرہ طویلے کہ بندہ نے نویسم
 در اینجا -

خوانندگان باید بخوبی تلفت این فقرات بشوند کہ غرض ما در
 این است کہ حکومت مردم تربیت یافتہ کہ واقعا آزاد و استند آزادند و
 آنکہ حالت بعضے از خلق کہ کور است از ہر بابستہ - یک فقرہ کہ نامہ
 لندن یکے از روزنامجات ہمیں تیلگراف زدہ بود و در تمام روزنامجات
 نقل شد ما در جاسے ویکے درج کردہ ام - آن فقرہ مشعر است بر اینکہ
 انصافے کہ شد در میان حکومت نظام و دکن نیکہ کیا فی سبکے تو

وخط بطلان بر آن برنت در حلقہ سے پر لسنٹی زیر کہ بنزد اسے ہمہ در آن
 تسلیمے کہ شد بہ مستردا تن فواید حکومت نظام پامال کشت۔ این یعنیہ قطاب
 داشت باخیال وکان ماچنانچہ در آریکھما سے نمبر ۶ و نمبر ۷ پارچہ سے ۱۵
 و ۱۶ اپریل سندرج بود۔ در آن پارچہ سراسر ہی تفصیلے بیان کردیم
 بر اسے خوانندگان خود از بخار ہے کہ حکومت نظام کردہ بود از زمانے کہ
 فیضت ینگ کپانی حیدر آباد ظاہر شد کہ از قرار یکہ خلق عالم بطور ناخوشین مسکون
 و میونسند و حساب سے کنند قریب یک کرور روپیہ بودہ و ما این بر باد می
 و تباہی از خلق اٹھارا (یعنی زر رعیت را) نسبت وادیم عدم توانائی و
 بے کھائی سے (کسانے کہ در آن دست و دخل داشتند) و کجاں بے پردہ
 آندا در لحاظ فواید ریاست و رعیت۔ اکنون نجوبی و بطور یقین بر ما ظاہر شد
 کہ در بین این مسافرت اخیر سے کہ نام آوران این ریاست نمودند و بخدمت
 وزانروا سے ہند رفتند در کلمتہ تجزیکیے از آہنکا در عمدہ و درجہ فروتر از ہمہ
 بودا بقے تمامًا عاجز و بیچارہ بودند کہ شرح مقدمہ حیدر آباد ینگ را بطور کھائی
 و از روی بصیرت و خبر داری بیان کند۔ نہ وزیر حیدر آباد تو انست از عمدہ
 این کار بر آید نہ آن دو شخصے کہ بوکالت حکومت حیدر آباد بہ لندن رفتند براے
 انفصال آن مقدمہ باو تن و نہ آن شخصے کہ اکنون دست راست وزیر است
 و در واقع حکومت این ریاست با دست۔ و از آن رپور تھاے کہ تیار کردہ
 بودند کہ بنظر فرمانروا سے ہند یا بادارہ فارین فیس برسانند براے مضا
 و انفصال آہنکا و نیز از کم و کیف و حقیقت منصوبہ مینینگ کپانے بے اطلاع
 بودند۔ پس سے گوید کہ اینہار افزانروا سے ہند مرخص نمود و ہان شخص فروتر
 از ہمہ را کجا داشت کہ باستر باول بنشیند و گفتگو نمایند و تلم آن کیفیت را

بفرمازوا سے ہند ظاہر و منکشف کروانند۔

افسوس ہے کہ بعضی ازمطالبت دیکر را جامع کردہ بودیم براے ایشیا
 کدھماے خود در این اوقات مانیتوانیم بنویسیم و لیکن تجلیل کہ ہمیں قدر کافی باشد
 خودمندان را۔ اول در اینکہ معنی آزادی ہمیں ہے و از آزادی مراد مانیتوان
 ہمیں و در کفر و الحاد و زندقہ ہم کہ بمالنسبت میدہند ہمیں ہے کہ خلق آزاد
 باشند۔ مردم فزک چندان آزاد اند کہ در امور ملتیکتیہ و مشورہ بگلرانے کہ
 نسبتے بہ پادشاہ و خاندان سلطنت ندارند۔ بوزیر اعظم ملک خود ایراد میکنند
 و در امور غیر ملتیکتیہ کہ خلاف باشند حتی بر پادشاہان خود ایراد میکنند و بطور
 و انصاف و لیکن در ممالک مشرق و خصوصاً در ممالک اسلام در کار ہائے اونا
 عہدہ دارے نمی توان ایراد گرفت کہ بعضی حتی کفر و زندقہ میدانند بعضی
 دیکر چیز دیکر و در واقع عین دنیا داری و اغراض نفسانیہ خود آہناست رنند
 را ہمیں است اعتقاد دین و مذہب و کفر و زندقہ و بس۔ دیکر آنکہ این
 حالت حکام و عہدہ داران ریاستہاے اسلام کہ ہر چند در چار دیواری خانہ
 خود پنجاہ خطاب دارند و بزرگان عالی شان جہان اند و ہر یک شخص اول
 جہان است در پلنیک از امور خود خبر ندارند و جواب سوا سے رائیتوانند
 برہند ما بخوبی دیدیم احوال عقلالے این ریاست را در امر این مننیک کیانے
 و ہمیں کافی است براے ما

آبا و از بلندے کو نیم کہ این عہدہ داران ہر کسے خراہند باشند
 انگریز و بوسے ہر دو غارت کران خزینہ و ریاست و رعیت حیدرآباد
 و آنچه میدہند بہ اخبار نویسان بلور رشوت ہے کہ در عوض آن کار سے
 کبندے براے آہنا مشروب باغراض و مشورہ ہاے شخصیہ آہنا۔ اگر چه نام

کسے را بقلم نے آریم و ہمارا نیز باجتماع نمیکیریم اکثر و مخصوصہ از ورجہ اعلاک
 آنا چنین استند و مارا خوشے از سچک نیست زیرا کہ اینا بغیر از نقش سیران
 و زبان چالاک و ہشیارے مردمان بازار چیرے و ہنرے دیکر نہارند۔ در
 این صورت در ریاستے کہ افرا سے حکومت دارا کین ریاست این انجان باشند
 و اخبار ہا سے آن دو فلان دکن " و در بہمان الاخبار " باشند سید علی سکر
 ہم باید حکمت نویس سید الاخبار باشند و سید آقا کے حکاک شیرازی مہتمم
 آن و حک و اصلاح و ہندہ مطالب مند رجہ آن سیر ازین العابدین صاحب
 کے طلبہ بدر سہ یکے کاسب بازار و یکے ہم از بے انتظامے ملک امروز
 مہتمم دارالبلع سرکار عالی +

انچہ اخبار ہا سے نکریں ہم مخصوصہ منسوب بر ریاستہا سے جو سے
 مے نویسند چند ان اعتبار سے بر آنا نیست زیرا کہ آنا نیز غائب اول غرض اند
 و غرضے وارند و لیکن البتہ بندے انصاف و سبب تحقیق ہم نسبتیم از عمدہ دارا
 این ریاست بعضے ہم از این فرقہ سابق الذکر مستثنا ہستند۔ اولاً خود
 سر آسا نجاد و ہنر خوب وارد یکے آنکہ سیہ نہایت سرگرم است در کار و کار
 را معوق و معطل نمیکند و در غیو خواہد بگذرد و بسیار طالب آن است کہ
 انتظام ریاست را بخوبے بہد و دیکر آنکہ ما ممکن اگر بتواند نے خواہد کہ
 زر ریاست مفت بہا و شود و لیکن یک عیب ہم دہد کہ بزودی کو نش
 بسخن کسانے کہ پیرامونش را گرفتہ اند و ہماہل غرض اند۔ چند کس دیکر
 ہستند در این ریاست کہ مردمان ہشیار لائق کاروان و تجربہ آموختہ
 اند بخوبے کہ ہمہ مردمان را ہستند ہندی و انگریز آنا را پسند میکنند کہ در
 اگر اتارا بخود بگذارد بخوبے ریاست را انتظام مے دہند +

خوانندگان باید بدانند کہ این ریاست مانند یک اربابہ ایت کہ کیے شخص
 کے کشد یا میرا نہ ہر کہ باشند و مانند دولت ہائے عظیمہ نیتند کہ چون ترین عظیم
 روزین اند و صد ہائیل را باید شب و روز طے کنند و ہزار ہا تن بار را حمل و
 نقل نمایند و انجین ہائے پر زور را ہائے آہن سخت و کھما عملہ و کار گزار
 در کار دارند۔

حالت حیدرآباد را کہ کسے بخواد بطور اختصار ملاحظہ کند در لکچر سر لیل
 ملاحظہ کند و اگر تفصیل آنرا بخواد بندہ دوسہ سال پیشتر در کتب خود نوشتہ ام
 و بخصوص در کتاب دستور ناصر ہر کہ بخواد در آن ملاحظہ کند۔ سر لیل سر لیل
 نوشتہ۔

"One of the chief causes of the troubles of Hyderabad, financial scandal connected with which have lately attracted much interests in this country, is due to the fact that our treaties with that State do not prohibit, as elsewhere, the employment of Europeans; the result is, that it is overgrown with European adventurers of an especially bad type, whose intrigues it is difficult to counteract, and who have no other thought

than the spoil which they can
 extract from the Nizam and his
 Ministers. The shameless manner
 in which Hyderabad and its Min-
 ing concessions were (were)
 thrown into the English Money Mar-
 ket the year before last, will be
 fresh in your memory, and a care-
 ful study of that case would
 somewhat enlighten students as
 to Oriental and European methods
 of financial operations; but it would
 not tell them the whole story,
 nor reveal the absolute and total
 corruption of officials in a Native
 State where honesty is practically
 unknown; and if a person inno-
 cent of Oriental intrigue were
 to believe that the Minister, Abdul
 Hugi who was convicted of corruption
 in the matter of the Mining

concessions, and who was made the scapegoat for other more important personages, was the most guilty, he will not be much mistaken. The chief culprit stood much nearer the throne of the Nizam."

این عبارت در چندین مقام اندکے بہم است و لہذا در آن مقامات
بندہ آنچه بنظر خودم رسیدہ در برکت سے نویسم۔

دو یکے از عمدہ جہات مفاسد حیدرآباد کہ مربوط بان است این
تعمیرت و رسوائے معاملہ (زر و داد و ستد زر کہ مراد معاملہ معدنیات است)
کہ در این تازگی بے نہایت خاطر ہارا متوجہ بنجو ساخت در این ملک از آن
است کہ معاہدات مابا آن ریاست مانند جابلے و دیگر ممنوع نمیدارد و استقلال
اہل یورپ را (در کار ہا و متاعل آن ریاست) و نتیجہ آن این است کہ تیار
و بخت اموزان یورپین تاخت آورده و پراساختہ اند آن ریاست را خاصتہ
ہمہ از طبقات بدسیرت و نامہنجزاند کہ اتفاقات و منفعو ہتایے آہنار
است کہ کسی بتواند حکت ساز و دہشکس کند و بیج خیال دیگرے ندارند و
سر و نہ نظر خود بخوارت کردن آنچه بتوانند اخذ نمودن از نظام و وزیران او
بزر بر دستی۔ این وضع بے شرمانہ کہ حیدرآباد و معاملہ معدنیات آنرا انداختند
و در بازار زر (یا صرف خانہ) انگلیش دو سال قبل از این ہنوز تازہ است و در
یاد شہا و دیگر ملاحظہ دقیقے از آن مقدمہ اند کہ بنیا خواهد کرد چشم نا ناظر کنندگان
را از وضع معاملات و داد و ستد زر را (در میان) مردمان مشرق زمین

زمین و اهل یورپ و لیکن از آن ملاحظه تمام حقیقت و کیفیت آن معلوم
 نخواهد شد و نه هم ظاهر میشود و تباہ کاری های نامحدود و مستمر و مرسوم عهد ^{داران}
 در ریاستها بوسه که در آن ریاستها در واقع دیانت و امانت معدوم
 استند (عهد داران در این جا هر دو انگیزه بوسه را میتوان مراد گرفت
 و لے بنظر بنده عرض او عهد داران انگیز است در ریاستها بوسه)
 و اگر کسی از اتفاقات و منصوبه های مشرقی بے خبر باشد چنین یقین کند که
 مایه این امر مذکور عبدالحق بود که بجرم خیانت مجرم برآمد و حاصل او زار کسانے ذکر
 کوید نبر که در عظیم انشان ترجمه نماز همه بود در خطاست و یقین او بے است
 خاطر اصلی و مجرم واقعی شخصے بود اقرب تحت نظام "سلاطین شخص اقرب بجا
 غدیده که ملاحظه می شوند باید کرنل مرشل باشد +

این مشتے بود از خوار حالت حیدرآباد و قطرہ از بجا است از جا ^{است}
 تمام مالک مسلمانان و بید انشان در کتاب صرف و سخو معانی بیان این ^{چرا}
 را نخواهند و نمیدانند که هر زمانے که قوم دیکرے و خصوصاً اتواسے که در نظر
 ما هستند راه آهن زار در ایران کشیدند و بنک در ایران باز کردند و مردم
 ایران را یا حکومت ایران را زار بقرض دادند باید فاتحه ملک ایران را ^{را}
 و بنده در تمام صفحات سید الاخبار بنجوسے که دانسته نوشته ام اگر چه آقا میرزا
 زین العابدین صاحب مہتمم مطبع سرکار عالی حک و اصلاح داده است ^{است}
 را - اینها همه از عدم آزادے است و لیکن انسوس است که کسانے
 که آزاد استند آزاد استند در آن که چند ان شراب بخورند که خود را
 بکشند و معنی آزادے را نمانند - در فائمه این رساله چند فقره دیگر
 هم در آزادی و حالت بعضے از مردم و طوائف حیان خواهم نوشت +

فقہ انجیل مکتوب سید علی شوشتری

قال - دو و این بیچاره مدیر اخبار آزاو ہندی کہ از اصطلاح وزبان فارسی و آزاو است از قبیل استمان و اورم و کمان دیر را کعبہ و حرم بخیان خود انکاشتہ و چنین نپداشتہ کہ این آرتیکل فارسی (خیر خواه ہمزوجہان) حسب الادعائے آن طاعن مسلمانان پانصد روپیہ قیمت دارد پس تخلیط ہر مجموعہ دنیایان ہر مجموعہ دو لک روپیہ باید بیروز - نرخ بالاکن کہ از زانی ہنوز -

چہل و یکم - اول - البتہ این سخن بسیار سخت است بلکہ از تیغ و تیر تیز تر است نہ اگر جسم نہر سندر اوریا و ن کوبند بہ از آن است کہ اینگونه سخنان طعنہ آمیز از سبے ہنری بشنود - این خیلے بر من سخت میناید و لیکن این بیچارہ کہ مرا طاعن مسلمانان نوشتہ و خواندہ خود طاعن مسلمانان است چرا کہ طعنہ بر من نمیزند کہ قیمت آرتیکل خود را پانصد روپیہ نوشتہ ام بلکہ طعنہ بر دولت و ملت اسلام زدہ است کہ اینگونه آرتیکلها در این دولت و ملت خرابدار ندارند - این بیچارہ نمیداند کہ گوہر از قیمت نمی افتد اگر خریدار نداشتہ باشد و آئینہ را قدر کم مکنی شود اگر چکہ کوران داشتہ شود - اگر دیدہ باشی و اگر خواندہ باشی چندین چیز ہائے مختلفہ مفیدہ نوشتہ ام در سید انجیل ہمہ گنایہ در جواب فقرات مختلفہ آن مکتوب مقبوح معیوب تو و بختہ تہیہ اہل ملک تو کہ از آن جملہ بود فقہ کہ در شمارہ ۲۶ (یا ۳۳) سید الاخبار نوشتہ کہ بہت و بیخ آرتیکل کو چک از امر یکا خواستہ اند از ستر کلید استون و پنجرار پوزند مید ہند و لے ستر کلید استون عذر پیرے و کم مانعے را خواستہ و از آن مبلغ کز آن کہ احدے را در میان ملت مائیسرنے شود امر در ہر ہاے

نوشتن وہ جلد کتاب کہ ہر یک ہزار صفحہ باشد و لکھا موم باین نحو در خاک نیک
 و امر کیا از نوشتجات خود مان سے خدند و نوشتجات آنها سرمایہ معیشت و زندگی
 اولاد و اعقاب آنها است و لیکن این حالات در ملت ما برخلاف این است
 مثلاً این مرد و حیدر آباد تکمیل در سال بسبت ہزار روپیہ بیعت گرفتہ سے خرد
 در برابر ان ہم ہزار ہاشل اد لکھا زر گرفتہ سے خرد واحد سے ملاحظہ نمیکند
 این حال را در آن طرف اگر این مرد چاہہ کتاب بنویسد و آن شخص ہزار روپیہ
 بنویسند ابرا خریدارند و اگر خریدار ہم داشتہ باشد بزور حکام خواهد بود
 یا آنکہ آن کتب از قبیل دیوان حکیم قاضی باشند تمیس لندن اخبار سے
 است کہ ہر روز شمارہ آن از یک لک شہاوز سے کند و یک پارچہ آن بے
 نئے ماند و لیکن سید الاخبار ہم یک اخبار است کہ ہفتہ سعید یا چہا صد
 پارچہ آن طبع مینود و ہر روز چیل نچاہ از آن واپس میاید و ریفوز مینود۔
 ہر بسین کریفین یکے از عمدہ داران ہند بود و یک ماہ پنینر نوشتہ خواند
 در مجلسی کہ اکثر اعانم ملک انگلستان در آن مجلس حاضر بودند و ہمہ کوشش فرمودند
 و اقوال اورا استماع نمودند و سندن معنی دانستند و از آنها فواید و تجارب برگرفتند
 و لیکن بدرستی و راستی بندہ باواز بلند میکویم و از حد سے و نکتہ چینی و لعنہ
 احد سے پرواندارم این رسالہ بندہ از نوشتجات مشرکلیہ استون گتہ
 نمیت و من حالت ہند را بے نہایت بہتر از سر لیل کریفین میدانم و قیمت
 خود را سے افزایم این رسالہ من پنج لک قیمت دارد و کتاب دستور تاسر
 پنج لک کو خریدار باشد۔

اگرچہ من بندہ حقیر کا ہے دعویٰ پیغمبری نکرده و نخواہم کرد و نہ نیز
 دعویٰ امامت و ولایت و ہدایت و ارشاد و نہ دعویٰ زہد و ورع و تقویٰ

و صلاحیت و نہ دعویٰ سے زور و قوت و رشادت و عقل و دانش و عجبے
 دانی و انگریزی دانی و ابداً در صحیح چیزے و کارے و نہرے دعویٰ سے نمک
 و نوحا ہم کرد و دعویٰ سے را کار بے و انشان میدانم مع ذلک از آنچہ در این رسالہ
 و رسالہما و کتب و کیر نوشتہ ام خود مندان چیز ہائے نمند و میدانند کہ اگر بڑا
 عمل بشود ملک ایران مانند مالک یورپ میشود و بطور یقین اگر مدار مہام ایران را
 بدست من گزارند و آنچہ در من خود دارم کہ بعقل تو و لکھا مثل تو نیرسد بکار برم
 و رزہ سال ایران را یکے از مالک ذلک می سازم و من تنیک این دعویٰ را
 سے کم و مسیح کس و دیگر را مقابل خود نمیدانم و نمی بینم زیرا کہ آنچہ در من خود
 است از قلم آئنا برستے آید و من نوشتجات اکثرے از خود مندان ملک خود را
 کہ از قبیل این مرور بر گواردیدہ ام و دانستہ ام کہ من در سر ندارند و احدے
 را آن استعدا و ولایت نیست کہ بتواند یک چنین رسالہ بنویسد و این استعدا
 در وجود من خدا و نعمت آسمی است کہ اگر با آن نامے ہم داشتیم بخورم
 بر او معلوم میکردم کہ من کیستم۔ و من اکنون سے کہ ہم کہ اگر این بیچارہ با
 دیگرے از قبیل او بخوابد جو ابلے بنویسد یا رسالہ در تو این رسالہ بنویسد
 خوبان دشمنان ہما دیگر چیزے نخواہد نوشت و ما یہ دیگرے در دستک اندازد
 و آنچہ این بیچارہ باید دشمنانم بدہد مژہ نخستین داد اکنون یک کار دیگر
 باقی مانن است و من خود اور امی آموزم کہ یک عربی یا شوشتری یا اچھے
 را بگوید کہ کار سے یا کلوٹہ بمن بزند و مرا بکش و این بھترن ہمہ جو اہل
 و قصاص واقعی است و حیات است اولوالالباب را۔ و لیکن اگر من کشتہ
 شوم در این راہ در ہر جا و بدست ہر کس و ہر زمان کہ کشتہ شوم بیشک با شہد
 دشت کر بلا محذور خواہم بود۔

عزیز من اگر اینہمہ کہ تو نسبت بمن دادہ از تقدیر و تائید آسمانی ہست
 عبارت آخری تو باید در خواب کبچ یا بی و من از غصہ و رنج میرم جاے شکایت
 من و سرکوب تو نیست و اگر از وضع ملک و حالت خلق و طریق ملک رانی است
 باز جاے شکایت نیست بلکہ جاے انسوس ہست کہ در ملت اسلام و از بدو اسلام
 در میان ہر قومے از اقوام مسلمانان عرب و عجم و ترک و ہندی و مصری و افغان
 و زکباری و موری و غیر ہم جو کسانے کہ بخط مستقیم از کیمین و عرق چین نان خوردہ
 اند (یعنی ابد محتاج و بستہ بشاہ و وزیر امیر و حکومت نمودہ اند) از کسانے کہ بستہ
 و محتاج باین طبقات بودہ فیصدے ۹۵ مسخرگی و مطربی و قوادسی و اینگونہ
 تان خوردہ اند و احدے از آہنا بقابلت خود نان خوردہ - تو باشی یا علامتہ صلی
 یا صاحب و صاف یا صاحب قانوں و درہ نادری یا وزیر اعظم یا امیر منظم همان عدد
 از آہنا از این رکھڑا صاحب نان شدہ اند و ہر کہ دوستے حاصل کردہ از اینگونہ
 طرق بودہ و خواہ در کتب تواریخ ملاحظہ کنیم و خواہ در حالت امروزہ جهان کہ خود
 ہچشمے بنیم فیصدے ۸۰ بلکہ ۹۰ از اکابر و اعظم عالیشان ممالک اسلام در
 اصل و نسب و حسب کین بودہ اند ہستند بلکہ از این ہم من میتوانم قدم پیشتر کہیم
 و باب پنجم گلستان سعدی را در این فصل درج نمایم و لے اشارہ کافی ہست خود مندان
 را - جناب درہمان جواب با صواب فرمودہ بودند کہ "کہ تو نمی پسندی تغیر و تفسیر
 الحق این خردالت و نصیحتے است و بندہ را ارادہ این ہست کہ از امروز تفسیر را
 تغیر ہم و پس از چہل و پنجہ سال لباس و کیران بدایم و از این طعنہ ہا بر ہم و از این
 سر کہ با خود را خلاصے چشم و لیکن خیر من ممکن نیست حالاکہ من خود پدر و مادر خود
 مے شناسم و اکثرے ہم پدر را میشناسند و تا امروز بہمت بلند و طبع ارجمند میرم و ہم
 یکبارگیوں خود را با ہم کہ علویم و با قافلہ سحرا ایم کہ حاجی ام و خود را نشا ہرادہ

و بیگ زاده و خان زاده قلم بدیم و ہم مشرب وزیر و مسخوہ امیر و قواد شیخ و
 سبکدوش سید و انشال اینها شوم۔ اکنون دانستی کہ طعنه برین نزدی بلکہ بلبت خود
 نزدی و من طاعن مسلمانان نیستیم بلکہ تونی۔ اگر ترا غیرت اسلام بودی چرا من تیا
 ماتحت دون ہمتان بخیل را بقول تو بر سر منم و حال آنکہ من در وجود خود چنان
 استعدادے سے بنیم کہ اگر آنچه در این شہرینو بہر یک شب بیک زندی سید ہند
 سی روز من میدادند و آنچه یک ہفتہ بطائفہ میدہند برائے شش ماہ مخارج من
 عنایت سے فرمودند و آنچه را کہ من میدانم بکجا ہا و چہ مقامات صرف میشود نہر از
 کیلش را بمن میدادند و اگر آنچه شہنشاہ جم جاہ ما صرف سے کند و بہ مالک فرنگ میر
 صدیک آن را بمن دادہ بود من پنجاہ جلد کتاب سے نوشتم کہ تا قیامت دستور
 العمل تمدن و سیاست تمام مسلمانان جہان و حیدرآباد و قلعہ بنیان و ایران
 جنت نشان باشد۔ حیف و صد نہر حیف۔ در ہمین وقت در اخبار دکن ہمیں
 دیدم و بوجہ سید الاخبار ترجمہ کردم کہ یوز باشی جوان در زبان فارسی سترہ
 استخوان دادہ در جہ عزت یافتہ و نوشتہ مع نشانے از طرف فرزند اسے
 برایش آمدہ بود بچہ خوبے و بچہ توفیق و توصیف۔ چند سے قبل از آن ہم
 ذکر سے از ہمیں جوان پر نذر کا ست نام نمودہ بودم و لیکن میرزا زین العابدین
 از نیکی ذات اورا سر باز نوشتہ بود بچہ عداوتے بنمیدانم و لے نداشت
 کہ اگر چہ نام شخصے را بقتارت نوشتن برائے ہمان یک شخص تخیل ہو جب تنگ
 عزت باشد و لے برائے قوم او کمال و نہایت عزت است کہ سر باز سے
 دومرہ در زبان اردو و امتحان دہد و دومرہ با چارمرہ در زبان فارسی
 و یکمرہ در زبان عربیے و ہر ترہ جائزہ ہم گرفتہ باشد و در زبان فارسی
 امتحان اخیر شاید چہار ہزار روپیہ گرفتہ و ناک لے طلا سے و نوشتہ عزت

و اکنون نام آور شد در تمام ملک هند و خدمت و عنده بسیار باغریں ہم نمودند
 و اے باوصف این کیفیات باز باید امیدوار بود کہ "و بگذرد این
 روزگار تلخ تر از نهدا باد و کہ زہر چون شکر آید"۔ اگر در این زمان آرتیکل ہا سے
 بندہ را پالندہ روپیہ بخزند امید است کہ صد سال دیگر آرتیکل ہا سے دیگرانے را
 کہ پس از ما سے آئند و بہ بہین شاہراہ قدم سے نند و از بہین مقولہ آرتیکل ہا سے
 نویسند بخزند و آن زمان در رسد کہ اینکو نہ مطالب طالب و فریاد رواستہ
 باشند۔ اگرچہ کاہکا ہے چون در محیہ تفکر غریق سے شویم و تمام مقتضیات را
 ملاحظہ سے کم بگئے نا امید سے شویم از ترسے ایران و اہل ایران و سے با
 کاہکا ہے خیال دیکرے و مقتضیات دیکرے مارا امیدوار سے سازند و اگر
 ابداً و سرسوں سے امید سے باشند خاص بوجود مبارک شاہنشاہ ایران ناصر الدین
 است و بیچ سلطانی قبل از وجود و نیاید و بیچ سلطانی بعد از نیست و
 نخواہد آید زیرا کہ نجوم سے کہ ما از روسے صفحات روزنامات ملاحظہ سے کنیم چنانچہ
 اوامر و ممالک یورپ را ملاحظہ سے فرماید و بے نہایت بہتر و بیشتر از روسے
 جہت و بصیرت از قرہ یا قرات ارضیہ شکے نیست کہ در مراجعت کار سے خواہد
 کرد براسے ترقی ملک خود و آلوقت ما امیدواریم کہ آرتیکل ہا را اقلانچہ روپیہ
 بخزند و من بندہ خیر کنین بے دین بکال اخلاص و عقیدت و خلوص نیست
 و دولتخواہ سے و وطن دوستی و بہمن چشم داشت فرلذتہ و سے اللہ محض
 بہبودی ملک و قوم سرپا سے مبارک او سورہ و بوسہ بر خاکپا سے مبارکش
 نہ عرض سے کم کہ این است و جراین نیست کہ آنچہ آن اعلحضرت ملاحظہ
 فرمودند در ممالک فرنگ ہمہ از آزادی قوم و رعیت است و امکان ندارد و
 کہ تو سے ترقی کند و دولتی تو سے شود تا آنکہ آزادی نباشد در میان آن قوم

وسیع چیز سے وسیع خیرات و مہر آتے وسیع صفت و فصاحت نیکے از براے
 چین و وجود مبارک کے بہ از این نیست کہ پس از یکصد و بیست سال کمزور
 و برورد نام او در صفحہ تاریخ جان بہ نیکے ماند تا بصبح قیامت جز زمین کہ
 در عہد دولت ابد مدت او خلق ایران از سلسلہ انقیاد آزاد گشتند و ملک
 ایران رو بہ ترقی نہاد و بتیک اقباسے دولت و فغاندان او ابد الہر موت
 ہمین آزادی خلق است و اصول قرار دادن در ملک و من از صمیم قلب
 و خلوص عقیدت و عا یکم بدرگاہ پادشاہ حقیقی و اگر مسلمانم یکصد و بیست
 و چہار تہ پیغمبر و چہار و ہ معصوم پاک را و اگر علیہم حضرت مسیح و مریم و حواری
 و تمام سنت ہا را و اگر ہودیم حضرت موسے را و اگر کبریم زرتشت استغمان
 و آتش بہرام را و بہر مذہب و عقیدہ کہ مستم بزرگان آن مذہب را بدرگاہ
 آن شہد شاہلم نزل و لایزال شفع سے آرم کہ نامہ الدین را یکصد و بیست سال
 عمر دہد و چنان توفیق کرامت فرماید کہ در مراجعت از فرنگستان کرامت برنیزد
 و مردانہ قدم در راہ گذارد و باغزستے کہ ملوک را باید باشد معصم کرد کہ اول
 خلق ملک خود را آزاد سازد و تا نیا احوالے در ملکرانی و براے حکومت
 قرار دہد و ثالت قوانینے در امور مدنیہ و سیاسیہ ایجاد و جارے کند و
 ایران را تا قیامت از ہر کونہ بلا و آفتے محفوظ و محفوظ دارد .

خاتمہ

پوشیدہ و مخفی نخواہد ماند بر خود مندان ہا سے شان نیک سیرت
 پاکیزہ سیرت کہ اگر چہ بعضے از مردمان جاہل بد سیرت دون سیرت بہر نحو سے
 کہ نفس غیبٹ و ذات خلیس آہناست بندہ را قباس سے کنند و کردہ اند

و کفر و الحاد منسوب ساخته اند و بنده نیز بردارگی از این تیغ و تیر جان گذار
 آنها سپر نیکننده تقویت قول آنها را کرده ام که آرزوی من کاغذ فرم و لمجد و پند
 و دوسری و سلب آن مغزقه اولین بطور یقین میدانند و از کلمات کمن می فهمند
 که من بجز خدا تعالی مدد می خواهم و خدا و مسلمان پاک و اگر چون سایرین
 یک پا از جا رفته شریعت غرای محمدی بیرون در استیضاح با شتم یعنی در نزد خدا
 و رسول کنا به کار با شتم تبرک او امر و ارتکاب منهای الهی مع ذلک پاسی و کفر
 را در عبادت شریعت مستقیم دارم و کمال ثبات قدم راه سنی پیامبر و هر چند که مردمان
 بد طبیعت و اهل غرض از کلمات من بسیار ضلالتنا بینند و بر کلمات بنده بسیار
 تاویلات خلاف کنند و انبئندان میدانند که آنچه من نوشتم و نوشته ام
 تاکنون تا ما خالص از تشنگی و تشنه بوده است و خالص از خلاف شرع
 و عوف و تندیب است - تمام غرض بنده آزادگی و فطرت است و آزادگی
 واقعی حقیقی شریفانه معقولانه و این مردمان معقول نامتدب تمام کلمات مرا
 بر خلاف واقع و اراده بنده ظاهر ساخته و در هر جا که چندین تهمت بمن زده
 که بمن کار سنی نکرده و سنی خود را در نزد خدا و رسول روسیاه و هدف
 تبرط است عقلا و غرض سبب غرضان با عفت و حیاء نموده آخری الطیب و اولی
 افزوده و لیکن بچاره در وقت نوشتن آن خرافات و آن سخنان ناهنجار
 مائل نکرده بوده است که قبول خودش
 اذل اندیشه آنکه گفتار
 پائے پیش آمده است و پس دیوار
 آنچه بنده در بیخ آزادی نوشتم ام همه را درست و از روی
 عقل و معقول و مدلل نوشتم ام و هیچ خردمند که بر این راه خود را

نخواهد گرفت - آزادے را عیب بسیار است و نہر نیز نیشیار است و سہلے نہر
 آن ہمیش از عیب آن است و عیوب آن کماں خوبی مرفوعہ سے شونند
 بموجب قانون درست - این نکتہ را باید بر خور د کہ آزادے در ملک فرنگ
 و انگلند بخود گیر است و در ہند بخود گیر و در ایران بخود گیر خواهد بود - ملک
 فرنگ اہلس ہمہ عیسوی اند و ہم از حیثیت مذہب و ہم از حیثیت رسوم و عادات
 قسے آزادے دارند و در آن مالک بسیار خوب است و مدوح زیرا کہ قانون
 ہم از خودشان است - آزادی ملک ہند و گیر است زیرا کہ اہل ملک ہند طوائف
 و ذاتا فرق و مذاہب مختلفہ بسیار سے ہستند ہمہ در ہر چیز مخالف یکدیگر و عموم
 آہنا در مذہب و تمام رسوم و عادات مختلف و مخالف اند با قوسے کہ آہنا را
 آزاد کردہ اند و بر آہنا حکومت میرانند - ولیکن ایران یک قوم و یک ذات
 استند باشندگان آن و ہمہ بیک مذہب و یک عادت و آزادے
 آن بخوسے دیکر خواهد بود خصوصاً کہ حکومت از خودشان ہم باشد و اگر شخصے
 کامل یا یک صد یا پنجصد شخص کامل نہیند و قانونے و اصولے ایجاد کنند
 ملک ایران بہترین مالک جہان سے شود و ہر صفے از اصناف خلق با حسن
 و جہ خواہند زیست و ہر کسے حقے را کہ حق و مستحق است خواهد برد و جو کسانے
 کہ بحق خود را سفے نباشند و نشوند - البتہ فرقہ کہ تا کنون زور و استیلا
 داشتہ اند بر سایرین خلق خدا اینہا را سفے نخواہند شد تا قیامت -
 کسانے کہ بنان و پیاز سے کہ بکدیمین و عرق جبین حاصل سے کنند
 و آب چاہ خانہ و چہار دیوار سے خود قانع اند و چنین آزادے در
 بہشت برین اند و شب نجاتہ خود رفتہ در کنار عیال و اطفال خود پاسے
 خود را بدیوار نماوہ خوانند گفت مد بہشت آنجا ست کا زار سے نباشند

کے رابا کسے کار سے نباشد۔ لیکن کسانے کہ خلاف این فرقہ و طبقہ اند
 باہنا سخت میکند اردو۔ و لے مایہنار اجروارے کینم از روز بد کہ خدا بحق بزکوار
 و لطف و عنایت خود آن روز را بد نیانیا رد۔ اگر خداے نخواستہ قوم دیگر
 توے بازو و بلک آہنا قدم کذارو آن وقت ہم آن طبقہ اولین خوش استند
 و خواہند گفت

«کس نیاید بخساند در ویش

کہ خراج زمین و باغ بدہ —»

و لے این طبقہ چندان ذلیل خواہند شد کہ ہمین طبقہ شدند در ملک ہند روز
 کہ قوم انگلیش قدم در این ملک نہاوند۔ این سخن را کمتر کسے برے خورد
 کہ بندہ چہ سے گویم و این ہمان سخن سینے ہمان مطلب است کہ جہان بر سر
 آن در تنازع اند لینے عزت توے و آہنا کہ دارند بر سر حفظ و نگاہارے آن
 سے و جہد دارند و آہنا کہ بیچارگان فاقد آن شدہ اند کمال سے را دارند
 کہ بار دیگر پابند و نئے یا بند و تحیل کہ تا قیامت اسکان نداشتہ باشد کہ
 بیانہد

بندہ اکنون چند سال است کہ اگرچہ تنہا در گوشہ نشسته ام و فقط بروژنا
 ملاحظہ سے کم و بخت استقیم در تنازع و گفتگوے مختلف ذاتا سے این ملک
 شریک نیستم و لے بخت غیر استقیم ہمیشہ شریک بودہ ام و چرے در آن ابواب
 فرستہ ام۔ در تحت حکومت انگلیش عزت توے کلام خلق ہند مسلمان
 و ہندو معدوم شد و از میان رفت و لے ہنود با وجود آن علوم مغربیہ
 را کہ انگریزان با این ملک آوردند آموختند و محنت نمودند و عزتے آمادہ
 لینے فردا فردا حاصل کروند۔ مسلمانان بغرور و نخوت عزت قدیم و

و قدرت و قوت آبا فی خود انکار و کراهت نمودند از تحصیل علوم انگریزان
 و پیروے آنها در حالت پستی و بذلت ماندند۔ مثلاً اولاد و اقطاب ^{مطہ} سلطان
 عظیم آستان دہلی غالباً چہار یا ہشت روپہ پیشن از انگریزان سے گیرند
 و راہ و حال آنکہ از نادانے از ہنود علم تحصیل کردہ و مہنح کلے و راہ جواب
 میکیرد و آنا کہ از ذاتا کے شریف ہنود استند اکثر در ادارہ ہائے حکومتے
 نوکرا ند و عزت و حرمت دارند۔ بعد از سالہائے درازے سلیمان از
 حزاب غفلت بیدار شدند و معدودے از اینہا قدم در راہ نہادہ با دیکران
 زمین طریق شدند و لے باز بستنی و کلہ لے راہ پیوہند۔ اکنون ذاتے کہ
 سلیمان آنها را خیلے پست میداند و مخصوصہ در بزرگے و کم جراتے
 کہ اگر کار و مہنحی بہینند فرارے کنند و لفظ یا نام "بابو" بہان حقارت
 استعمال سے شود در میان اینہا کہ لفظ یا نام یہود مع ذلک بابو ہائے بنکلا
 امر و زور علم ہم خشی با انگریزان سے کنند و در شراکت در حکومت دعوی
 دارند و با حکومت در جنگ و جدال اند و لے سلیمان از پائے زشت
 خود شرمندہ اند و مخالف بابو ہا ہستند درین خصوص چنانچہ بندہ مشر و
 در دستور ناصر می نو مشتمہ ام۔ بالجلہ عرض بندہ این است کہ اگر قانون
 آزادے در ملک ایران جارے شود و حکما و شرنا و معقولین این قانون
 را جارے سازند در آن خطہ سے شود دین و عزت علما و حرمت بزرگان
 و رسوم و عادات تو سے قدیسے خلق و آسودگے مال آحاد و رعیت و کوتاہ
 شدن دست ظالم از سر مظلوم و بد بنال سے آید تر ^{تمسک} و سر سبیری و دو

ملک ۛ

اکنون بندہ چہیرے از قوانین آزادے مثلاً انگریزان را در ملک

خودشان سے نویم بطور تمثال زیرا کہ نوشتن آہنا ممکن نیست و دانستن آہنا
 موقوف است بخواندن صدا کتاب گمر بندہ بندہ یک چند فقرہ را سے نویم
 تشااا تمک عظیم این قوم آن است کہ بخوانند و گمنا کرتا کہ نوشتہ بود
 کہ بنا بخواہش خلق انگلند پادشاہ جان در روز ۱۹ ماہ جون ۱۲۱۵ عیسوی
 دستخط کرد۔ فقراے کہ بسیار سهل استند و ضرورت تفصیل ندارند بندہ سے نویم
 و باید ملتفت بود۔

" But the essential clauses of Magna Charta, as Mr. Hallam well observed, are, those which protect the personal liberty and property of all freemen, by giving security from arbitrary imprisonment and arbitrary spoliation."

یعنی "مشرک عالم متورخ خوب فقیدہ است این مطلب را کہ سے کوید
 شرائط اہمہ اصلیتہ این تمک بزرگ آہنا بود کہ حفظ کردند آزاد سے شخصیتہ
 و مالیتہ تمام مردمان آزاد را بنہند اینکہ بزرگ سے را مجوس سازند و بزرگ سے
 مال سے لانیط کنند" +

" No freeman shall be taken or imprisoned, or be disseised of his freehold, or liberties, or free customs

towns, or be outlawed, or exiled, or any otherwise destroyed; nor we will pass upon him, nor send upon him, but by lawful judgment of his peers, or by the law of the land. We will sell to no man, we will not deny or delay to any man, justice or right."

این کلمات فوق در تمسک هنرے ۳ درج است کہ فی الجملہ اختلاف دارند با آنکہ
جان دستخط نمود منے اینہا این است -

بیچ مرد آزادی نباید گرفتار شود یا جبر شود یا از زمین ملک خود محروم
شود (یعنی از دیگر نذر و مقبوض دارند) یا از آزادی خود یا آزادی رسوم و عادات
خود محروم گردد یا از تحت قانون خارج شود یا از ملک افواج گردد یا نحو دیگرے
پایمال و تباہ شود و نہا کے مے کنیم براو و نہ کے براو مے دستیم خاکہ بموجب
انصاف بزرگان ملک او باشد یا با قانون کلیتہ جاریہ ملک - مانند خراہیم فرحت
و نہ خراہیم انکار کرد و نہ خراہیم تغلل و زرنگ نمود انصاف و حق را از کسے و کسے
یکے دیگر از توانیے کہ بعد از آن در عہد چرتس دوم ایجاد شدہ دستوی
آن تمسک عظیم گشت آن بود کہ می نامند ز سپیس کورپس (کہ باید سچکس را
بدون جرم قید کنند و چون قید کردند و داد خواہی شد آن مجوس را محکمہ عد

آرند کہ دریافت شود کہ چرا و چگونه اورا قید کرده اند۔

بہترین قوانین انگلستان ہونے کے باوجود اسے خواندہ۔ "قانون برائے ظاہر ساختن حقوق و آزادی ہائے خلق و تمسکین و انفصال جانشین تاج سلطنت" میں قانون در محمد ولیم ۳۔ ایجاد شدہ در سال ۱۶۸۹ عیسوی و لارڈ ریکس کے از موزخین عظیم الشان در توفیق میں قانون سے نوید۔

"has done more for liberty and civilization than the great Charter or the Bill of Rights."

یعنی ان قانون بنس از تمسک عظیم بہیروی بخشید بحال خلق از رگہ آزاد و ترقی و ترقیت۔ مطالب میں قانون یاد واقع تمسک مسلسل بموجب

دیکھا +

(قانون فوق)

چونکہ بربرکان روحانی و جسمانی (یعنی بربرکان شرع و عرف) دو گانے خلق جمع شدہ در دست نیست سترکی و بالتمام و با آزادی برکات تمام ملک خلق میں ملک در روز ۱۳ ماہ غیر درجی سال ۱۶۸۹ عیسوی سے خداوند سبحان و مانتہ شدہ در مجتہدست علم حضرت کہ در آن وقت موسوم و معروف بود بہ ولیم و عرفی شانہ را وہ و شاہ را وہ نامہ کہ در حالت حقوقی سلاستی مزاج بود جان بربرکان دو گانے خلق مذکورہ انوار سے کہ مذکور بموجب کلمات ذیل

پہلے پادشاہ مجیس ہامانی بد و مختلف و بدسیرت مشاورین و کلاخ تصدیر و درانی کہ خود ہمارا اختیار کردہ بود سے نمود کہ پایاں

- دریشتہ کن گند مذہب پرستان و تو زمین و آزادی این ملک را۔
- (۱) باواسطہ اختیار کردن و بکار بردن اختیار موقوف کردن و مطلق داشتن قوانین و جاری کردن قوانین بدون امضا و رضایت پرلمنت۔
- (۲) باواسطہ جس کے دن و در معرض امتحان آوردن مختلف علمائے معقول را بوجہ آنکہ کمال افتخار کی سعادت خواستند کہ امضا دارند و موافقت نمایند در آن اختیار و امتداز مذکور۔
- (۳) باواسطہ صادر نمودن و موجب جریان شدن فرمانے در زیر تہر عظیم برائے برپا کردن محکمہ کہ بخوانند آن را محکمہ کامیستہر ہا برائے مقتدیاتہ علمائے۔
- (۴) باواسطہ گرفتن زر برائے استعمال تاج (یعنی برائے خراج خاتمہ خودش) بجانہ حق خودش و بطریق مختلفہ کہ سوائے آن است کہ پرلمنت مجاز و مستحق است برائے او۔
- (۵) باواسطہ جمع آوردی و داشتن یک عدت خاصہ سپاہ و قوت صلح برائے این ملک بدون امضا پرلمنت و بخش کردن و جا بے دادن سپاہ برخلاف قانون۔
- (۶) باواسطہ موجب شدن بے سلاح نمودن چند پرستان نیک سیرت، حال کونے کہ پیران پب (یعنی رومن کنیوگ ہا) در سلاح و تحویل خدمت بودند برخلاف قانون۔
- (۷) باواسطہ برخلاف آزادی گزیدن اجزائے پرلمنت را۔
- (۸) باواسطہ دریافت کردن مقدمات و داوری کردن در محکمہ جات پادشاهی مقدماتے را کہ خاصہ پرلمنت استند و مختلف دیگران این قبیل

اخذات خلاف قانون -

(۹) این فقرہ بمطلب ما دستخطی ندارد)

(۱۰) بواسطہ رضامنت بے نہایت طلب کردن از مجرمین کہ از زیر قانون

فرا کنند کہ بجهت آزادی و ببودی بحق ایجاد شد (یعنی آن قانون)

(۱۱) بواسطہ گرفتن جرمیہ بسیار و برخلاف سیاست کردن برخلاف قانون
و بے رحمانہ -

(۱۲) بعضی بخشش ما و وعدہ ہاشد از جرمیہ و انقباض الماک قبل از اثبات

جرم و فتوے قضا بر کسانے کہ باستی ہمان جرمیہ و غیرہ را بدہند (این فقرہ

را بندہ بخوبی نفہمیدم و موقوف است باین کہ تاریخ جیمز ۲ را از ابتدا تا انتہا

ملاحظہ کنم) بالجمہ این ہمہ بکلی و بخط استقیم خلاف قوانین معلومہ و آزادی

این ملک استند -

و چونکہ پادشاہ مذکور ماضی جیمز ۲ حکومت را رہا کرد و تخت سلطنت

خالی ماند و شاہزادہ اورینج (یا اوراثر) کہ مرضی مذال بود اور اسبب

حفاظت این ملک سازد از آفات و تعدی بدالت و رانہائے لارویا

روحانی و جسمانی و مختلف عماید مبعوثان موجب شد نوشتن خطوطے را بہ لارویا

روحانیہ و جسمانیہ کہ ہمہ در مذہب پروتستان بودند و نیز خطوطے چندے نوشتہ

شود باضلاع و بلاد و شہر ہا بر اسے کزیدن چنان اشخاصے کہ و کلاکے

آہنا با سندنہ نیز اور و شالیستے بودند بر اسے فرسادن شان بر

پرلست نوشتن در مجلس پرلست در روز ۲۷ جنوری این سال ۱۶۸۸

بجهت آنکہ پایتھ را استوار سازند کہ با واسطہ آن دیگر بارہ خطرے نباشد

دین و قانون و آزادی آہنا را بموجب آن خطوطے آن اشخاص کزیدہ شد

آہم حیات کسانے کہ از آہنا باقی مانند و عنان سلطنت و جریان حکومت
 این ملک خاص در قبضہ آن شاہزادہ مذکور اور بیخ باشد بنام ہر دو خود و زوجہ
 متفقاً و بعد از وفات آہنا آن تاج و آن مرتبہ خاص باشد و وارث و اولاد سے
 را کہ از بلن آن شاہزادہ خانم باشد و در صورت نبودن چنین اولاد سے خاص
 باشد بہ ملکہ آن کہ ملکہ و نارک است و اولاد سے کہ از بلن او باشد و باز در صورت
 نبودن اولاد بہ اولاد صلبی ہمان شاہزادہ اور بیخ۔ و آن لارڈ ہائے روحانی
 و جہانی و بیعتنام ملتس استند کہ شاہزادہ و شاہزادہ خانم مذکور آچہ با نشان
 بخشیدہ میشود یعنی تاج و تخت و ملک قبول نمایند۔

و سو کندے کہ بعد از این ذکر سے شوہر گزنتہ شود از تمام کسانے کہ
 ضرور است سو کند ہوا خواہی و اتحاد و آہنا گزنتہ شود بموجب قانون و
 سو کند ہوا خواہی و اتحاد (ما قبل کو یا) معدوم و باطل کردو ۛ

طریق سو کند۔ ۱۔ من زید از صمیم قلب عہد سے کنم و سو کند بیخوم
 کہ بوفاداری و صداقت متحد ہوا خواہ و دولت خواہ باشم علیحضرت پادشاہ
 یلیم و ملکہ مری را۔ خدا تو فریق وہ مرا۔ (۲) من زید سو کند سے خورم کہ از صمیم
 قلب خود مکروہ دائم بنیرارم و تارک عقاید و شرایع بہا چون و جالستے را
 کہ پادشاہان مرند استوند و محوم کردند با پوپ روم یا سیکے از عمل و دکلاہ
 صاحب اختیاران آن مسند و نیز کہ بفتاوی آہنا آن پادشاہان از تخت
 تاراج و بدست رعایا سے خود یادگیرے کشتہ شوند۔ و من انہار سے کنم کہ
 بیخ پادشاہے یا شاہزادے یا مالائے یا عالم وغیرہ وغیرہ کہ بیکانہ از این ملک
 باشد اختیار و اقتدار حکومت نداد و در این ملک۔ خدا یا تو فریق وہ مرا۔

باین موجب و این صورت علیحضرات مذکورہ قبیل کردند تاج و درجہ

شاهی ممالک اٹکلند و فرانس آریلند و ما تیعلق بہم را بروفق حکم قطعے وسیل و
 خدائے ہمیشہ لاروہا سے روحانی و جسمانی و معنویان مذکورہ کہ درآن اظہار سندیج
 است۔ و باین صورت اعلیٰحضرات مذکورہ خوش گشتند کہ لاروہا سے روحانی
 و جسمانی و معنویان مذکورہ کہ در مجلس پرہنست این ملک استند بمنوال ہمیشہ
 بنشینند و با مضا و موافقت اعلیٰ حضرت تدابیر صوابے اندیشند براے
 استقرار و قوام و دوام مذہب و قوانین و آزادی ہاے این ملک چنانچہ
 ایہاے مذکورہ در زمان مستقبل در تحمل خطر و مور و نقصان بنامشند و باہمال
 نگردند و باین فقرات و بیانات لاروہا روحانی و جسمانی و معنویان مذکورہ متفق
 شدند و قبول نمودند و شروع بصورت داوون نمودند۔

نتیجہ آن پنج پیش فکر شد لاروہا سے روحانی و جسمانی و معنویان مذکورہ
 در مجلس پرہنست نشست گشتند کہ امضا دارند و استقرار بخشد و جاری سازند
 نیز کہ مذکور شد تمام و کمال و ہر فقرہ و فصلے و جملے از آہارا با واسطہ یک مالونہ
 کہ بواجبی صورت وجود یافت و با واسطہ اقتدار و اختیار پرہنست التماس میکنند
 اظہار شود و قانون کرد کہ تمام و ہر فردے و جزئیے مخصوصہ از حقوق و
 دیہائے کہ بیان رفت و مذکور شد کہ درآن اظہار ما قبل الذکر ہستند۔
 بدق و بحق و قدریے و بے شک و شبہہ حقوق و آزادی خلق این ملک
 استند و باید چنان دانست و حفاظت کرد و امضا داشت کہ ماں سختی و
 کسان نفلان و تمام صاحبان مناصب و عہدہ و حکم و قضا باہر خدمت کنند
 اعلیٰحضرات را و کسانے کہ بائین آہا ہستند بروفق بہان ہاں ہمیشہ اظہار
 زمانے آیندہ۔

وہاں لاروہا سے روحانی و جسمانی و معنویان مخلوق ہستند و ماں

میکنند که چگونه لطف خداوند علیٰ اعلا شامل حال این قوم بود که حفظ و نگاهداری
 نمود آن اعلیٰ حضرت را و سرفراز داشت که سلطنت را نند بر ما و مثلی شوند بر تخت
 نیاکان خود که بر اے آن آنها (یعنی لاردها و غیره) از صمیم قلب شکر و
 سپاس او جل و علا را بجای آرند و از خلوص نیت و صداقت و ثبات
 قدم و خاطر جمعی و از صمیم قلب خیال مے کنند و از آن خیال اذعان میکنند
 و مقبول دارند و اظهار مے نمایند که پادشاه جمیز ۲ دست از حکومت برداشت
 و آن اعلیٰ حضرت قبول کردند تاج و مرتبه پادشاهی را بد انسان که ذکر شد و
 اعلیٰ حضرت مذکور شدند و بودند و هستند و باستحقاق باید باشند و موجب
 توانین این ملک پادشاه ما و مولا مے ما و ملکه انگلند و فرانس و ایرلند
 و مابقی ملوک بهم که با آنها پادشاهی و تاج و مرتبه آن ممالک مذکور با تمام احترامات
 و لقبها و خطابات و اختیارات و افتدارات و اعمال و داری مے کاملاً
 استحقاق و تمام بخشیده شد متحداً و ملحقاً -

و بجهت آنکه هرگونه اختلافی و انقادی در این ملک با واسطه اوتامای
 مسیح خطاب مے و استحقاق مے تاج ممنوع کرد و حفظ نشود و تعینت جائز نشی آنها
 که بآن سلسله با اتحاد و صلح و صفای اقلیت و سلامتی این قوم وابسته و متوقف
 است لهذا آن لاردها مے روحانی و جسمانی و سعوتان التماس دارند از
 اعلیٰ حضرت که قانون بشود و استقرار یابد و اظهار بشود که تاج و داری مے
 حکومت این ممالک مذکور و مابقی ملوک بهم با تمام آنچه ذکر شد منحصر و خاص باشد
 بطور دوام بآن اعلیٰ حضرت و باز ماندگان آنها در ایام حیاتشان و ایام
 حیات باز ماندگان نشان و تمام اختیارات مذکور خاص باشد اعلیٰ حضرت پادشاه
 ایام هر دو خود و زوجه اش در زمان حیاتشان و پس از مرگ آن پادشاه

که از بطن ملکه باشد و در صورت نبودن فرزند سے از بطن او بشماراده خانم آن ملکه
 و نساک و اولاد بطنے او و در صورت نبودن اولاد بطنے او با اولاد صلے اعلحضرت
 یا شاه و براسے این کار (یا مربوط و منسوب باین مطالب) لاروہاسے تعاقب
 و جمانی و سبعونان مذکور بنام تمام خلق یا قبل الذکر بکمال افتادگی و وفاداری
 تسلیمے کنند خود و اولاد و اعقاب خود را (یعنی اطاعت سے گفتند) و
 بوفادارے و عہدے سے کنند کہ ثابت بقدم خواہند ایستاد و حفاظت
 خواہند نمود و خواست بخواہند کرد و رعایت خواہند نمود آن اعلحضرات
 را و ہم چنین انحصار و جانشینی تاج را پیدانسان کہ در این نوشته مندرج است
 تا از قوت آنها بمل آید و جان و مال خود را در این باب در نیغ نخواہند داشت
 در مقابل و مخالفت ہر شخصے ہر کہ باشد کہ ارادہ نماید مخالفت نمودن آن خپہ را
 کہ در این نوشته مندرج است ۔

و چونکہ بہ تحبیر بہ معلوم گشت کہ سلامتی و بھبودی این ملک کاہ
 آن پروتستان استند صورت وجود نمیکیرد و بوجود بادشاہی کہ پیرو
 پوپ باشد یا باہر بادشاہ یا ملکہ کہ سناکت کند با یکے از پیروان
 پوپ بنا بر این لاروہاسے روحانی و جمانی و سبعونان مذکورہ التماس
 کہ قانون بشود کہ تمام و ہر فرد از انسان و اطفال کہ ہست یا ہستند یا سرکار
 و بستگی داشتہ با رسل رسایل داشتہ باشند یا داشتہ باشند یا ہستند یا ہستند
 یا افرات نماید یا معتقد باشند مذہب پوپ را یا کلاخ کہند یا پیروست از
 پیروان پوپ یا بدخسایح شود باید اللہ ہر شبانہ و مستحق و رافقت سخت و تاج و
 دارائے این ملک نباشند را ہاوردانست کہ جل معترفہ و انظار کردہ بسیار
 ہستند کہ بالفعل ضرورت ندارد نماز

و پادشاه به پادشاهی یا ملکه در این ملک که در هر زمانه بعد از این دارا
 یا وارث تاج این ملک میشود باید در روز اول اجلاس نخستین پرلنت
 بعد از آنکه تاج را بر سر گذاشتند و بر تخت نشستند در مجلس اکابر در حضور
 لاردها و سبوتانے که در آن مجلس مجتمع اند یا در زمان تاج گذاریش
 در حضور آن کونستانتین که کارگذاران و انجام دهندگان سوگند استند
 که سوگند از و بگیرند در زمان سوگند گرفتن مذکور را که باید اول وقوع
 یابد (عهد و پیمان کنند و با و از طبع دیگر نماید آن اظهاراتے را
 که مذکور و مندرج استند در نوشته که نوشته شد در سال نیریم
 جلوس ۲ - ولیکن اگر چنین اتفاق افتد که چنین پادشاه
 یا ملکه در زمان جلوس فرزند دوازده سالگی باشد و عسر نس آن
 پادشاه یا ملکه باید در وقت تاج گذاریش یا در روز اول جلوس پرلنت
 چنانچه سابقاً ذکر شد که ابتدا اپنے مرتبه نخستین واقع شود پس از آن که
 آن پادشاه یا ملکه بسن دوازده سالگی رسید بهمان سان و وضع سابق
 الذکر سوگند بخورد -

تمام آنچه تا حدی ذکر شد و مندرج گشت باید قانون بشود
 و استقرار یابد و باقی مانند قانون این ملک باشند تا ابد ^{مستقیم}
 واجب است و امضا بهین پرلنت موجود حال در این مجلس مقروضه
 دیگر یا تکرار الفاظ و عبارات سابقه است) †

وزیر معلوم وظایف را در قانون بشود و اختیار حکم تبیل الذکر
 که از این و بعد از این نشست حال پرلنت هیچ قانونی ^{مستقیم}
 را نباید جائز شمرد موقوفے آن را بخوان که در آن گونه مقدمات باشد

که باید بخصوصه لازم و ملزوم آن ها باشد که یک با دوسو و قانون برآ
 آئینا ترتیب داده شود در بین همین نشست مجال برلنت -

شرط این است که هیچ تمک یا عنایت با عفو که داده و

بخشیده شده است قبل از روز ۲۳ - اکتوبر سال ۱۶۸۹ خداوند
 ماسج نیاید به هیچ وجه مورد گفتگو و سرزنش و باطل بے قوت بشود
 با واسطه این قانون بلکه آن چپینر (یا آن چپیترا) مجال خود و همان قوت
 و جبرمان را داشته باشد که میباشند اگر این قانون کا بهیست
 وجود نیافتد بود -

باید دانست که هر یک از خود مندان ما بحسب مختلف درجات
 عقل و دانش خود چیزے گفته و بے گد و در خصوص ترستی دادن و
 یافتن ملک ما که خوب است فلان کار کرده شود و فلان چپینر جاری
 شود از تحریف حروف الف با گرفته تا هر چه که نسبت تر از آن چیزے
 نباشند - ریلوے و پوسنه و کبابی و بنک و کارخانه چلواری باقی
 و شکساعتن از چپینر و انشال این ها که خیالات خود مندان در صبه
 اول ماست ولیکن تا کنون خیال کسے تا باین حد نہ رسیده است
 که آئند ایک چنین تمکے در ملک لازم است و بدون این تمکے ملک چنان
 آن ملک انگلستان و سایر ممالک یورپ آن ممالک نشند که در این وقت
 شمشاه جسم جاہ ما در آن ها گردش میکند - بهترین ممالک یا ربا تہا
 سلمانان جهان در واقع امروز حیدرآباد است که بہر حقیقت مانند ملک
 ہند است کہ در قبضہ انگریزان است جز آن کہ بموجب یک چنین تمکے
 عمل نمی شود و جاری نیست و آنچه ہم کہ شدہ است تا کنون از خوف

و از اسبیلکا اگر زین شده و آلا اهل آن خود چندان از اینگونه چیزها
 خبر ندارند و طالب هم نمیتواند تا یک چنین تمسکه را یعنی مطلب بنده
 اصول است که این تمسک هنوز یک جز آن است (داده و گرفت نوشته
 و دستخط نشود هیچ کاره صورت بجهت کسی پذیرد - و لیکن بعضی ^{نشان} ^{بیدار}
 بجهت چنین سیدانند که مراد بسنگ این است که این تمسک را ترجمه کرده
 بآن عمل کنند مگر غیر عزم بنده این است که باینان تمسکه نوشته نشود که
 الفاظ و عبارات آن عربی یا فارسی باشد و بموجب حالت و مقتضای
 و فایده رسوم و عقاید ملک باشد -

علا باین دانست که مردم ایران منقسم استند بدو طبقه یک طبقه
 اعلی و یک طبقه ادنا - از تمام اهل ایران فسیفدی ۹۰ - از طبقه ادنا
 هستند اهل هند که این بجهت چارها داخل بجا بم استند باینان که
^{فصل} اگر بچلوئی که سفند و بکره را سر بر بند آن که سفند متوجه
 نسبت و احساس تکی کند و مشغول چه است یا اگر جسم خردی را
 بچوب و تازیانه و چیز دیگره مجموع ساند خرد و بکره که نزدیک آن است
 اما ملتفت نمیشود و به همین حالات خوش است بلکه ترک این حالت
 موجب مرض است آنها را و از این قبیل اشخاص در همین حیدرآباد بنده
 را و شنام داده و اراده زدن هم کرده اند اگر نه اراده کشتن نمود
 اند که از آنجمله یکی همین سلطان السلما است که مخالف آزادی است
 روسی باید دانست که عزم بنده ابتداء و در واقع عوام الناس
 کالای نام بودند و درجه انجیر یا نیم جله اخیر مراد مطلق کسانند
 که از محنت دیگران بجهت غم اند (طبقه اعلی که اهل ملک ما چیزه

در وضع و حالات و خیالات اختلاف دارند با یک دیگر و نظر بان خیالات
 ما باید بگوئیم در فسرده اندوخته بها خطه فصل خیالات و نشا و خیالات
 در پیمانے خیالات در واقع یک استند - با عقاد بعضی از این طبقه
 از روی نادانے و صداقت و با عقاد بعضی دیگر از روی دانش
 و سلیقه بدست می آید و بدقت است و غیث باطن و غیث شخصیت این کار را
 از جمله محالات و غیر ممکنات است در ایران با یک دیگر از ممالک مسلمانان
 و لے با عقاد بسته و تمام عقلا سے جهان اگر این طبقه به همین
 حالت باقی باشند تا قیامت بجهت سے ایران امکان ندارد و اگر
 اینها با از این حالت موجوده دست بردارند این کارها کارش ماه است
 سالی که جهان خاطر نداشته باشد و بطور سے که جهانسان صد
 سال طبع کرده اند اینها در یک ساعت میتوانند بخورند این طبقه کتاب
 هستند که میخواهند دست تقدیر و تصرف داشته باشند بر روزن و فرزندان
 و مال هر کس و کس که فرزندان خود و فرزندان یا زید دست خودشان باشد
 اینها بزر خود و بمال خود و بموجب و بزنان و حقوق خاصه خود قانع
 نیستند لب سخن این است خواه کسی از گنا به و استغاره و از ابتدا که
 کتاب و هر نقطه از آن نمیده و درک کرده باشد یا فهمیده و درک
 نکرده باشد و بنده جان خود را بر کف دست نهاده ام بر اے
 همین یک سخن و خون خود را میریزم در پای سے همین سخن خواه در حیدرآباد
 باشد خواه در اصفهان و سمرقند یا مایه و دیگر (یعنی در کتب خون
 بنیده) لب سخن این است که حقوق شاه و کدا باید معین باشد
 و بشود و هر گداسے را که یک قران پنجم استقیم یا بطن غیر مستقیم بگوئیم

میدانم حق آن است و باید باشد که ملا فی آن را بنید و با و بکنند و طلب تلافی
 آن را کنند هر چه را که حق او باشد و مقرر کرده باشند اگر این طور نشود این است
 و جز این نیست که شام اصناف و طبقات خلق خشن خواهند زلیست - واحد
 را مجال سخن گفتن و شکایت کردن و کله و لوله نخواهد ماند و دین و دنیا سے
 برزق نیک خواهد شد مشروط بر آنکه کسانے که مؤسس این کار با این تمسک یعنی
 اصول ملک میشوند مردمانے باشند کامل و از آن سان کامل که منظر بند است
 که ملاحظه تمام کلیات و جزئیات را بکنند بدون طرفداری و تعصب اغراض
 نفسانی و شخصیة خود یعنی ملاحظه دنیا را بکنند همچنانکه ملاحظه دین را ملاحظه کند
 بکنند همچنانکه ملاحظه پادشاه و ملاحظه بیور را بکنند همچنانکه ملاحظه مسلمان
 و کان و ملک -

اکنون که قلم در کف بنده است نچو ایسم به نبیم که آیا میتوان ابل
 اسیدے داشت که چنین کارے یا اتلا چیزے بشود بر اسے ببود می
 ملک ما و در چه زمان و با کدام فسرده اجمال امکان دارد و اتلا فلا - اتلا
 این که این کار با یا چیزے از این کار با بنظر بنده مے آید که اگر در عهد سلطنت
 ایتدات این شاهنشاه جسم جاہ و تانا و در حیات همت که خدایش کیصد و
 و میت سال عمر و ه نشود و یکد کارے نخواهد شد بجهات بسیارے که نقطه و حجت
 عظیم آن دین است که این پادشاه اول پادشاهی است از ایران که جهان
 را پنجوی سیر کرده و مالک جهان را پنجوی و از روی بصیرت مشاهده نموده
 و عیقل که آخرین سلاطین هم باشند که چنین کارے را کرده یعنی دیگر پس از او
 کسے چنین نخواهد کرد و رثانی اینکه اگر روز اساسے بر اسے سلطنت و حکومت
 ایران نموده شد با آن سان که در نظر بنده است یا اتلا یک نحو و صورتے

و نیز فردا از خلل و اندام مصون و محروس خواهد بود و آلا خود بخود رو با اندام
 سے ہند از تناقض و خلاف اندرونے خود از طرفے و زور و استیلا و خصومت
 و دشمنی و دشمنان بیرونے خود از طرفے۔ دیگر اینکه این کار با در ممالک دیگر
 کار خلق یعنی رعیت بروہ است و بہت و لے ما امیدے بخلق ایران
 ندایم زیرا کہ طبقات ادا نے مطلقاً نادان استند و بے غیرت و اکرم
 یک غیرت کا ذبے دارند و لے غیرت آن ہا و اتقا کا ذب است و ابداً
 نیز نیک را از بد کنے آرزو و در کان بے جان اند۔ علمائے ما بعضے
 مدائت و توہمات کا ذب و بعضے بیلاہت و خیالات یح و غائبانہ
 سائنہ ہر چیزے را کہ ما بہ بہبودی و ترقی ملک و قوم باشند مانع استند
 و بعضے را کہ در آن امید ترقی ملک و خلق در آن تصور شود و در مسیحک
 اند۔ بزرگان ما بعضے در واقع کسانے کہ وابستہ بحکومت و عمال حکومت اند
 اینہا ہمہ سید اند کہ از وجود اصول و حکومت و جویان قانون در ملک طرف
 اخذ و جبر و تعدی و بے اعتدالی و زور و استیلا سے آن ہا مسدود
 خواہند شد و ہذا چندان امیدے باہما ہم نیست۔ باتے ماند یک چود
 مبارک شاہشاہ و اتلا یک پنجاہ یا صد کس از آہنائے کہ بخوبے ملک فرنگ
 را فویدہ اند و ہر و بندہ استند و اہما ہم البتہ از سر خود اندیشہ و اند
 نا اینکہ پادشاہ ما خود خواہش کند و اہما را نماید کہ اینہا جمع شدہ اصولے برا
 ملک صورت وجود و ہند و این ہم بشرط و شرط ہما۔ و لیکن سن بندہ و قائم
 کہ خدا بظرف و کم و بچرت خاصان در کاشش نظر عنایتے بملک و اہل این
 بیفکند و سلطان و بزرگان و الوفاق نیک عنایت فرماید یک ہزار کس را بشیر
 از بزرگان ما علما و فضلا و دیگران مجتمع شدہ عنایتہ کمال فرستے پادشاہ

خود عرض کنند و کمال امید است که پادشاه معدلت و دست قبول فرماید و آنکه
بدون آنکه زبانی بشکایتی باز نشود یا سرے بدر و آید یا خدا نخواستہ خویشی
ریختہ نشود اصولے صورت وجود و ہند و در ایران کہ بہبودی ہر فرقہ از خلق
منظور و لحاظ نشود۔ چہن چنین شود تمام اصناف خلق خوش و فارغ البال از سر
در و سر و ظلم تقدے بخوابند شد و بہ ہر طریقے ملک و خلق ترستے خواہند
و از ہمہ بالا تر آن چیزے کہ نقطہ وسط تمام خیالات و اندیشہا سے بندہ
یستمل کہ تمام کسانے کہ از قبیل من باشند یعنی زور و استیلا سے دول
خارجہ راستہ عظیمی خواہد شد از حدید و کابے و دیگر تا قیامت ہیچ قوم
داخلت در امور پلٹ سکیتہ داخلہ و خارجہ ملک ایران نخواہد بود۔ و چون
از آئین ہا سے این اصول مشخص نمودن و ارث تاج و تخت سلطنت اس
بیشک تاج و تخت سلطنت ایران در ہمین دو دمان قاجار ابد الہم خواہد ماند
و بدون داخلت دیگران یعنی داخلت دول دیگر۔ والسلام خیر ختام۔
بندہ بچہ این خدمات خود فرد سے طلب نمیکم و اگر سر مرا ہم بخوابند حاضر است
و لیکن دشمنان دین و دولت و آزادی و راحت خلق را طاعن مسلمانان نخواہند

سمعیل دردی صفتا

بقلم خود

اول چونکه این کتاب سال قبل ازین نوشته شده بود درین ضمن

حوادث بسیاری شاید در جهان رخ داده لهذا بعض خواننده گان میسر است
 و بجهت مطلبی کم و زیاد شده باشد و له چون بنده را فرصت نبوی ملاحظه ثنائی
 نشده در آن +

ثانی اگر چه تا همین روز بند بهمان جهت اراف کفادم و سبب

و جعفر دیگر را سبب بر کوب و سزایش شست بر بنده یعنی تقوی له بنده فخر میکنم

این تقوی همان فقر است که رسول الله صلعم بان فخر فرمود و شکر میکنم خدا را

و بان فقر گرفتار شدم که رسول الله صلعم فرمود سواد الوجه فی التدرین است

وله چون درین وقت اول کعبه را و الله هرا و بعد بیزگاری رسید دارم و این مبدء کار

غیر نیست اراده دارم تا هر روز دیگر صبر کنم و منظر فرج بسم از جانب خدا

و پس از انقضای هر چه روز گذارم حلال و از خزانه حضرت دو الجلال

نانه بمن فرسیده این وضع حال را تغییر دهم و بر سید می شود نزد دیگران ظاهر

سازم و نان خوردن و خوش رستن چندان مشک نیست و له بس شرف است

ماید از تن بیرون کرد و بیاس دگری در که و اسلام

دردی صفت

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔
